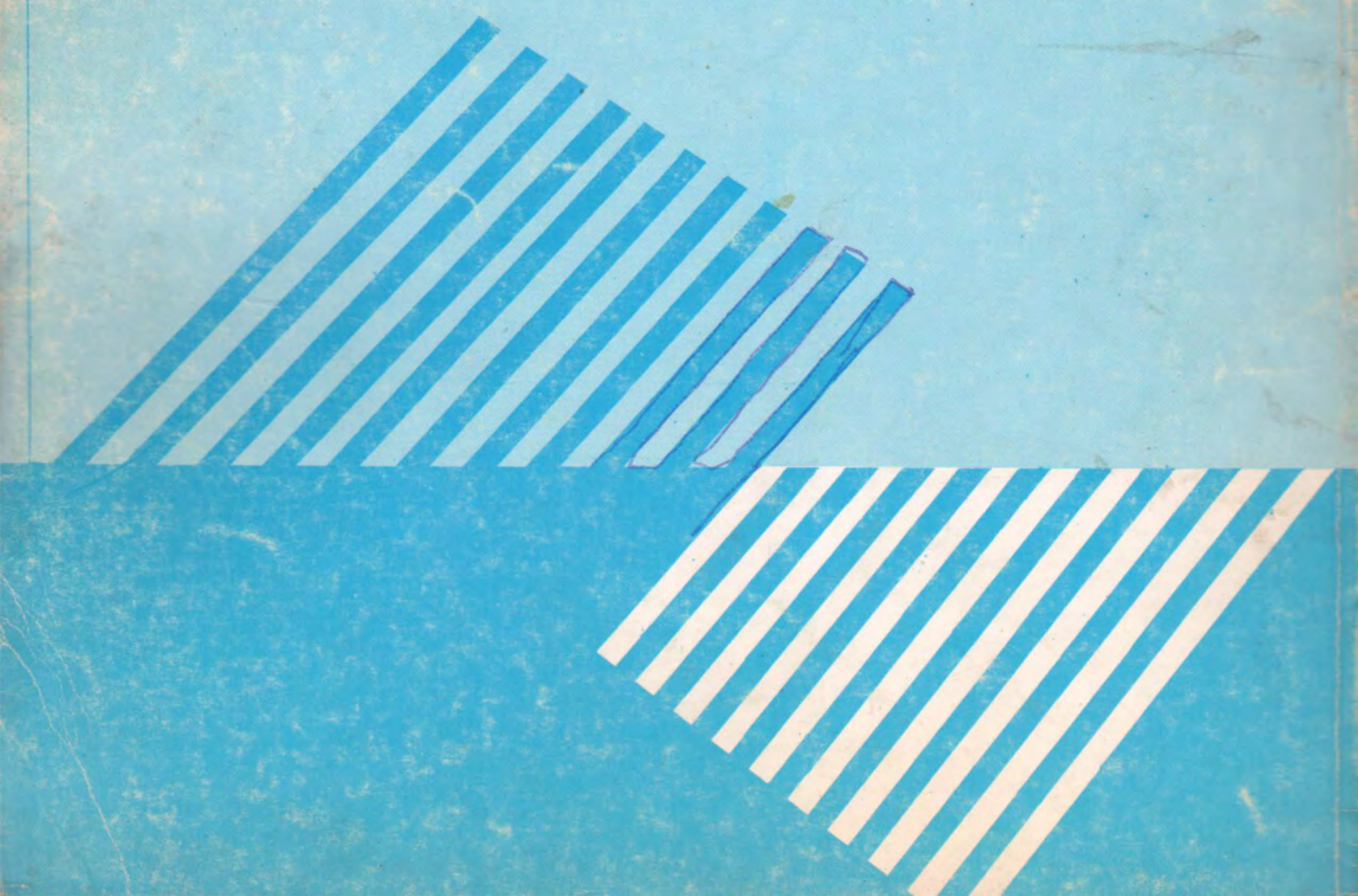
کاروان

1

تشرینی یەکەم / ١٩٨٢

منتدى إقراء الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com
للكتب (كوردى , عربي , فارسي)

کاروان

گۆڤارێکی رۆشنبیری مانگانەیە
ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان
بەزمانی کوردی و عەرەبی دەری دەکا

1

تشرینی یەکەم / ١٩٨٢

سەرنووسەر
محمد أمین محمد احمد

جێگری سەرنووسەر
حسین عارف

دەستەی نووسەران
حسین رەشوانی
دکتۆر شکریە رسول
زبیر بلال اسماعیل
جلال مدحت خۆشناو
ناصر یوسف
فیصل مصطفی

سکرتێری نووسین
سەردار حمید میران

نەخشەکێش و خۆشنووس
محمد زادە

نەخشەساز
جعفر بەرزنجی

● لەم ژمارەیەدا

وتەی ژمارە

بەڵێن دەدەین «کاروان» بکەینە مەنبەرێکی سەربەست بۆ هەر قەڵەمێکی خێرخوا

خۆم بە بەختیار دەزانم لەم ژمارەیەی گوڤاری (کاروان)دا کە نووسەرانو ئەدیبانو رۆشنبیرانی کورد بەتایبەتیو کوڕوکاڵانی گەلەکەمان لە ناوچەی کوردستانی خاوەن ئۆتۆنۆمیدا چاوەڕوانی دەرچوونی بوون ، ئەم وتەیە بنووسم.

ئێمەی دەستەی نووسەرانی گوڤارەکە بەڵێن بە کوڕوکاڵانی گەلەکەمان دەدەین کە ئەم گوڤارە بکەینە مەنبەری دەنگو بیروڕای سەربەستیان ، لە پێناوی سەربەرزیو سەرفرازیی گەلی عێراقماندا بە گشتیو گەلی کوردماندا بەتایبەتیو لە وەختێکیشدا کە هێرشێکی هەوشارانە لەلایەن ئیمپریالیزمەوە ئاراستەی شۆڕشی عێراقو گەلی عێراق دەکرێ،ئەویش بەو شەڕەی کە رژێمی رەگەزپەرستی خومەینی لە ئێراندا بە سەرمانیدا سەپاندوەو بە ناوی دینەوەو گوایە بە ناوی چەوساوەکانەوە ، بە هاوکاری لە گەڵ زایۆنیزمدا ئەم دەسدرێژییە دەکات . بەڵام دوژمنانی عێراق چەندە هەوڵو تەقەلای کۆسپ خستنە سەرڕێی کاروانی پێشکەوتنو بیناکاریمان بدەن ، لە بێولەتیو بەزینو هیواپووچبوونەوە زیاتریان چنگ ناکەوێ .

دەستەی نووسەران بەڵێن بە گشت برا نووسەرو ئەدیبو هونەرمەندو رۆشنبیرەکان دەدا کە گوڤاری (کاروان) ببێتە دەزگایەکی هاریکاریکردنو شان بە شانەوەنان لە پێناوی گەشەپێسەندنی شیعرو چیرۆکو لێکۆڵینەوەو بابەتی فۆلکلۆریو زمانەوانیو رۆشنبیری بە گشتیو لە هەموو لایەنێکەوە(زانیاری ، مێژوو ، شوێنەواری کۆن ، ئابووری.. هتد) ، لە ناوچەی کوردستاندا . بەم پێیە ، گوڤاری (کاروان) دەبێتە دەنگی سیاسیو شاعیرو ئابووریزانو چیرۆکنووسو مێژوونووسو لێکۆڵەرەوە ... هتد . واتە دەبێتە دەنگی کرێکارو جوتیارو قوتابیو هەر کەسێك کە روو لە وشەی چاپکراو دەکا .

ئێمە لە هەمان کاتدا بەڵێن بە سەرکردایەتیی شۆڕشو حیزب دەدەین کە گوڤاری (کاروان) بکەینە مەیدانێکی بەرینی پارێزگاریکردن لە رۆشنبیریی شۆڕشگێرو ئەدەبی مولتەزیمو شانۆی بەئامانج ، لە ژێر رۆشنایی ئامۆژگاریو بیروباوەڕەکانی فەرماندەی کاروانی شۆڕشو پاڵەوانی رزگاریخوازیی نەتەوایەتی تێکۆشەر صدام حسیندا کە دەڵێ : « ئێمە لە گەڵ ئۆتۆنۆمیو لە گەڵ ئەوپەڕی پەرەپێدانیداین » .

هەروەها ئێمە بە بۆنەی دەرچوونی ئەم ژمارەی یەکەمەی (کاروان)ەوە ، داوا لە هەموو قەڵەمە خێرخوازەکان دەکەین کە بە گەرمەوە بەشداری لە پێشخستنی گوڤارەکەدا بکەنو بۆ خزمەتکردنی کەلەپوورو سامانی نەتەوایەتیی گەلی کوردمان لە عێراقدا ، درێغی لە بەدەسهێنانی سەرکەوتندا بۆ ئەم تاقیکردنەوەیە نەکەن .

سەرنووسەر

بەبۆنەی تێپەڕبوونی دوو ساڵەوە بەسەر جەنگی ڕەوامانداا

محمد محي‌الدين محمد

● محمد محي‌الدين محمد

جێگری ئەمینداری گشتی ڕۆشنبیری‌و لاوان

ڕۆژی چواری ئەیلوولی ئەمساڵ دوو ساڵی تەواو تێپەر بوو بەسەر شەڕی ڕەواماندا دژی ڕژێمی ئێرانیی ڕەگەز پەرست ، ئاشکرایە لای هەموو نیشتمان پەروەرێك ، بەلکوو لای هەموو دانیشتوانی جیهان کەوا خومەینیی ڕەگەز پەرست دوای دزینی شۆرشی گەلانی ئێران لە سەرەتای ساڵی « ۱۹۷۹ »ەوە دەستی دایە چەوساندنەوەی گەلانی ئێران‌و قەلاچۆکردنی گەلی کوردو عەرەب‌و لێدانی هێزە نیشتمانیەکانی ئێرانی، پاشانیش پەلامار دانی شارەکانی سەر سنووری عێراق ، لەوانە بومبا باران کردنی شاری خانەقین‌و مەندەلی‌و زەرباطیەو گوێ نەدان بەهیچ عورفێکی دەولی عێراقیش دوای ئەوەی هیچ دەرفەتێکی تری نەما بۆ ڕاگرتنی پەلاماردانە چەکداریەکانی ڕژیمی ئێرانی بۆ سەر عیراق ، ناچار بوو پارێزگاری لە خۆی بکات‌و شارەکانی سەر سنووری بپارێزێ . ئەوەبوو هێزە چەکدارەکانی عێراق دەستیان کرد بە دانانی سنوورێك بۆ ڕژێمی ئێران‌و هێزە بەزیوەکانی خومەینیان بەرەو قوولایی خاکی خۆیان ڕاو ناو پاشانیش سوپاو هێزە چەکدارەکانی عیراق بۆ پاراستنی ئاشتی لە هەرێمەکەو لەنێوان عێراق‌و ئێراندا ، کشانەوە بۆ سەر سنوورو چەند جاریش سەرەك کۆمار ، تێکۆشەر صدام حسین ئەوەی ئاشکرا کردووە کە عیراق تەماعی لەخاك‌و زەویی ئێران نیە .

بەلام سەرەڕای هەلوێستی ئاشتی خوازانەی عێراق ڕژێمی کۆنەپەرست‌و ڕەگەز پەرستی خومەینی سوورە لەسەر بەردەوام بوونی شەڕەکە بەیارمەتی دانی ئیمپریالیزمی ئەمریکی‌و زایونیزم .

ئێمەش گەلی عێراق بە کوردو عەرەبەوە بەلێنمان تازە ئەکەینەوە بۆ پارێزگاری کردن لە وولاتەکەمان بە سەرۆکایەتی تێکۆشەر صدام حسین .

لەگەڵ دیداری

دووەمی چیرۆکی کوردیدا

● خوێنەری ئازیز :

لە رۆژانی (١٧ - ١٩/ئابی/١٩٨٢)دا ، ئەمیندارێتی گشتیی رۆشنبیری و لاوان ، دیدارێکی بۆ چیرۆکی کوردی کوردی سازکرد کە گەلێ چیرۆک و لێکۆڵینەوەی تێیدا خوێنرانەوەو زۆر بە تێروتەسەلی لە لایەن بەشدارانی دیدارەکەوە ، گفتوگۆو دەمەتەقێیان لە سەر کرا ، سا ئێمەش وا لەم ژمارەیەوە ، بەرودوا هەر جارەی هەندێکیان لێدەخەینە بەر چاوی ئێوەی بەڕێزو هیواداریـن سوودیان لێ ببینن .

« کاروان »

بروسکەی دیدار بۆ سەرۆکی فەرماندە صدام حسین

بەڕێز سەرۆکی فەرماندە صدام حسین

ئەدیبانو رۆشنبیرانی کورد لەوەبەرو ئائێستاو بۆ لەمەودواش ، هەر بەباوەڕێکی پتەوەوە پارێزگاری لە هیواو ئاواتەکانی جەماوەر دەکەنو هەرچی تینو توانایەکیان لەباردا هەیە ، تەرخانی دەکەن بۆ خزمەتی گەلەکەیان بە کوردو عەرەبو کەمایەتی یە نەتەوەیی یەکانەوە کە وەك برا پێکەوە دەژین . هەروەکوو قەڵەمەکانی دەستیان بۆ پارێزگاری کردن لەو دەسکەوتانەی شورش بەدی هێناون دەخەنەکارو لە پێشیانەوە یاسای ئۆتۆنۆمی کە بۆ ئەوە هاتە کایەوە هەر بمێنێتەوەو بەرەوپێشەوە بچێو گەلی کورد لە سایەیدا ، لە چوارچێوەی یەك عێراقدا بە تەواوی مافە نەتەوەیی یە رەواکانی خۆی شاد بێ .

بەستنی دیداری دووەمی چیرۆکی کوردی و لەم بارودۆخەدا، دووپاتکردنەوەیەکی تری بایەخدانی سەرکردایەتی حیزبو شۆڕشە ، بە بزووتنەوەی ئەدەبیی کوردی و جێبەجێکردنی پێویستی یەکانی نەشونماکردنی ، بەو شێوەیەی لە یاسای ئۆتۆنۆمیدایەو لە پێناوی گەشەپێدانی شێوازە نەتەوەیی یە تایبەتی یەکانی کورو کاڵانی گەلی کوردمان .

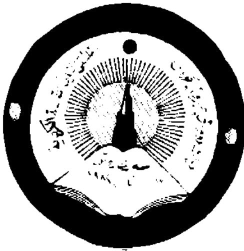
بەڵێن بێ ئەی سەرۆکی بەڕێز کە هەموو لە پێناوی بنیادنانی عێراقێکی گەشەسەندوودا کە هەموو لایەك تیایدا بە ژیانێکی سەربەستی سەربەرزدا شادبنو بۆ لەرووداوەستانی هەموو ئەوانەی تەقەڵای کۆسپ هێنانە رێی کاروانەکەمانو شێواندنی دەدەن ئیتر سا لە هەر کوێبنو هەرکێ بەك بن، ببینە یەك دەستو شانوباهوو .

ئێمە باوەڕمان بەوە هەیە کە سەرکەوتن لە ئەنجامدا بە سەر ئێرانی دوژمندا ، بە سەرکردایەتی ی حەکیمانە ئێوە هەر بۆ ئێمە دەبێ .

محمد محی‌الدین محمد

جێگری ئەمینداری گشتیی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی

سەرۆکی لێژنەی سەرپەرشتی کردنی دیدار

وتەی ئەمینداری گشتی بەڕێز محمد امین محمد احمد

بەڕێز وەزیری کارو کاروباری کۆمەڵایەتی .

بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەنی ڕاپەڕاندنی ناوچەی کوردستان .

بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی کوردستان .

هەڤاڵان نهێن پۆش و ئەندامانی شوعبەی هەولێری حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیست .

بەڕێز سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی حیزبی شۆڕشگێڕی کوردستانی .

میوانە بەڕێزەکان .

برایانم ، بەشدارانی دیداری چیرۆکی کوردی .

ئەم دیداری چیرۆکی کوردی‌یەی لە ژێر دروشمی « دیداری چیرۆکی کوردی دیداری قەڵەمە عێراقی‌یە خێرخوازەکانە لە پێناوی بنیادنانی عێراقێکی گەشاوەدا » دەبەسترێ، لە وەختێکدا ساز دەدرێ کە گەلە تێکۆشەرەکەمان لە جەنگێکی سەپێنراودایە بە سەریدا لە لایەن ڕژێمی ڕەگەزپەرستی فارسی‌ی پشتگیراوەوە لە لایەن ئیمپریالیزمی جیهانی‌و زایۆنیزم‌و ڕژێمی گومان لێکراوی سووریاوەو لە وەختێکیشدا کە هێزەکانی زایۆنیزم ، هێرشیان بردۆتە سەر وڵاتی لوبنانی براو ، بەنیازی لەناوبردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی‌ی فەلەستین‌و هێزە نیشتمانی‌یە لوبنانی‌یەکان‌و دەربەدەرکردنی دەیەها هەزار منداڵ‌و پیرو ئافرەت .

برایان ..

ئەم دیداری چیرۆکی کوردی‌یە ، دووەم چالاکی‌ی ئەدەبی‌ی گەورەیەو لەم بوارەدا دەکرێ‌و حەزدەکەم ئیشارەت بەوە بدەم کە یەکەمیان لە هاوینی ساڵی (١٩٧٩)دا لە هاوینە هەواری سەری ڕەش بەستراو ئەویان بە هاریکاری لە نێوان ئەم ئەمینداریێتی‌یەو یەکێتی‌ی نووسەرانی کوردابوو .

ئەم چالاکی‌یە لە ژێر سایەی شۆڕشی حەفدەی تەممووزدا بە سەرکردایەتی‌ی پێشەوای گەل تێکۆشەر صدام حسین سازدەدرێ کە لە پێکگەیشتنەکەیدا لە گەڵ پیاوانی ئایینی‌ی ناوچەی کوردستاندا وتی : (من تا ئەوپەڕی باوەڕم بە گەشەسەندنی ئۆتۆنۆمی‌و بە پتەوکردنی بە فیکرو بە خوبرەو بە بنیادنانی شەخسی‌یەت‌و پەرەپێدانی فرمانەکانی هەیە ، بۆ ئەوەی عێراقیێتی‌ی هەموومان پتەوتر بێ) .

ئەمینداریێتی ڕۆشنبیری‌و لاوان لەم چالاکی‌یە ئەدەبی‌یەدا فرسەت دێنێ بەڵێن بە هەموو ئەدیبان‌و ڕۆشنبیرانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی‌ی کوردستان بدا کە بە هەر ڕێ‌وشوێنێك بۆی بلوێ ، لە پێناوی گەشەپێدانی بزووتنەوەی ڕۆشنبیری‌و ئەدەبی لە ناوچەکەداو یاریدەدانی ئەدیبان‌و نووسەران بۆ بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان ، کۆشش بکا .

برایان ..

ئێمە کە وڵاتە خۆشەویستەکەمان بەم پلە ناسکەدا تێدەپەڕێ ئەوپەڕی باوەڕمان هەیە کە ئەدیب لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا دەبێتە دەنگێکی ئامانجدار بۆ پارێزگاری‌کردن لە شۆڕش‌و دەسکەوتەکانی‌و ئامانجەکانی دژی دوژمنانی لە فارس‌و ئیمپریالیست‌و زایۆنیستەکان .

دواجار سوپاسێکی زۆری ئەو خوشك‌و برایانە دەکەم کە بەدەنگ ئەم داوەتەی ئەمینداریێتی گشتی‌ی ڕۆشنبیری‌و لاوانەوە هاتن‌و هاوبەشی‌ی ئەم دیدارەیان‌کرد. هیوای ئەوپەڕی سەرکەوتن بۆ بەشداران‌و زیاتر پێشکەوتن‌و پەرەسەندن بۆ هونەری چیرۆکی کوردی دەخوازم ، لە ژێر سایەی شۆڕشی (١٧ - ٣٠)ی تەممووزدا بە سەرکردایەتی‌ی پێشەوای گەل‌و قارەمانی ڕزگاری تێکۆشەر صدام حسین‌و ئیتر سڵاوتان لێ بێ .

وتەی جێگری ئەمینداری گشتی بەڕێز محمد محی الدین محمد

بەڕێزان

میوانە ئازیزەکان .

خوشکو برایانی خۆشەویست .

بەر لەهەموو شتێك پڕ بەدڵ بەخێرهاتن لـــە هــەموو لایەکتان دەکەم و هیوای شادیتان بۆ دەخوازم .

بەڕێزان :

لێتانی ناشارمەوە کە وەختێك منو برایانی تری لیژنەی سەرپەرشتی کردن . سازدانو ڕێکخستنی ئەم دیدارەمان پێ سپێردرا ، هەستمان بەگەلێ پێخۆشحالی کرد . چونکــــە دەمانزانی کە ئەو ئەرکەی خرایە ســــەرشانمان چ بایەخێکی گەورەی بۆ ئەدەبو رۆشنبیریی گەلەکەمان هەیەو چۆن دەبێتە هۆی هەنگاوێکی تر بۆ بەرەو پێشەوە بردنو پەرەپێدانی لقێکی کاریگەری ئەدەبی کوردیمان کە هونەری چیرۆك نووســـینە . بۆیە ئێمەی ئەندامانی لیژنەکە هەر خێرا زۆر بەجۆشـــەوە کەوتینە خۆمانو چامکی ئیشکردنمان بۆ سازدانی دیدارەکـە بەباشترینو ریكو پێکترین شێوە کرد بەلادا . هــــەرچی شارەزاییو تواناو دەسەلات لەچنگدا بوو بۆمان تەرخان کرد. هەر وەکوو ئەمیندارێتی‌یەکەشمان لە جێ بەجێ‌کردنی گشت پێویستی‌یەکانی دیدارەکەدا هیچ درێغی‌یەکی نەکردو هەرچیمان بۆ سەر خستنی بە پێویست زانی‌بێ بەدەنگەوە هاتووە .

هەروەهـــا ئەوەی ئیـــدامەی بە پێخۆشحالی‌یەکەی سەرەتامان دا بگرە تا دەهات پەرەی پێـدەدا . بەدەنگـــەوە هاتنی سەرجەم چیروك نووسانمان بە تایبەتیو گشت ئەدیبو رۆشنبیرانمان بوو کە ئاشکرایە ئەگـــەر چی دەسپێشکەری سازدانو ڕێکخـــستنو ئامادەکردنی پێویستی‌یە مـــادی و هونەری‌یەکانی لە ئێمەی ئەمـــانەتی گشتی‌ی رۆشـــنبیری لاوانەوەیە ، بەلام دیدار دیداری ئەوانەو بۆ ئەوانەو بەوانەوە ئەو سەرکەوتنەی بۆ بەدی دەهات کە ئێمە بە تەمای دەبووینو خۆمان بۆ ماندوو دەکرد .

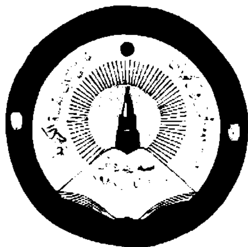
بەلێ .. سەرجەم چیروك نووســـانو ئەدیبانمان هەر لەسەرەتاوە بەدەنگ بانگـــەوازەکەمانەوە هاتنو ئامـــادەیی خۆیان بۆ بەشدار بوون نیشانداو وەك ووتم : ئەمە زیاتـــــر پێخۆشحالی کردینو هانی داین بۆ زیاتر خۆ ماندوو کردن.

بەڕێزان :

دیارە ڕێکخستنی کۆڕێکی ئەدەبی‌ی وەها . بەتایبەتی کە بەشدارانی لە چەند شارێکەوە بۆ بانگ بکرێن کارێکی ئاسان نی‌یە . بەلام ئێمە پشت بە حوماسەتی ئەندامانی لێژنەکە . بۆ هەلسووراندنی کارەکەو ، بە ناردنی چەند ئەندامێکی لێژنەکە. بۆ شارەکانو پەیدەندی کردنی راستەو خۆیان بە ئەدیبانەوەو هێنانو بردنی نووسینەکانیان بەخێراییو یەکسەر ڕێکەوتن لەگەل خۆیاندا . ئەو گرفتەمان چارە ســـەر کرد . بـــەوە گەیشتینە دانانی پرۆگرامی دیدارەکە کە ئەمە ئـــەرکە هەرە گرنگەکەمان بوو . بەلام لەم بوارەدا دەبێ دوو شـــت روون بکەمەوە . یەکەمیان هێنانەنەوەی عوزر خوایی‌یە کـە نەتوانرا چیرۆکی چەند برادەرێکی چیرۆك نووس و لێکۆلینـــەوەیەکی برادەرێکی تر بخرێنە ناو پرۆگرامەوەو ئێمە لەلای خۆمـــانەوە زۆر سوپاسی ئەو هەولدانی بەشدار بوونەیان دەکەین .

دووە میشیان : هەمدیسان عوزرخوایی هێنانەوەیە کـــە نەمانتوانی چیرۆکەکانی ناو پرۆگرامەکە بە چاپکراوی بخەینە بەردەم دیدارەکە ، وەك بە لێنمان دابوو .

بێگومان ئێمە نامانەوێ بەدوورو درێژی باسی ئــــەو ئەرکانە بکەین کە بۆ سازدانی دیدارەکە جێ بەجێمان کردوون. ئەرکەکان زۆرن . هەر لە راکەی نێوان شارەکانەوە بیگرە تـا دروستکردنی باجو ئامادەکردنی هۆلو بیتاقەی بانگ‌کـردنو نووسینی دروشمو ئامادەکردنی شوێنی نووستنو حەوانەوەو هەتا دوایی . بەلام حەز دەکەین ئەوە بلێین کـــە ئێمـە دوو بڕیارمان داوەو دەهێنێ ئیشارەتیان پێ بدرێ ، یەکەمیـــان : ڕێزلێنانی شەش لە پێشەنگانی کاروانی چیرۆکە کوردی کە بۆ یەکەمجارە دەکرێ ، دووەمیان : ناو نانی دیـــدار بەدیداری دووەمی چیرۆکی کوردی . ئێمە ئەگەر چی ڕێکخەری دیـداری یەکەم نەبووینو بە یاریدەدان هاوبەشیمان تێدا کردووە . بەلام

گرنگ بەلامانەوە بەستنی دیدارەکەیە کە هیواداریین لەدوا رۆژدا دیداری سێیەمیش و چوارەمیش و هەتا دوایی . بەستریٚ . بۆ پتەو کردنی بناغەی یەکیەتی نیشتمانی بنیات نانی عراقێکی دیموکراتیانەی پێشکەوتو ، بۆ ئەوەی ژیانێکی ئاســــوودەو کامەران بۆ گەلی عیراق بەگشتیی و رۆلەکانی گەلی کوردمــــان بەتایبەتی دابین بکەین لە چوار چیوەی ئۆتۆنۆمی کوردســـــتانی عیراق بە سەرۆکایەتی هەڤالی تێکۆشەر صدام حسین .

لە کۆتاییدا بەگەرمەوە سوپاسی ئەرك کێشانی هــاتنی هەموو لایەکتان دەکەم و لە کانگای دڵەوە هیوای ســـەرکەوتن بۆ بەشدارانی دیدارەکەو بۆ دیدارەکە دەخوازم.

* **سەرکەوتن بۆ عیراقی خۆشەویستمان .**
* **مردن و سەرشۆڕی بۆ دوژمنانی عیراقی شـــۆڕش .**
ئیتر سوپاس ...

وتەی یەکێتیی نووسەرانی کورد

بەڕێز محمد ملا کریم

خوشکان ! برایان !

بە ناوی یەکێتیی نووسەرانی کوردو دەستەی بەڕێوەبەری یەکێتییەوە پیرۆزباییی ئامادەکردنو بەستنی ئـەم دیدارەی کوردی ئەکەم کە دیداری دووهەمە .

وەك لەیادتانە دیداری یەکەم سێ ساڵ لەمەو پێش بــە هاوکاریی یەکێتیمانو ئەمینداریێتی گشتیی رۆشـــنبیرانو لاوان ئامادە کراو لە مێژووی ئەدەبی کوردو ڕەوتی پـــیرۆزی چیرۆکی کوردیدا نیشانەیەکی دیاری بوو و شوێن پەنجەیەکی ئاشکرای بە تێکرای ڕەوتی نەتەوەکەمانەوە بەجێ هێشت .

دیداری ئەمساڵمان هەر چەند بە دیمەن تەنهـــــا لە لایەن ئەمینداریێتیی رۆشنبیرانو لاوانەوە ئامادە کراوە، بەڵام لە ڕاستیدا بەرهەمی هاوکاریی هەردوو لامانە، چونکە زووربەی هەرەزۆری بەشدارانی ، هەر ئەندامانی یەکێتییەکەمانن کـــە ئەوەش نیشانەی پایەی بڵندو بەرزی یەکێتییە لە ژیـــانی کولتووریی گەلی کوردو لە دلی ڕۆشنبیرانی نەتەوەکەماندا .

هەر چۆن بێ ، ئێمە هەمیشە ئەنجامەمان لە دیمــــەن لامەبەستترەو ، ئەم دیدارەش بە دیداری هەموو لایەکمـــان دائەنێینو ، پیرۆزبایی لە ئەمینداریێتیی رۆشـــنبیریو لاوان ئەکەین بەرابەر بە ئامادەکردنو بەستنی دیدارەکەو هەروەهـــا بە تەقەلای پیرۆزی بۆ خزمەتی ئەدەبی کورد .

ئاواتە خوازی سەرکەوتنی دیدارەکەو پێشکەش کردنی چیرۆکی خزمەتگوزاری گـــەلو ، لێکۆلینەوەی ڕێگـــا ڕوون کەرەوەین بۆ ئەوەی چیرۆکی کوردی ڕۆژ بە ڕۆژ لە جاران زیاتر پێوەندی بە ژیانی جەماوەری کوردو بە تایبەتی ژیـــانی ڕەنجکێشانی کوردستانو عێراقەوە هەبێ .

سەرکەوتووبێ دیداری دووهەمی چیرۆکی کوردی !

هەر شەکاوە بێ ئاڵای بەرزی وشەی پیرۆزی کوردی لە خزمەتی گەل و نیشتمان و یەکێتیی نیشتمانیماندا !

بەیاننامەی کۆتایی پێهێنانی دیداری دووەمی چیرۆکی کوردی ١٧ - ١٩ / ٨ / ١٩٨٢ - هەولێر

لەژێر دروشمی « دیداری چیرۆکی کوردی دیداری قەلەمە عێراقی‌یە خێرخواکانە لەپێناوی بنیادنانی عێراقێکی گەشاوەدا » ، لە ڕۆژانی ١٧–١٩/٨/١٩٨٢دا دیداری دووەمی چیرۆکی کوردی لە هەولێردا ، بەدەس پێشخەری‌ی ئەمینداریێتی گشتی‌ی ڕۆشنبیری‌و لاوانی ئۆتۆنۆمی لە ناوچەی کوردستانداو بە هاریکاری لە گەڵ یەکێتی‌ی نووسەرانی کوردا سازدراو پتر لەشەست چیرۆك نووس‌و ڕەخنەگرانی ناوچەی کوردستان‌و هەندێ شوێنی تری وڵات بەشداری‌یان تێداکرد، هەروەکوو ژمارەیەکی زۆریش لەوانەی ئامادەی کۆبوونەوەکانی دەبوون لە ئەندامانی یەکێتی‌و کەسانی‌تر ، بەشداری‌یان لە گفت‌و گۆو دەمە تەقێکانیدا دەکرد .

دیدارەکە بە وتەیەکی ئەمینداری گشتی‌ی ڕۆشنبیری‌و لاوانی ناوچەی کوردستانی خاوەن ئۆتۆنۆمی مامۆستا محمد امین محمد احمد دەست پێ‌کرا کە لەوتەکەیدا ڕێزی لە دیدارەکە ناو هیوای ئەوەی خواست کە بەدوایدا وێنەی دووبارە بکرێتەوەو هەر یەکەیان ئەنجامێکی بەرفراوانتر بە ئەدەبی کوردی بەگشتی‌و چیرۆکی کوردی بەتایبەتی ببەخشێ، هەر وەکوو وتی کە بەستنی ئەم دیدارەو چالاکی‌یەکانی تری لەبابەتی میهرەجانی ڕۆشنبیری‌و ئەدەبی لە ناوچەی کوردستاندا ، یەکێکە لە بەرو بوومی ئۆتۆنۆمی کە بۆ یەکەمجار لە عێراقدا لە ژێر سایەی شۆڕشی (١٧)ی تەمووزو سەرکردایەتی‌ی سەرۆکی تێکۆشەر صدام حسیندا کاری پێ‌کرا .

هەروەها سەرۆکی لیژنەی سەرپەرشتی کردن‌و جێگری ئەمینداری گشتی ڕۆشنبیری‌و لاوان مامۆستا محمد محی‌الدین وتەیەکی تری خوێندەوەو ئینجا بەدوایدا مامۆستا محمەدی مەلا عبدالکریم جێگری سەرۆکی یەکێتی‌ی نووسەرانی کوردیش وتەیەکی خوێندەوە .

لەسێ ڕۆژەکەی دیداردا گەلێ چیرۆك‌و ڕەخنەو لێکۆلینەوە پێشکەش کران‌و بە بەشداربوونی زۆر لە ئامادە بووان ، بە دوورو درێژی گفت‌و گۆیان لەسەر کراو سوودیان زیاتر لێ لێ وەرگیرا . لە ڕۆژی یەکەمی دیدارەکەدا چیرۆك نووس محمد مولود مەم باسی تاقیکردنەوەی خۆی لە هونەری چیرۆك نووسیندا کرد . بە دوایدا چیرۆك نووس ڕەزا سەید گوڵ چیرۆکێکی بەناوی (خەون‌و خەم)ەوە خوێندەوەو ڕەخنەگر فؤاد مجید میسری هەڵیسەنگاند . (هەڵسەنگاندنەکەی یەکێکی تر لەباتی ئەو خوێندی‌یەوە) . ئینجا بەڕێز رؤوف حسن لێکۆلینەوەیەکی بە ناونیشانی (خۆماڵێتی لە چیرۆکی کوردیدا)ی پێشکەش کرد . لەڕۆژی دووەمدا ڕەخنەگر ناصر یوسف لێکۆلینەوەیەکی بە ناونیشانی (خوێندنەوەیەکی جیهانی چیرۆکەکانی جلیل قەیسی) پێشکەش کردو محمد سعید حسن لێکۆلینەوەیەك بە ناونیشانی (پاڵەوان‌و ڕووداو لە چیرۆکی کوردیدا)و ئینجا چیرۆك نووس جلال محمود علی چیرۆکێکی بە ناوی (بووك‌و بەفر)و چیرۆك نووس عبداللە سراج چیرۆکێکی بە ناوی (برایە شۆڕاوی)یەوە خوێندەوەو ڕەخنە گر حسین عارف هەڵیسەنگاندن . هەر وەکوو

لەگەڵیاندا چیرۆك نووس رشید فندیش چیرۆکێکی بەنــــاوی (مەمۆ)وە خوێندەوە . ئینجا هەر لەو رۆژەدا دوکتۆر نافــع ئاکرەیی لێکۆڵینەوەیەکی بە ناونیشانی (نامۆبوون لە چیرۆکی کوردیدا)ی پێشکەش کرد . لە رۆژی ســــێیەمدا کـــە دوا رۆژبوو ، چیرۆك نووسان مصطفی صـــالح کریم چیرۆکی (مەلە کان بەرەو کوێستان ئەگەڕێنەوە) و عبداللە عزیز خالد چیرۆکی (لە ئاهەنگی شەوێکی ئەم شارەدا) و رؤوف بێگەرد چیرۆکی (هەڵۆ یان خوێندەوەو رەخنەگر رؤوف عثمـــــان هەرسێ چیرۆکەکەی هەڵسەنگاندن . هەروەها رەخنەگـــــر حسن عباس جاف لێکۆڵینەوەیەکی بە ناونیشانی (پاڵەوان لە چیرۆکەکانی لەتیف حامیدا)ی پێشکەش کرد . ئینجا هەر لەم رۆژەدا چیرۆك نووسان محمد صالح سعید چیرۆکی (تابلۆی دێرە رەوگەیەکی کاروان)و صلاح شوان چیرۆکی (ئەستێرە بەرزە) و سلام مەنمی چیرۆکی (سکرتێر) یــان خوێنــدەوەو رەخنەگر اکرم قەرەداغی چیرۆکەکانی هەڵسەنگاند . بە دواییاندا بەڕێز عبدالرزاق بیمار لێکۆڵینەوەیەکی بـــە نـــاونیشانی (خوێندنەوەیەکی رەخنەگرانەی کۆمەڵە چیرۆکی - پرد -)ی پێشکەش کرد .

هەروەها لەم رۆژەدا بە خەڵات کردن رێز لە پێشەنگانی کاروانی چیرۆکی کوردی (جمیل صائبو پیرەمێردو محمد علی کوردیو علاءالدین سجادیو شاکر فتاح) نراو لەگەڵیـــاندا هەمان رێز لە چیرۆك نووسی کوردو نووسەر بەزمانی عەرەبی عبدالمجید لطفی نرا . رێزلێنانی ئەوانە لـــە لایەن ئەمینداریێتی گشتیی رۆشنبیریو لاوانەوە بوو . هەر وەکوو ئـــەدەب دۆست مامۆستا بابکر محمود رسول وەزیری کارو کاروباری کۆمەڵایەتی دیاریی رێزلێنانی خۆی پێشکەش بە چوار لـــە چیرۆك نووسانو رەخنە گران کرد کە دران بە بەڕێزان رؤوف حسنو عبداللە سراجو حسن جافو لەگەڵیاندا مامۆســــتا جلیل قەیسی ئەنجامی ئەو دۆستایەتییە تایبەتییەی لەگـەڵ چیرۆكو ئەدەبی کوردیدا هەیەتی . جگە لەمان مامۆستا بابکـر محمود رسول بەدوو دیاریی تر رێزی لە بەڕێز ســەرۆکی لێژنـــەی ســـەرپەرشتی کـردنی دیدارو بەڕێوەبەرێتیی رۆشنبیریی جەماوەر لە هەولێر نا بۆ ئەو کۆششەی لــــە سازدانی دیدارەکەدا نواندوویانە .

بەشــــدارانی ئەم دیدارە بەو پەڕی پێخۆشحاڵییەوە دیدارەکەو ئەنجامەکانی دەنرخێنن . چونکە ئەو لێکۆڵینەوانەی لە رۆژانیدا پێشکەش کران ، سەرەڕای هەموو ئـــەو کەمو کوورییو کەلێنانەشی کە لەلایەن گفتو گـــۆ کـــەرانو رەخنەگرانەوە تیایاندا دەسنیشان کران ، تەواو بریتی بوون لەو لایەنانەی چیرۆکی کوردی کە دەبوو لێیان بکۆڵرێتەوە . هەر وەکوو ئەو چیرۆکانەی خوێندرانەوە ، بەڵکوو نیشانەی

پێشکەوتنی چیرۆکی کوردیو هونەری چیرۆك نووسین بوون لەلای چیرۆك نووسانی کورد . وەکی تر ئەگەرچی مـــاوەی خۆ ئامادەکردن بۆ بەستنی دیدارەکە لەو ساتەوەی فیکرەی بەستنی سەری هەڵداو تا کاتی سازدانی ، کەمو کورت بوو کە ئەوە بێگومان کاری کردبووە سەر خۆ بۆ ئـــامادەکردنیو بەتایبەتی بۆ چیرۆك نووسو رەخنەگرەکان ، بەڵام لەگـــەڵ ئەوەشدا دیدارێکی سەرکەوتووی ئەوتۆ بوو کە پڕی بوو لە گەرمو گوڕیو چالاکیو بەتەنگەوە هاتوویی . ئێمە وا داخوازی دەکەین کە ئەو شارەزاییەی لە دیداری یەکـــەمەوەو لـــەم دیدارەدا لامان کەڵەکە بوو ، بۆ بەستنی دیداری ســـێیەم سوودی لێ ببینرێو لە رووی ئەو وەختەوەی پێش بەستنی دەستی دەدرێتێ ی حسابی بۆ بکرێ .

لێکۆڵینەوەکانی دیدارەکەو ئەو چیرۆکانەشی تیایــــدا خوێنرانەوە ، ئەو هەقەمان دەدەنێ کە بڵێین: ئێستا چیرۆك نووسی کوردو رەخنەگری کورد وایان لێهاتوە کە پتر لــــە هەروەختێکی تری لەوەبەر ، بەندی خەمو ئەندێشەو هیواو ئاواتەکانی گەل بن ، لەپاڵ ئەوەشدا کە بەردەوام چاو دەبڕنە ســوود بینین لە سامانی چیرۆك لە جیهـانداو لە پێشکەوتنی ئەم هونەرە تیایدا ، بە تایبەتی لە ناوچەی عەرەبیدا کە زمانی عەرەبی تا ئێستاش پردێکی سەرەکییەو زۆربەی نووسەرانو خوێنەرانی گەلەکەمان بە رۆشنبیریی جۆراو جۆری جیهانەوە دەبەستێتەوە .

ئێمە لە کاتێکدا کە ئەم بەندە دووپات دەکەینەوە ، حـــەز

دەکەین بۆ مسۆگەرکردنی رۆیشتن لەسەر ئەم رێبازە ساغڵەمە ، پێ لەسەر هەندێ مەسەلەی کاریگەریش دابگرین کە بەبێ ئەوانە ناتوانین ئەوەی دەمانەوێ بەدیی بهێنین ، بۆ نموونە : ئەگەرچی بایەخدان بەپارە سەرف کردن بۆ کاروباری رۆشنبیری‌ی کوردی ، تا رادەیەکی هەست پێکراو لەچاو لەوەبەردا دەبینرێ ، بەڵام ئێمە بە هۆی ئەو دواکەوتەیی‌یە کەڵەکە بووەوە لە رووی رۆشنبیری‌یەوە لەلای گەلی کوردمانو لە ئەنجامی وەزعی دژواری رۆشنبیرانی کورددا لەرووی دارایی‌یەوە ، پێ لەسەر ئەوە دادەگرین کە پێویستە دەزگا رۆشنبیری‌یە رەسمی‌یەکان زۆر زیاتر لە ئێستایان باوەش بۆ چاپکردن بە کوردی بکەنەوە . ئێمە دووپاتی دەکەینەوە کە پێویستە مەکینەو ئامێری چاپکردنی تازە بابەتو پێشکەوتوو لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا دابمەزرێنرێو رێگای بڵاوکردنەوەی بەرهەم بۆ رۆشنبیرانی خۆش بکرێ . هەر بەم بۆنەیەشەوە دەمانەوێ ئێشارەت بە کۆتو پێوەندی چاودێری (رەقابە)ی چاپەمەنی بدەین کە دەبێ بە هەر شێوەیەك بێ ، کارێکی وەها بکرێ ئەو ئەرکو زەحمەتی یە لەسەر شانی نووسەری کورد سووك بکرێ کە لەم بوارەدا تووشی دێ .

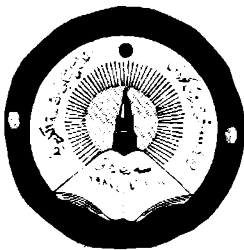
ئێستا وەزعەکە وای لێهاتوە کە زۆربەی دانەرانو لەگەڵیاندا چیرۆك نووسانیش ، زەحمەتە بتوانن خۆیان کتێبەکانیان لەچاپ بدەن ، بۆیە کار رووی لەوە کردوە کە ئەم مەسەلەیە بکەوێتە ئەستۆی دەوڵەتو بە ناچاری ئەو چارە سەری بکا . بەم جۆرەو بۆ ئەوەشی هەل بۆ هەر گوڵێك هەڵبکەوێ کە بکەشێتەوە ، وای دەبینین کە دەبێ لە مامەڵە کردن لەگەڵ نووسەراندا سەرنجێکی سەراپایی‌ی هەبێو دەسبەرداری ئەو باری سەرنجە وشکە ببێ کە لە لایەن ئەم یا ئەوەوە و سەبارەت بەم شێوەی نواندن یا ئەو شێوەو لای ئەم نووسەر یا ئەو نووسەر دەبینرێ ، گومانیشی تێدا نی‌یە کە ئێمە لێرەدا لە سنووری ئەو چوارچێوەیەدا دەدوێین کە هەموومان پێکەوە کۆ دەکاتەوە کە دڵسۆزی‌یە بۆ نیشتمانو بۆ گەلو بۆ مەسەلەی شۆڕشو بۆ ئەو بەهاو نەریتە بەرزە مرۆڤایەتی‌یانەی کە هەر نووسەرێکی خێر خواو بەشەرەف لە هەر قورنەیەکی ئەم سەر زەمینەدا بێ بە ئاواتی‌یەوە دەبێ .

لە دیدارەکەدا زۆر جار مەسەلەی شارەزا کردنی برا عەرەبەکانمان سەبارەت بە بەرهەمی چیرۆکو رەخنەی کوردی هێنرایە کایەوەو قسەی لێوە کراو لە هەموو لایەنەکانی‌یەوە چارە سەر کرا ، بەشدارانی ئەم دیدارە حەز دەکەن ئەو شتە سەرەکی‌یەی باسەکە دووپات بکەنەوە کە بریتی‌یە لە دانانی پروگرامێکی ناوەندی لە لایەن دەوڵەتەوەو بە رێکخستن لەگەڵ یەکێتی‌ی نووسەرانی کوردا ، تا بتوانرێ گوڤارێکی رۆشنبیری دەربکرێ کە بەزمان عەرەبی بێو بە ناوەرۆك کوردی‌و بەشێك لەو ناوەرۆکەش چیرۆکی کوردی وەرگێڕدراوبێ . هەر وەها دەرکردنی کۆمەڵە چیرۆکی کوردی‌ی وەرگێڕدراو بۆ عەرەبی ، وەك ئەوەی لە ساڵێکدا دوو جار بێ . جگە لەمانە بە ئاواتیشەوەین کە ئەو گوڤارە عێراقی‌یانەی بەزمانی بێگانە دەر دەچن ، نموونەی ئەدەبی کوردی‌یان لە چیرۆکو شیعرو هەندێ نموونەی لێکۆڵینەوە دەربارەیان تێدا بێ . ئەوە کەمترین شتەو بۆ ناسینی ئەدەبەکەمان بە گەلانی تر کە لە نێوان چاپەمەنی‌یە عێراقی‌یەکانەوە عێراقیان پێدەناسرێنێ ، دەبێ بکرێ .

هەروەها بەشدارانی دیدار پێشنیازی بەستنی دیدارێکی تایبەتی بۆ لێکۆڵینەوە لە فۆلکلۆری کوردی لەساڵی داهاتوودا دەکەن .

بەشدارانی ئەم دیدارە جارێکی‌تر پابەندی‌ی خۆیان بەرێبازیانەوە لە پتەوکردنی یەکێتی‌ی نیشتمانی‌و توندو تۆڵکردنی برایەتی‌ی نێوان هەردوو گەلی عەرەبو کوردو گشت کەمایەتی‌یە نەتەوەیی‌یەکان لە نیشتمانماندا دووپات دەکەنەوە، لەگەڵ کۆشش کردنیاندا لە پێناوی زیاتر من گەشە سەندن بۆ عێراقی خۆشەویستمان بە بیروباوەڕو بە قەڵەمەکانیانو بۆ پترو پتر چەسپاندنی ئۆتۆنۆمی . ئەوان پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە خۆ پڕ چەك کردن بە چەکی ئایدۆلۆژی‌و رۆشنبیری‌و پەرەپێدانی بەهرەو تینو توانایانو رۆیشتن شان بە شانی پێشکەوتنی هونەری چیرۆك نووسین لە جیهانداو لە ژێر دروشمی ئەدەب لە خزمەتی گەلداو لە خزمەتی راستیداو لە خزمەتی جوانی‌و بەهاو نەریتی باڵای مرۆڤایەتیدا و لە پێناوی مەسەلەی پێشکەوتندا ، بە پێویست دەزانن .

تا یەکتری بینین لە دیدارێکی تردا خوامان لەگەڵ .

محمد مولود مەم و تاقی کردنەوەی لە چیرۆک نووسیندا

بەرێزان

رەنگە هەندێك لە ئێوەی بەرێز وایان دانابێ کە تاقی کردنەوەکانی نووسەرێك .. شتێکی تایبەتیە ، واتا زاتیەتێکی صرفە ، ئەگەر بە تەمای ئەوە بن ، چۆن لەبەر دەکەم ، چۆن دەخۆم ، چۆن دەخەوم ، .. ئەوا حیساب بکەن رەنجی ئەمرۆمان بەخەسار چوو !!

پیرێژنەکەی دایکم دەیگوت ئەگەر جۆی زەرد کراو (واتە نیوە کولاو) بدەی بەمریشکی هێلکە کەر ... هێلکەی زیاد دەکات !! تاقی کردنەوەکانی زانستیش دەرمانی وایان دۆزیوەتەوە کە هێلکەی مریشکی پێ رەنگاو رەنگ دەبێ !!

رەنگە ئەمانە راست بن ، بەلام نووسەر ئەم جۆرە تاقی کردنەوانەی لێ نایێن !!.. مەرج نی یە هەورە تریشقە یان باران ، یان زەردە پەر .. یان مانگی چواردە دەرگای ئیبداع بۆ نووسەر بخاتە سەر پشت ، یان دیمەنی جوان ، کچی جوان .. گولی جوان ، شاعیر وەشیعر بهێنێ !!

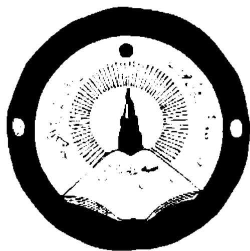

بەم رەنگە بە خەیالی بچوکانەی خۆمان ئاشمان دورستدەکرد .. هەتا ئاوەکەشمان پتر دەکرد ئاشەکە بە گورِتر دەسورِا،کە ئاوەکەشمان چلکدەکرد،ئاش دەوەستا !!.. وردەوردەش ئەومان بۆ روونبوەوە کە ئەگەر ئاوەکە لە بەرزاییەوە بەرەوخوار ببیتەوە بە گورِتر دەبێو تەوژمی بەهێزتر ، ئاشەکەش توندترِ وەگەرِ دەخا . کە شارۆچکەشمان دورستدەکردن ، بە تاقی‌کردنەوە دەگەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە هەتا بناغەی خانووەکەمانی شارۆچکەکەمان پانترو بەتینتربن ، دەتوانین کۆشکی بەرزترو نهۆمی زۆرتر بە سەریەکەوە دەنێین ، هاوینان لە گۆرەپانەکەی پشتمالان ،

بەرای من تاقی کردنەوەی نووسەر هەر چەندە زاتیش بێ دەبێ بەشێك بێ لە تاقی کردنەوەکانی کۆمەڵەکەی ، لەبەر ئەوە تاقی کردنەوەکانی من پتر گشتینو پەیوەندیان بە باری گشتی گەلەکەمەوە هەیە .. لەبەر ئەوە .. لەو مەودایەدا دەچمە ناو .. باسەکە ..

کە مندال بووم . لە گەل زارۆکانی گەرِەك دەچوونیە سەر جۆگەلە ئاوەکە ، لە دارهەنجیرەکە كارِکە هەنجیرێکمان دەچنی .. تەوەرێکی دارمان بە ناوەندیدا رایەلْدەکرد ، بە زلکەدار ، بە دەورەی هەنجیرەکە پەرِمان دەچاند ، ئیمجا بەسەر جۆگەلەکەدا هەلمانذەخست ، کە پەرەکان دەگەیشتنە ئاوی جۆگەلەکە .. هەنجیرەکەیان دەسورِاند ، لەگەل سورِی هەنجیرەکە ئێمەیش بە دەورەی خۆماندا دەسورِاینو دەلەرزین .. بانگمان دەکرد :

ـ هۆ .. ئاشەکە سوورِا .. ئاشەکە کەوتە گەرِ !! .

ئەناو جۆگەکە ، بە بەری پێ شەقاممان دەکێشان ، هەندێکمان شەقامی راست ، هەندێك کەوانی هەندێك بازنەیی‌و جوارگۆشەیی ، بەڵام ئەو منداڵە دەبووە سەر دەستەو ئازایی دەبردەوە کە جادەی پێچاوپێچی پڕ کۆسپ‌و قۆرت‌و هەڵدێرو ئاۆزی دەکێشان‌و بەراکردن، بێ‌هەڵەو بێ‌وەستان بە سەریدا دەچووەوە . ئەمانە یادگاری سەردەمی منداڵین ، رەنگە ئێرە جێگای گێڕانەوەیان نەبێ بەڵام چونکی پەیوەندیان بە ...فی‌کردنەوەکانەوە هەنە هەر بۆ نموونە هێناومەتەوە .

* ■ *

گوندەکەم چۆن هەموو جوانی سروشتی تێداکۆببووەوە ، ساردوسڕی بەفری زستان لەو جوانییە سروشتیەی پتر دەکردو باری ژیانی خەلکە هەژارەکەی گرانتر دەکرد .. هەروا هەموو تناقضات‌و نالەباری ژیانیشی بەکۆڵەوەبوو !! لەو گوندەم ، جوولەکە ، دیان (مەسیحی) ، کرمانج بەگزادە ، ئاغا .. لەسەری ئەم بەشانەش دەستەی پیاوانی حکومەت‌و بنەماڵەی میرەکان وەکو دێو .. دوولینگیان داکوتابو ... جوولەکە ، لە پاش دیانەکان . ئەمانەش لە دوای کرمانجەکان ..کرمانجیش لە رکێف بەگزادەو ئاغاکان دەگەیشتنە سەرەوە .. دەولەمەندی جوولەکەو دیان لە کرمانجی هەژار بەرێ‌وجێ‌تر وەردەگیران ، کرمانجی دەولەمەندیش لە بەگزادەکان بەرووەت‌تر بوون ، مەلا ریش سپیەکەش هەر پێنج فەرزە بەسەر قووچکەی مزگەوت دەکەوت بانگی یەکسانی رادەهێشیت ، ئەوەی لەم چۆنیەتیە سەرنجی ڕادەکێشام ئەوەبو کە هەموو ئەم بەشە بەشخوراوانەش لەگەل یەکدا ناتەباو دوودڵ بوون ، تاقە شتێك کە کۆی دەکردنەوە ... بەزار خواپەرستی‌و بەکردار رازی‌کردنی میرو میری‌بوو ..

بەم رەنگە دەوری منداڵیم لەگەڵ شەڕەگەڕەك رابوارد.. گوێچکەم پر باسی دزی‌و پیاوکوژی زەوت‌کردن‌و جەورو ستەم‌بو ، گەلێك جار دەم‌دیت پۆلیس .. بە لیس خەلکی گوندیان کۆدەکردنەوە.. وەك ڕانەمەر بۆ بێگار لێیان‌دەخوڕین!.

زۆر جار لەگەڵ خۆما دەم پرسی : ــ چۆن ئەم هەموو خەلکە رەشورووتە .. بەکرێ‌و بەبێ سەرپێچی ئەوها مل‌دەدەن ؟! وەلامی ئەم پرسیارەم ئەو کاتە چەنگ کەوت کە بووم بە شوانی رەوەیێك عەلەشیش ؛ بەیایێن شوورکە دارێکم وەدەست دەگرت کە ڕامدەوەشاند گفەی دەهات ، قەلەموونەکانم دەدانە پێش‌خۆم ، تەنانەت قەلەمونێك لە ڕەوە دەرنەدەچوو !! وەلامەکەش .. وەکو لێکدانەوەو پرسیارێکی‌تر بوو کە بە خۆم دەگووتەوە :

بزانە چۆنیەتی خەلکی گوندو . ئەم عەلەشیشانە چەند وەیێك‌دەچن ؟! .. دە بە خەیاڵی منداڵانەی خۆم .. عالەمی گوندەکەم دەکرد بە دوو بەشەرە .. بەشێکی پۆلیس‌و بەشەکەی‌تری عەلەشیش !!..

* ■ *

لە پۆلەکانی سەرەتایی قەشەی بەڕێز « جبرائیل شێر» مامۆستای زمانی کوردیمان‌بوو . ئەم ئینسانە مەزنە خوێنی خۆشەویستی‌ی ئەدەب‌و زمان‌و ولات‌و کەلەپووری نەتەوەکەمی لە دەمارەکانمدا جولاندەوە،ئەو حاجی قادری کۆیی پێ‌ناساندم،

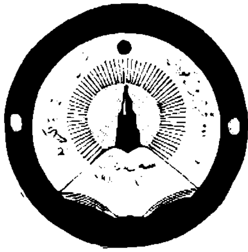
جوانی‌ی شیعری نالی‌و وەفایی‌و ئاوات‌و ئازاری مەم‌و زینی رژاندە گیانم ، ئەگەرچی مامۆستای یەکەمم دایکم‌بوو .. بە چیرۆکی فولکلوری‌و ئەفسانەو پەندی پێشینان فرچکی دابووم .. بە باس‌وخواسی سەفەربەرو گرانیە گەورەکەو رشانەوەو .. رۆژە نالەبارەکانی [illegible]ەکەمان کولانگەی ژیانی بۆ کردبوومە ، بەقارەمانیەتی ، پ[illegible]ی دمدم‌و شیخ فەرخ‌و خەج‌و سیامەندو برایموك‌و لەیل‌و مجروم تێر شیری کردبووم ، بەلام ئەم قەشە مەزنە ئەو شیرەی پێ کردم بەخوێن‌و هێسك‌و گۆشت . شانەکانی لەشمی پێ گورج‌و گۆڵ تر کردم تاکو قۆناغی سەرەتاییم تەواو کرد شیعرەکانی حاجیم دەور دەکردنەوە چیرۆك‌و ئەو قسانەو سەربوردەکانی دایکم لەلا روونتر دەبوونەوە . بۆ [illegible]ناخی خوێندنی ناوەندی کەوتمە باوەش ، شارە پیر[illegible] بەرێزەکەی هەولێر لەم شارەدا پتر بەژیان ئاشنا بووم ،کەوتمە ناو رێکخراوەی نیشتمانی ، بەو هۆیەوە لایەنی تری ژیانم بۆ روون بوونەوە فێری زمانی عارەبی بووم ، لەتەك دیوانە کۆنەکەی حاجی‌و تایەر بەگ‌و شێخ‌رەزاو دیاری و یادگاری لاوان‌و کتێبەکانی منفلوطی و زیات‌و احمد و سەلامە موسی و ذنون ایوب و عەبە سیوسم کردنە هۆگرو دۆست ، بەهۆی ئەمانەشەوە دەرگای ئەدەبیاتی عەرەب‌و رۆژ هەلات‌و رۆژ ئاوام بۆ کرایەوە ..

ئەفسانەکانی هیندو گریکی خوێندنەوە ، ئاشنایيم لەگەڵ بلزاك پەیدا کرد ، چونیەتی مردنی لوردیا بردن‌دلتەنگی دەکردم، چیرۆکەکانی موباسان کۆمەلێکی لە کۆمەلەکەی خۆم فراوانتریان پێ دەناساندم ، جوانیم لەگەڵ لارتین‌و شاتوبریان هەڵدەچوراند ، رِك‌و فرمێسکم بۆ جان فالجان‌و مام تۆما هەڵدەرشتن ، ئازارم تێکەڵ بە ئازارەکانی تۆلستۆی‌و ئازارەکانی فیرتەر دەبوون .

لەو رۆژانەدا .. شەڕی جیهانی دووەم هەموو دونیای گرتبوەوە لەگەڵ مەلا کوێرە بیر رووناکەکە دەم گوتەوە : ـ

ئەم رۆژە چ رۆژێکە کە دونیا شلەژاوە ..
هەر کەس بە جەخاری جیگەری قیمە کراوە..

منیش بە ڤەریکیەوە بەرەنگاری رێگای سەختی ژیانی‌بووم ، ژیانی منیش شلەژا .. برسیەتی پتر پێی پێوە نام ناچار قوتابخانەم لەگەل ئاهێکی سارد بۆ دەرەوەی سنوری ژیانم تێ هەلدا . خۆم هاوێشتە ناو گێژەلووکەو گەرداوی ژیان ، پێویست‌بوو نان بۆ خۆم‌و پاشماوەی باوکە کۆچ کردووم پەیدا بکەم ، لەو ماوە درێژەی لە سنوور فرمانبەر بووم ، کەوتمە ناو لەعنەتی سنوور و بەتەواوی خزامە ناو کانگای دەردی کۆمەڵ ، ناو جەرگەی رووداوی تاڵ‌و سوێرو ملم بەکەندو کۆسپی چیای سەختی ژیانەوە نا .. لەو ماوەدا گەلێك راستی ئەم ژیانەم بۆ دەرکەوتن ، هەولم دا ئەو راستیانەی من دەیان بینم‌و هەستیان پێ دەکەم، لەپێش چاوی رەشوو رەوونی خەلك قیتیان بکەمەوە ، هەستی ئەوانیش بجولێنمەوە ، ئەوەل جار رێگەی شیعرم گرتە بەر لام وابو دەتوانم بەم رێگایەوە بکەم بە هەوارگەی دلی ئەوان ، بەلام پاش ماوەیێکی کورت .. ئەم رێگایەم لێ وون بوو !! .. ئەو سەردەمە کتێب لەنان هەرزان تر بوو پتر کتێبم دەخوێندنەوە، جگە لە ئەدەبیاتی کۆمەلە سیاسیەکانی ئەو سەردەمە چیرۆك نووسە گەورەکانم ناسین،چیخەف ناسی ، خۆزیام دەخواست بتوانم وەك ئەم نووسەرە نەمرە بچمە ناو دەروونی ئینسان‌و ببم بە بەشێك لەخەمی کۆمەلەکەم . چیخەف رێگای چیرۆك نووسین نیشان دام ، پالی پێوە نام قولتر بەدەریای ئەدەبی

چیرۆکدا نقوم ببم ، ئاشنایيم لەگەڵ تۆلستوی‌و دستوفسکی و گۆرکی پەیدا کرد ، لەو سەردەمەی ئەمانەم دەناسین یەکەم چیرۆکم بەناوی « برسیەتی بە هێزترە » لە سەرەتای پەنجایەکان نووسیوە ، ئەم چیرۆکە لەبەرگی دووەمی چیرۆکەکانمە کە سالێك پترە دەزگای رۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی بەنیەتی چاپکردنی وەری گرتووە ، بەهۆی گەلاوێژ بەشێك لە ئەدەبیاتی بێگانەم بەکوردی خوێندنەوە . نووسینەکانی بلەو سەجادی ، شیعرەکانی بێکەس‌و گۆران‌و ئەسیری ، چێژی ئەدەبیان لاخۆشتر کردم‌و چارەنووسیان بەستم بەچارەنووسی ئەدەب بەتایبەتی چیرۆك .. تا گەیاندمیانە قەسرە تەلیسماویەکەی « کافکا » ماوەیەك لەناو قەسرەکەدا گەرام ، سەرم لەناو عالەمەکەی پیکێت‌و .. ئاوامۆف دەسوڕا .. خۆم لەناو غەریبی کامۆ دەدۆزیەوە .. تێکەڵاوی سوء تفاهمەکەی دەبووم ، لەقورنەیەکی دادگای کافکا شیخ مەلا عبدالقدوسی خوالێخوشبوم دیەوە ، لەویش رەشو ڕوتێکی زۆر وەك دیوار دەوریان دابوو .. کە ئەو باس عەزابی دۆزەخی دەکردو وەسفی لاشەی وەك کەباب لە شیش دراوو، ئافرەتی بە مەمك لەزارکی کورەی ئاگر هەڵواسراو ، باسی زەباتیەکانی دەکرد .. کە چاویان وەکو کورەی زەردەوالەیەو لێویان دەکەنە تەختەبەرە ددانیان وەك پێمەرەن .. ئەمانە دەستیان بەناڵەو هاوار دەکرد .. شێوەنیان دادەمەزراندو دیوارەکەیان دەهەژاند ، کە جەناوەرەکەی پێکتم ناسی ... وێنەی ئەژدیها هەشتا سەرەکەی ئەفسانەکانی رۆژهەلات و مەرجانی جادووی ئەفسانەکانی کوردیم دەهاتنەوە بەرچاو!!. بەکارتی‌کردنی ئەمانەوە چیرۆکی قوچکەو .. سەرەتاو دوایی.. پاشدانیش عاجباتی هەشتەمم نووسی ..

ئەم وێنانەم هێنانەوە ، هەر لەبەر وێکچوونیان بوو و بەس، دەنا بەبێ یەکو دوو ، پێ لەوە دەنێم کە نەم توانیوە ئەم سێ کەلە نووسەرە هەزم بکەم ..یان نەو کەم خۆراکەی لەوانم خواردووە تێری نە کردووم بروایشم بە گەرانەوە نیە بۆ عالەمی تەلیسم‌و دێوو درنج، من کە پیاوێکی ئاسایم‌و دەمەوێ شتێك بەم خەلکە بڵێم ، ئەگەر بمەوێ خەلکەکە تیم بگەن دەبێ بەزمانی ئەوانەوە بدوێم .. دەسقووری فیکری ئەوان بە یەکجاری نەسترمەوە .

کە بۆ خەلکی ئەم وولاتە دەنووسم ، دەبێ پێشەکی باری سایکۆلۆژی‌و کۆمەلایەتی ئەو خەلکە بزانم کە دەمەوێ بەهۆی چیرۆکەوە ماملەتیان لەگەلدا بکەم ، دەبێ بیر لەوە بکەمەوە چۆن گرێ‌کوێرەی هەزاران سالیان دەکەمەوەو دڕندە سندم کراوەکەی هەزاران سالەی دەروونیان کەیی‌و بەرەللا دەکەم.

هەرگیز ناتوانم وەکو نووسەرێکی رۆژ ئاوا کەبۆ خەلکی رۆژ ئاوا دەنووسێ وەکو ئەو نووسەرە بۆ خەلکی رۆژ هەلات بنووسم ، چۆن دەتوانم بە خەلك بڵێم ئەوەی باوکی خۆی بکوژێ قارەمانە ؟. هەتا لە لایەن شێوەشەوە بەلای من ئەمە راستە ، هەتا لەشێوەش .. شێوەکە ئەداتێکی گەیاندن‌خۆشتر دەکا .

مومکن نیە هەتا فرۆکەخانە لە گوندی زەلم دوروست نەکرێ بەفرۆکە لەو گوندە دابەزم . لەگەل بڕوایی پتەویشم بەوەی کە دەبێ رۆژێك بتوانم بەفرۆکە بچم بۆ ئەو گوندە .. ماوەیێکی کەم لە رۆژئاوا ببووم ، لە کۆلانەکان ، لەناو پاس ، شەمەندەفەر .. لە کازینۆکان ، لە چێشتخانەکان لە پارکەکان کوڕو کچ پەردەییەیان لە نێواندا نیە ، سێکس لەوێ مفهومێکی تایبەتی و مەعقولی هەیە ، ئەوانەی لەو جێگایانە .. لە عالەمی سێکس‌دا دەیانبینین .. رۆژانی یەکشەممە بەیەکەوە لە رێزەکانی کەنیسە دەیاندۆزیەوە !!

هەرگیز پێم وانەبووە وەپێش عەسری خۆم کەوتووم ، یان زووتر لەوادەو بەکامیلیش خولقاووم دەنا هانام دەبرد بەر ئەو جیهازەی دەلێن گیان لەبەر دەخەوێنێ یان دەیبەستم واتا تجمیدی دەکاو دەیخاتە دەوری سبات تا لەو عەسرەی بەعەسری خۆمی دەزانم بێمەوە مەیدان .

بەرێزان :

لەتاقی کردنەوەکانم ، ئیمان بەخاکو بە ئینسان دروشمی
یەکجاریم بوون ، بڕوایم وا بووە کە پێم لەو زەویە چەقیوون،
رەگم لەم خاکە قووڵ قووڵ داکوتاون ، گیانم دابەستەی ئەو
خاکەیە کە لەسەری دەژیم بە ئاوو هەوای نەشونما دەکەم
خۆشەویستیم بۆ ئینسان بەگشتی و بۆ ئینسانی وولاتەکەم
بەرپیەت بێ دوایە ، هەرگیز شەوازی کۆمەڵەکەم بە نموونە
نەناسیوون ، هەرگیز بڕوایم بە قارەمانی خوێ سیفەت
نەبووە لام وایە هەموو کەسەکانی چیرۆك مدام رۆڵی خۆیان بە
چاکی دەگێڕن .. هەریەکەیان قارەمانێکەو بەهەموویانەوە
ژیان دەخەنە چیرۆکەکە . ئەم ئیمانەشم کردووتە بنکەی مامڵەتم
لەگەڵ کۆمەڵدا . هەرگیز پەنام نەبردۆتە بەر دەستو لاق ماچ
کردن بۆ شێ کردنەوەی گیروگرفت، هەرگیز لەسەرەوە سەیری
خەلکم نەکردووەو ئەو حەقیقەتەم لا روون بووە کە رۆژ زۆر
لە سەرەوە ترە .

هۆگری پیا هەڵدانو ئافەرینی ساختەو دەست لە پشت
دان نەبووم . ئەمانەم بە هەڵدێرێك ژماردوون کە نووسەر
بە هۆیەوە لە خشتە دەچێو هەڵدەخلیسکێ و دەدۆڕێ یان
وەکو پەینی کیمیاوی کە بەرەکەیان وەکو ئەو شوتیانە دەبێ کە
ئیمرۆ لە بازاری هەولێر ، لە رۆخ جادەکان کۆمەڵ کراون ..
شووتی زلو بەشانو شەوکەت .. بێ تامو شام .

بەهۆی گیروگرفتو سەختی ژیانی رابردووم لــــە
گیروگرفتی ئەوانی دیکە شارەزاییم پەیدا کردووەو هوشیاری
مەسەلە گشتیەکان بوومەوە ، بێزم لە خۆپەرستو دووڕووو
ئەوانە دەبینمەوە کە دیلی گرفانو وورگیانن .

بڕوایم وایە ، ئەدەبو سیاسەت وەکوو دوو قوتبی
کارەبان پێکەوە نەبێ رووناکی نادەن .. لە پێویستیشدا ئاگر
هەڵناکەن. یاخیبوو ، لەلای من ئەو کەسەیە ئامانجێك بۆ ژیان
بەدی دەکا ، بڕوایی بەوە هاتووە کە ژیان هەرگیز ناوەستێو
هەر بەرەو گۆڕانێکی باشتر دەڕواو هەوڵ دەدا کە لـــەو
گۆڕانەدا بەشداری بکات، قاوغی ژیانی ئاسایی رۆژانەی بدڕێ.
تا عالەم لەبەر دەمیاندا ئاشکراترو شتە وردیلەکان لەبــەر
چاویاندا مەزنو گەورەتر دەبن ، بڕواییان بەوە قایمتر دەبێ
کە ژیان جوولانەوەیێکی بێ کەلك نیەو هەموو ئامانجی ئینسان

« مهرجەکان » ئەوانەی بازرگانی بەهونەر دەکەن . نووسەری
سەرراست ناتوانێ لە ئەفکارو بیروباوەری خۆی بەولاوە تەعبیر
لەشتی تر بکا ، ئەگەرنا دەبینم « وەعظ خوان » و دەچێتــە
ڕێی ئەو شاهێدە حازر بەدەستانەی کاتی خۆی لەبەر دەرگای
دادگاکان رادەوەستانو بەپێی پێویستو بەرژەوەندی تایبەت
دەستیان لە سنگیان دەوەو راستیان بەچەوت نیشان دەداو
خراپەیان دەشاردەوە یان دەیان کردە چاکە بێگومـــان من
زاڵێم ؟ هەموو ئەوە بیرو رایانەی دەرم بریون یان ئــــەو
هەڵوێستەی لێ دەوەستم .. هەر دەبێ راستو بێگرێو کەمو
کورتی بن .. نا . هەرگیز من وام نەگوتووە ، زۆر ئاسایە
ئەگەر نارێکی یان لادانی یان .. یان .. بیرو هەڵوێست
گۆڕیش لە پێر بەناو سوچی ئەو نووسینانەم هەبن ئـــــان
حالەتێکی « جێگیر » نیە ، دەشێ نووسەر لەگەڵ گۆڕانی ژیانو
تەمەنی خۆی و بانی کردنەوەی رۆژانەی ، پتر بیر بکاتەوە ،
قوولتر بیر بکاتەوە ، لەشی کردنــەوەو کۆکردنەوەو لێکدان
لێك دەرکردن .. پتر ووریایی پەیدا بکاو .. ئەنجامی پوختتر
وەدەست بهێنێ . بەلام وەکو ئەشکەوت دەنگدانەوە .. لاسایی
کردنەوە .. گوێ نەدانە پێویستی جەماوەر .. یان بوونە وەعظ
خوان و شاهیدی حازر بەدەست .. ئەمانە دوورن لـــــە
نووسەری سەرراست .

بەرێزان :

چیرۆکی کوردی وەکو لایێك لە ئەدەبی کوردی ، بەشیکن
لە ئەدەبو چیرۆکی عیراق ، عیراق وولاتی هەموومانە ، بـــەلام

ـگداریێکی وا له بابەت چیرۆکی کوردی پەیدا بکا .. کە بەهۆیەوە ناوو ناوەرۆکی کتێبەکەی یەکتری بگرنەوە . ئێمە هەموومان دەزانین کە پتر لە دوو دکتور ـەو دوو دکتورە کوردانە چیرۆك دەنووسن ئەوانی تریش زوربەیان بروانامەیان ـەسەر ئەدەبی کوردی وەرگرتووە .. ناچارم لێرەدا بپرسم :

ئایا بەم کردەوەی جعفر الخليلیو دکتور عبدالاله احمد و نووسەرەکانی دیکەش چیرۆکی کوردی لە عێراقیەتەکەی دەشۆرێ ، یان عێراقی بوونی ئەدەبی کوردی رەش دەبێتەوەو .. عێراقیەتی گەلی کورد لە عێراقدا دەپەرێو دەبێتە هەلمە ؟!

هەمووومان دەزانین زۆر دەقی چیرۆکی کوردی هەر لەم وڵاتەی عێراقەماندا بەهۆی رۆژنامەو گۆڤارە عێراقیەکان کراونەتە عەرەبی .. نووسەرە کوردەکانیش تا رادەیێکی باش

تەنیا خواردنو مردن نیە ، ئەم روایەش بەهێز تریان دەکا ، بەسەر ترس زاڵیان دەکاو توانای ئەوەیان پێ دەبەخشێ کە خۆشەویسترین شت تەرخانو لەپێناو ئەو ئامانجەیان بەخت بکەین .

برایان :

نەهێنیێك ئاشکرا ناکەم کە دەڵێم هەر بیرورایەك یان هەر ئەفکارێك کە لە چیرۆکەکانی مندا هاتوون یان هەر جوولەو کردەوەیێك کەسانی ئەو چیرۆکانە بەمرازی گەیشتنە هەڵویستێکی تایبەتی ، یان بیروڕاێیکی تایبەت دەیکەن ، ئەوانە هەمووی بیروباوەڕی خۆمن ، هەڵوێستی خۆمن ، پاش لێکدانەوەو قەناعەتێك یەکسەر یان بەزاری .. یان بە هۆی کردەوەی کەسەکان دەرم بڕیون .

بەلای منەوە ئەم ڕێڕەوە ، ڕێڕەوی راستەقینەو رەواو رەوانە ، ئەگەر نووسەر رەچاوی نەکا .. کارەکەی دەبێتە جۆرە کرێ گرتەیێك، یان دەچێتە چوار چیوەی کاری کۆسەکان

برایانی بەرێز :

دەگووترێ .. چیرۆك نووس شاهیدی سەردەمی خۆیەتی، بەلای منەوە ئەم ووتەیە ناتەواوە !!.. رەنگە بپرسن چۆن

ئەوەی جێگای خەفەتو داخە ئەوەیە کە نووسەرانی عراقیی « عەرەب » خۆیان لەم حەقیقەتە بواردووە !! وەکو ئەم حەقیقەتە هەر نەبێ .. ئەوها هەڵسو کەوت لەگەڵ ئەدەبو بەتایبەتی چیرۆکی کوردی دەکەن !! ئێمە هەرگیز گومان لە دڵسۆزیی ئەم برا نووسەرانە ناکەین .. بەلام ئەمە رەوایە ئەگەر لێیان بپرسین : بۆچی وا ؟! ئایا چیرۆکی کوردی چیرۆکی عیراقیش نین ؟!.

* « القصه العراقيه » دانەری جعفر الخليلی ...
* « الادب القصصی فی العراق » د. عبدالاله احمد ..
* « الروايه العراقيه وقصة الريف » باقر جواد الزجاجی ..

ئەم کتێبانەم دیوون دەیان دیراسەو رەخنەو لێکۆڵینەوەم لەسەر چیرۆکی عێراقی خوێندونەتەوە ، ئەوەی سەرم لێی سوڕماوە ئەوەیە کە چ یەکێك لەم کتێبو رەخنەو نووسینانە کە باسی چیرۆکی عێراقی دەکەن کەم و زۆر باسی چیرۆکی کوردیان نەکردووە ، جعفر الخليلی هەر چەندە لە پێشەکی کتێبەکەیدا کە باسی شێوەی چیرۆکی کۆنی عیراقی دەکا دەڵێ:

«ئەم شێوەیە تائێستاش لە گوندەکانی کورد هەر باوە».. وە ئەمە وەکو بەلگەیێکی بوونی ئەم جۆرە چیرۆکە لە عیراقدا دەهێنێتەوە !! کەچی پاش ئەم چەند دێرە تەنانەت بەیەك تاقە وشەش،لەبەشێکی گرنگی چیرۆکی عیراقی کە چیرۆکی کوردییە نادوێ !! .. « دکتور عبدالاله »یش لە کتێبە نایابەکەیدا خۆی هەتا ئەگەر بەمە ڕازی بکا داوای بەخشین لە خوێنەر بکا چونکی ئاگاداری چیرۆکی کوردی نیە ! ئەم داوای بەخشینە بەلای منەوە جێگای خۆی نیە ، چونکی دکتور ، دەیتوانی هەر لە هەڤالە کوردەکانی خۆی لە دکتورەکانی زانکۆی بەغدا

وەرگێڕاوە .. خۆ دەیانتوانی لەو زمانە بێگانانەوە دەقە کوردیەکان وەربگێڕن .. یان لە ئەدەبو چیرۆکی کوردی ئاگاداری پەیدا بکەن .

من بەحەقی خۆمی دەزانم کە بەمانە بڵێم : ــ

ــ بەخوا هەرچی بکەی .. لە عیراقیەتی ئێمە لە خۆشەویستی ئێمە بۆ ئەم وولاتەمان کەم نابێتەوە ، مەسەلەکەی تۆش وەکو مەسەلەی « مام ویسی » یە .. هەموو خەلکی گوندەکەی دەیان ناسی بەلام کەس رِکی لێ نابوەوە .. رەنگە بپرسن ئەم « مام وەیس »ە کێیە ؟!. « مام وەیس » یەکێکە لە کەسانی چیرۆکێکی ئەفسانەی کوردی .. دایکی خوالێخۆشبووم بۆی دەگێرامەوەو دەیگووت : « مام وەیس » لەگەڵ برا بچووکی لە خانوێکدا دەژیان ، هەموو رۆژێکی خوا لەگەل رۆژ هەلات لە دەرگای پشتەوەی حانووەکەیان دەچووە دەرێ .. تا لە گوند دوور دەکەوتەوە دەرِۆیی .. پاشان بەرێگا باریکە کە بەرەو گوند دەگەرِایەوە،یەکە یەکە بەناو کۆلانەکانی تێ دەپەری، کە خەلقی گوند لێیان دەپرسی : ــ

ــ ها .. خێرە وا .. مام وەیس !؟

مام وەیسی لە وەلامدا بە خەلقەکەی دەگووت :

ــ وەللاهی .. غەریبی برا کچکەکەم کردووە .. ئەوا دەچم سەرێکی لێ دەدەم !!..

وە بە کۆلانەکان هەلدەچوو .. تاکو لە دەرگای پێشەوە خۆی دەخزاندەوە پیرە خانوو ..

خەلکی گوندیش .. بە پێکەنین بەزەیی بە مام وەیس دەهاتەوە ، بەشەکەی تریشیان لە ناوەوە پێی پێ دەکەنین .. بەلام کەسێکیان رقی لێ هەلنە دەگرت ..

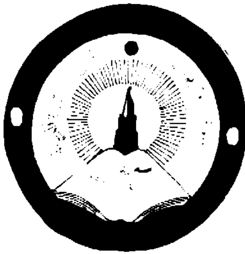

ئەمانە شاهیدی ئاسایین چۆن دەبینن وا دەیلێنەوەو لەمە پتر خۆیان ماندوو ناکەن لەوەی بەچاو دیویانە یان بەدەست گرتوویانە یان گوێ بیست بووینە زیاتر بکۆلنەوە ، بەم چەشنە خوای خۆیان رازی دەکەن ، ئیتر کاریان بەسەر ئەوەدا نیە کە بیر لە رەگوو ریشەی رووداو بکەنەوە یان لە دوافعی بکۆلنەوە ، هەتا وەکو ئینسانێك هەلوێستێکی بۆ وەرگرێو بەپێی ئەو هەلوێستە بجوولێتەوە .. ئەم شاهیدانە ناتوانن خۆیان لە کویلەتی پێنج حەواسەکەیان ئازاد بکەن و هەرگیز چاویان لە خۆلەکەی بەر پێی خۆیان بەرزتر ناکەنەوەو لەو بستە زەویە پتر نابێنن کە وەکو دەلێن بارگیری گالیسکە دەیبینێ !!.

بەلای من ئەم جۆرە چیرۆکنووسە شاهیدانە یان شاهیدە چیرۆك نووسانە ، دەکەونە رێزی چیرۆك نووسە قۆپیەچیەکانو لە روانگەیێکی تەسك خۆیان مات کردووەو راوی رووداو دەکەن و هەرگیز خۆیان بە بەشێك لە رووداوەکە دانەناوەو نەیان ویستووەنەیان توانیووە لەمەندە پتر لەمەسەلەکە نزیك بکەونەوە کە جازبیەتی رووداو بیانکێشێو تووشی سەر ئێشە ببن .

شاهیدیش هەن .. پێیان دەلێن شاهیدی حازر بەدەست ! لە سەرەتای چلەکان لە ناوەندی هەولێر دەم خوێند ، باسی ئەو شاهیدانەیان دەکرد کە لەبەر دەرگای هەولێر رادەوەستان ، یان لە خزمەت ئاغایەکان دەهاتنە رادگاو بۆ چەند دینارێك یان بۆ رازی کردنی ئاغا، لەپێش حاکم

توانیوبانە ئەدەبی کوردی بەگشتی بەبرا عەرەبەکانمان بناسێنن. لام وایە . ئەوەی بیەوێ ئاگاداری لەم بابەتەوە پەیدا بکا دەتوانێ بگەرێتەوە سەر ئەو دەقانە و کەلکیشیان لێوەرگرێ، کاکە ئەمەیش نا .. خۆ ئەم زاتانە ئەگەر زمانی کوردی برا بچوکیشیان نازانن .. لە زمانەکانی بێگانەوە شارەزان بە بەلگەی ئەدەبی لە هەموو زمانەکانی گەلەکانی دونیا لەهەر پێنج کێشوەر ئەدەبو چیرۆکیان کردووتە عارەبی « ئەو بێگانانەش تەواوێك چیرۆکو دەقی ئەدەبی کوردیان بۆ زمانی خۆیان

بەراستگۆیی‌و ئەمینی بەشێك لە تاقی كردنەوەكانی ئەدەبی
خۆم بەئێوەی هێژا گەیاند .. هیوادارم كە لەدوا ڕۆژیش وەكوو
نووسەرێك دەكرێم بە شاهیدی ئەم ڕۆژانەمان ، ئەو شاهیدە
حازر بەدەستە نەبووبم ، كە دەست لەسینگ وەستاوەو
ئارەزووی ئەوانی دی دەهێنێتە دی ، هەروا ئەو شاهیدە
ئاسایەش كەمێش دەچنە كونە لووتی ئەوجا سەری
دەلەقێنێ ، بەشكەم ئەو شاهیدە بووبم كە لەمەسەلەكەی
گەلەكەی لەمەسەلەی ئینسان خۆی بەپەیوەندی دارو « ذوی
العلاقە » دەناسێ و بە هۆشیاری شت لێك جودا دەكاتەوەو
تەواناى ئەوەی هەیە ، بەرەش بلێ ڕەش‌و بەسپیس بلێ سپی
.. ئیتر هەربژین ..

ـەی ناتەواو بێ ؟! جارێ بابزانین شاهید كێیە ؟! وە بەیوەندی
شاهیدێك جە قەزیەیێكی دیاری كراو چیە ؟! ئایا شاهید
ەسێكە لە قضیە كە ؟! یان ئایا شاهید پەیوەندیدارێكە . وا
ە ذوی العلاقە » دەژمێردرێ ؟ بێ گومان نا ؟.. تەنانەت لە
لایەنی ئاسایەكەیشەوە شاهید پەیوەنداری هیچ قضیەیەك
یە . پیاوێكی لاتەریكە . لە ڕۆخی مەسەلەكە ڕادەوەستێ ..
ەی كەواتە چیرۆك نو ـ چۆن دەبێتە شاهید ؟! بابلێین مرۆ
خۆی بەوە ئیقناع بكا چیرۆك نووس جۆرە شاهیدێك بێ ..
ە چەشنێك بە شاهید بچێ ، بەلام كام شاهید ؟! شاهید هە
.. ناویان بند. شاهیدی كلاسیكی . ئەم شاهیدانە كە خەلك

بەزۆری دەیان بینن‌و دەیان ناسن .. ئەوانەن كە شتێك
دەبینن ڕەق دەبگێرنەوە . یان تۆماری دەكەن . واتا لێرە دا
چاو ئەندامی سەرەكییانە لە گەیاندنی شاهیدیەكەیان .. بـا
دەستو قەلەمیش دەورێكیان هەبێ لە چەسپاندنی ئەو چـاو
دیدەیە لەسەر لاپەڕەیێك یان لەسەر تەلیشە بەردێك یـان لە
ماددەیێك دابڕێژێ یان بەرەنگ عەكس بكاتەوە . بەلای منەوە
ئەم بابەتە شاهیدە فرمانی هونەرمەندی ڕاستەقینە ناگەیەنێ.
دەستیان لە كتێبە پیرۆزەكە دەدا .. ئەم شاهیدانە بەچاویش
شتیان نەدیبوو ، تەنانەت حەواسی خەمسەشیان نەجولابوەوە
.. بەلام بەپێی بەرژەوەندو لەپێناو ڕازی كردنی ئەوانی تـر
دەجوولانەوە ! بێ ئەوەی بیر لەوە بكەنەوە كە ئەم كردەوەیان
مافی خەلكی بێ تاوان بەفیرۆ دەدات .. ڕەنگە ژیانیشـیان
بخاتە مەترسی !!

شاهیدیش هەن .. لەڕاستی لانادەن ، هوشیاری ئەوەیان هەیە كە ئادەمیزاد هەر تەنیا چاوو پێستو زمانو لووتو گوێچكە نیە ، بڕوایان بەوە هەیە كە هەریەكێك لەو حەواسانە ، چەند شانەیەكن لە ملیونەها شانەی بنیاوی ئینسانی لێ پێك هاتووە ، ئەوانە دەزانن كە ئینسان زۆر لەو پێنج ئەندامە زۆرترە ،.

ئەم شاهیدە ئەو حەقیقەتەی دەیلێ .. حەقیقەتی خۆیەتی لاتەریك لەمەسەلەكە ڕانامێنێ ، خۆی بەبەشێك لەمەسەلەكە دەژمێرێ ، بگرە زۆر جار ، تەنانەت خۆیشی بە دوروستكەرو هۆی ڕووداوەكە دەزانێ .

ئەم شاهیدە ، هەلوێستی تایبەتی خۆی هەیە . لەبەر ڕووناكی ئەو هەلوێستەی ، بەهەموو هوشیاریەوە شاهیدیەكەی دەداو ئەو ڕاستیە دەچەسپێنێ كە چیرۆك نووس نەك تەنیا شاهیدە بەشكەم بەشداری ڕووداوی سەردەمی خۆیەتی‌و دەستی لەدوروستكردنی عالەمەكەی خۆیدا هەیە ..

برادەرانی عەزیز :

ئادەمیزاد لە غزێكە كلیلی شی كردنەوەی لە گەرووی حوتەكانی دەریا دایە ئەشكەوتێكە دەنگی سەدەكان دووبارە دەكاتەوە ، ئاسمانێكە بێ‌دوایی ، چیرۆك نووسیش ئادەمزادە هەر چەند بكۆشێ ناتوانی بەتەواوی خۆی بە عالەم بناسێنێ ، دەلێم نەتیوانیوە تەنانەت خۆی بەخۆی بناسێنێ !! لێرەشدا تەنیا دلم بەوە خۆش دەكەم كە لەم چەند دێرانەی خوێندمەوە بەراستگۆیی‌و ئەمینی بەشێك لە تاقی كردنەوەكانی ئەدەبی خۆم بەئێوەی هێژا گەیاند .. هیوادارم كە لەدوا ڕۆژیش وەكوو نووسەرێك دەكرێم بە شاهیدی ئەم ڕۆژانەمان ، ئەو شاهیدە حازر بەدەستە نەبووبم ، كە دەست لەسینگ وەستاوەو ئارەزووی ئەوانی دی دەهێنێتە دی ، هەروا ئەو شاهیدە ئاسایەش كەمێش دەچنە كونە لووتی ئەوجا سەری دەلەقێنێ ، بەشكەم ئەو شاهیدە بووبم كە لەمەسەلەكەی گەلەكەی لەمەسەلەی ئینسان خۆی بەپەیوەندی دارو « ذوی العلاقە » دەناسێ و بە هۆشیاری شت لێك جودا دەكاتەوەو تەواناى ئەوەی هەیە ، بەرەش بلێ ڕەش‌و بەسپیس بلێ سپی .. ئیتر هەربژین ..

دیوانی کاروان

شیعروەی

جەلال مەدحەت خۆشناو

هەولێر ٢٦ـ١٠ـ١٩٨٠

ویستم مەستبم . . .
هەتا چیدیکە نەبینم
بووك جلی خۆی بنێتە خەم
هەتا چیدی ئاخ نەچێنم
کەسەر و خەم نەگرویَنم !
ویستم مەستبم . . . .
هەتا چیدی هاوارە ڕۆ
نەیکەم بە بەڵگەو و بەهۆ
بۆ چارە سەری ژانی سۆ !
هەتا چیدیکە بەسەرهات
نەڕوانە ڕێی هات و نەهات !
ویستم مەستبم . . . .
هەتا چیدیکە هەست نەکەم
بیری شێواو دەربەست نەکەم
ناحەز داسی بسوێتەوە
خۆشی من بدروێتەوە
گۆڕی خەرمانی خەفەتبم
ویستم مەستبم . . . .
پەنام بردە مەیخانەیێك
چەند جۆرە شەرابی هەبوو
هەمووم نۆشی بەك دوای یێك
ئەوەی من دەمەویست نەبوو !
بانگی مەی گێرم کرد . . . وەرە
هات و فەرمووی کاکە چی‌یە ؟
پێم ووت شەرابتان چاك نی‌یە
مەستی ناخاتە ئەو سەرە

دەمەوێ شەرابێکی تیر
ژەنگ ڕامالێ لە ژیر و بیر
برینم چیدی نەکولێتەوە
خەم هێلانەی نەنێتەوە
بەهەناسەی پڕ لەبریا
مەی‌گێر لە وەلاما گریا : ـ
ئەو شەرابەی تۆ دەتەوێ
بەداخەوە . . . .
لەو مەیخانە دەست ناکەوێ !
دەموێ مەستبم . . .
کاکە چارە
خۆ دەردم ئاشکرا و دیارە
ووتی کاکە گەلێك کەس هەن
گیرۆدەی ئێشی ئەو دەردەن
وەك‌تۆ پەنا بۆ مەی ئەبەن
چونکە دڵسوزی نەتەوەن !
بە گەڕیدەی ئەو ئەرزە
هەروە ئەو خاکەی پڕ ڕەزە
بەلکو لەوێ
ئەو شەرابەی تۆ دەتەوێ
دەست بکەوێ !
دەم ویست مەست بم . . .
بۆیێ کەوتمە گفت و ڕاوێژ
گەڕیدەی ڕێی دوور و درێژ
گەڕام ، گەڕام . . . .
بەدوای ڕەزی ترێ سووڕام

تێبینی: بڕۆنە ڕووپەری (٢٤) بۆ پاشماوەی شیعرەکە .

لیزەخان

محمد صدیق محمود

تۆ ئەزانی
پەڕەکانی ڕۆژ ژمێری
ئەو کاتانەی تۆم تیـا ئەوێ
ئێستاش ماومە
چرکە نیە لەدیدەنیت لەبیر چوبێت
یەکە یەکە لەنیوان پەڕاوی دڵمـا
تۆمار بوەو هەر تەنیابم
ئامادەنو لەبەر چاومە
بڕوا بکە ئـەی پەرستگام
هەر دەروێشەکەی جـارانم
ئێستاش شەیدام
هەر یادێکت کە میوانی هەستم ئەبێت
یا ناوت دێت
خۆشاعیرنیم بۆت بنووسم
چیم بەسەردێت !!

خاتو لیزە بەڵام چی‌بکەم
تۆ لەو دوورەی
منیش لێرەم
توێشەبەرەی پـڕ یادتـانم
لەدەوری دڵم بەسـتووە
هەر یادێکتان هەزار ڕستم بۆ ڕسـتووە
هۆ لیزەخـان
تاکو ئێستاش هەر بێ‌ئاگان
کەتۆم ئـەدی
چاوەکانم خۆشەویستیان ئەورکان
من هەژار بووم
تۆش بایەخدار .
نەوێرام بڵێم بەزمان
خۆشم ئەوێیت
ئەگەر نیگای ئێستات وایە
جاباشە تۆ بۆ نەت‌درکان

هەی بێ‌بەڵابیت لیزەخان

ئەی لیزەخان
تۆ ئەزانی جار جار
دڵ بەچی خۆش ئەکەم
ئەڵێم چاکتر نەبووینە هاوسەرو هاودەم
نەوەك جارێك
ووشەیەکم ،
هەڵوێستێکم
بەئاستەم زیزی کردایە
دڵی گەردی بگرتایە
جا ئەوکاتە چیم کردایە ؟

ئەی لیزەخان
ئەگەر ڕێکەوت بو لەمەودوا
هەر هەردووکمان
بەیەکتر گەیشتین وەکو جاران
ئەگەر مەودای بو تەمەنمان
ساڵێکی تر
دە ساڵی تـر
بیست ساڵی تـر
چەندە پیربین ئینجا چاکتر
ئەگەر ڕێکەوت بەیەك بگەین
ئەم ئاواتەم بهێنەدی
کاتێکی کەم
بوار بدە دەست لەمل کەین
دەم ئەهێنم بۆ ڕومەتت
نەڵێیت نەکەی ؟
تاهێزم تیـا بێت ئەتگوشم
ماچت ئەکەم
تا لەناخا ئەڵێم ئۆخەی

هەندەم ڕێچکـەی سەخت بڕین
لەنـاو چقل و دڕك و داران
تـا پێم خـاران ،
گەیشتمە ئاقاری سـەفین
هەر لەوێوەدا مامـەوە
لەسـەر تاتی ڕۆخ ئاوەزێ
لەو بەر تەلان بەدیار ڕەزێ
حەسـامەوە ....
پاش ماوەیێك
کەوتمە گفت و گۆی کابرایێك
ووتم کاکە ، مامە خۆشـناو
گرێیکم بـەربودتە هەنـاو
دەموێ مەسـتبم ....
خۆ لـە بیرکەم
خۆ لەچەرخی نەمان گیرکەم
ئەڵێن دەرمانی دەردی تـۆ
لە گەنجینـەی پاشاو میردا
کەس نایگاتێ !
بزن شیردا لۆ داپیردا

داپیر کلکە قولەی وەدا
بگەڕێوە شوێن هاتی خۆ
خوابتدانێ !
دەموێ مەست بم ....
بۆیێ ڕووم کردە ئێرانە
بەلکو ئێرە بەدەرمانە
بیستومە ئێـرە ناودارە
پێیـان ووتووم ئەو ئاقارە
پڕڕەزی تـرێ و بەیارە
بۆیێ هاتووم ، بەلکو تـرێ

بکەمە مێوژ ـ شـەڕاب بگرێ
تـا ئێشی دەردم لا بەرێ !
ووتی ڕۆلە ـ کاکی ڕێبوار
سـوار نەپەڕێ نابێ بەسوار !
ناوداری چی ـ ئاقاری چی
ڕەزی ترێ و بەیاری چی
لـە مێژە ڕەز بەردراون !
جۆگە و کانی دەردراون !
قـسەت بەهی شـاعیر دەچێ
شـاعیر بەچاك و پیر دەچێ
ئیمەش گیرۆدەی بەسـتینە
ئێمـەش تامەزرۆی مەستینە
هەسـنە کاکە ....

مشـتافی دلـسۆزی ڕاکـە
مـەلی شـیعرت بەرەللاکـە
لە جیـاتی تـرێ و بەلەچەك
خامـەی شـیعرت بکە بەچەك
شیعرێکمان بۆ بنووسە خۆش
بۆ کوڕی مەستی و بادە نۆش
بەلکو مرۆڤ کاتی مەسـتی
دەرد و ئێشی خۆی لا بەرێ
بیری بڕوا بۆ سـەربەستی
پڵنگ لـە لانە ڕا پـەڕێ !
ئەڵێن مرۆڤ بە سـەرخۆشی
داناترە !
ئەڵێن مرۆڤ بەبێ هۆشـی
ئـازا تـرە !
چونکە تـا هەست بەئێش نەکەی
حەزت ناچێتـە شیعر و مەی

تا مەست نەبی
دەربەست نابی
تا پەست نەبی
پڕ هەست نابی
کەتۆ دلسۆزی ئەو دایکەی
پەروەردەی ئەو ئاو و خاکەی
دەبێ پیشەت تێکۆشان بێ
هەول و کارت بێ ووچان بێ
لە هێرش و هەلمەت بردن
بۆ نیشتمان ئاوا کردن
هەموو بچینە ڕێی مردن !
لەو کاتەوە . . . .
بەلێنم داو گەڕامەوە
چەند زەمانە
خەریکی شیعر نووسینم
خەریکی ووشە چنینم
وەکو مەملەکەتی مێش هەنگ
شیعرم بوەتە دەنگ و ڕەنگ
لە هەر گولێ پێێ ئەمژم
لەهەر چاوێ خوناو ئەڕژم
شنەی بەیانم چنیوە
لەنجەی شاتانم ڕنیوە
نەغمەی شالوورم گرتوە
تەقەم لە گەردوون کردوە
بانگی کەلەشێری بەیان
متوربەم کردوە لەحەیران
بۆ کوردستان !

زۆر ووشەی شیعرم ڕستوە
زۆر هۆنراوەم ڕێك خستوە
چەند زەمانە خەریك شیعرم
بەلآم هێشتا لەسەرە تام
لەوانەیە من دەشمرم
ئەو شیعردم ناگاتە مەرام !
ئەوشیعردم ناگا بە مەرام !!!

خم : ڕەنگاوی ڕەش
گرواندن : خاراندن
سۆ : لولکی ژوورەوە
کولانەوە : ئێش کردنەوەی زام
بریا : خۆزگە
تات : بەردەپانی نوێژ لە سەرکردن
تەلان : لێژایی هەرد
میر : ئاغا
بەیار : ڕەزی ترێ
بەلەچەك : مێوەی رسکاوی ناو دۆشاو

شیعری: جەلال مەحمەد خۆشناو
هەولێر ٢٦ - ١٠ - ١٩٨٠

دیوانی کاروان

ئەی کچی وولاتی بەفر

فەرەیدون عەبدول بەرزنجی

ئەمشەو خەوم پێتەوەدی
لەخەوما بوو بووی بەپەری
وەك فریشتەی بەرگ سپی
دەهاتیتە خوار بەکپی

پەریزادە
ئەی دەمو چاو فریشتەیی
ساڵێك ڕۆیی
هەواڵێکم پێ نەگەیی

کەی دێیتەوە
واوەرزێکی گەورەو گران
بەسەر دووریتا تێ پەڕی
پاییز هاتو گەڵا وەری
ئەی کچی وولاتی بەفر
من ئامادەم بۆ کچێکی وەك تۆ پەری
هەوار هەوار
شوێن پێی کاروانت هەڵگرم
ببم بەکوڕە کۆچەری

هەر دێیتەوەو کەدێیتەوە
تۆ ڕاهاتووی ئاوو هەوای ئەم کوێستانەی
تۆ کچی وولاتی بەفری
بێگومانم ئێستا دەجاران جوانتری

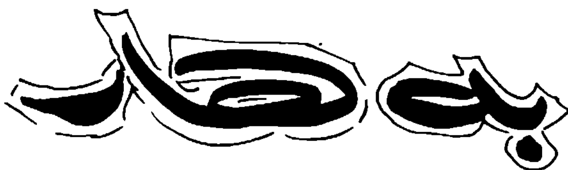
سلێمانی ــ زستانی ١٩٨٢

رازی «وەرە» کانم ...!

مدحت بێخەو
٢٠ــ١٢ــ١٩٨١

· بەڵێ ڕەوتی هەورازی ڕێ
زریان و تۆف دەیهەژێنی
ئەمەنیش وەك قەراخ ڕوبار
دەخورێ و شەپۆڵ دەیفرێنێ
بەلام ورەی دڵداری خاك
لە بنیاتی کێوی بێتوون

لەشیعرە کۆنەکانی گریك

* نووسینی : ئیبیکۆس ــ
* سەردار میران
لە ئەڵمانیەوە کردوویە بەکوردی

... هەر لە ڕۆژانی مانگی بەهاردا
« بێ » یەکان شین دەبنەوەو ،
لە ئاوی ڕوبار دەخونەوە .

ەهێــز تــرە و ...

ۆ ســـەر بەرزیش

ئەڤریــست » کڕنۆشی بۆ دێنێ .!

* ■ *

ە شــەوی تار دیدەکان نابینـــا دەبن

ـرمایی‌یەکان ســـام دەچێنن

ەرگای روانگەکان دا دەخرێن

ڕندەکان ســـەر دەردێنن

ەچوار لاوە گەرداوەکان چرای بەرزی

ەندرەکان دەکوژێننـــەوە

ەلام. ئەنجـــام ..

تیشکی بیری بیدارەکان

خێڵی تاریکی رووی زەوی دەبەزێنن

* ■ *

ماتماتیکی داگیرکەران

فێڵ لە بازوەکان دەکەن

وەکو ژووژك

سەریان لە لەش حەشار دەدەن .

بەلام بیر و ماسوولکەکان

هەتا دێن هەر بەهێز دەبن

فێڵبازەکان ریـــوا دەکەن .!

هەنارەکانی باخچـــەی کیژۆلەکانیش

وەك پشکۆی(1) تـری ،

لەژێر ســـیبەری چووزەرەکانی دارمێودا ،

بەشەرمەوە دەر دەکەون .

* ■ *

بەراستی ئازاری خۆشەویستی

هیـــچ نایەوێت لەناو دڵدا بنوێ

نەلەزستاندا ، نەلەهاویندا ..

لەخواوەندەوە ،

لە ((ئەفرۆدێت)) ە وە بۆم ناردراوە ،

وەك برووسکە ،

وەك گەردەلوولی باکوور ،

بەرووشکی ، بەتاریکی ، بەشەیدایی

دەچێتە دەروونمەوە ..

---

* **ئیبیکۆس** : لە ساڵی (٥٥٠ پ . ز) لـــە خوارووی وولاتی ئیتالیادا لە دایك بووە ، یەکێکە لـــە شـــاعیرە گەورەکانی گریك ، بەهۆنراوەی غەزەل و گۆرانیی خۆشەویستی ناوبانگی دەرکردووە .

(1) پشکۆ = چرۆ ..

سەرچاوە :

Lyrik des Abendland
Band 1
Deutscher Tasehenbuch Verlag

لە ئاسۆی چاوەڕوانیدا

مستەفا ساڵح کریم

چی‌تر ئارامی نەگرت لە ناو ئوتومویلەکەیا بمێنێتەوە ، دابەزی ، بەبەر نەخۆشخانەکەدا کەوتە هاتو چۆ « سەیرە ، تو خوا ئەمە شوێنی بەیەك گەیشتنی دڵدارانە » قیژەی منالانو ژاوە ژاوی ئوتوموبیل لە کاسەی سەریا پوورە هەنگێك بوو گیزە گیزی ئەهات ، تاو تاوەش سەیری سەعاتەکەی دەستی ئەکردو لە دڵی خۆیا ئەیوت « ئەوەندەی نەماوە پێك بگەین ، هەر ئێستا یان تاوێکی تر بەخۆیو زەردە خەنە ناسکەکەی سەر لێوەکانیەوە دەر ئەکەوێ » .

کات بوە گوێزانێکی تیژو بەسەر لەشی ئارامیا هات ، بەخۆیو تەوە « تۆ بڵێی نەیەت ؟! بڕوا ناکەم ! ئەی هەفتەی پێشوو ، وەك هەموو جارانی تر لە کاتی خۆیدا نەگەیشت ! »

بێ ئارامی بوە ئەسپێکی سەرکێشو هەڵیگرت ، جارێکی کەش سەیری سەعاتەکەی کردەوە « دوازدە و نیوە ، دەبوو لە دوازدەدا لێرە بوایە ، خۆی ئەم شوێنەی دەست نیشان کرد » ڕووی لە تەلەفۆنی گشتی نەخۆشخانە کە کرد ، کەوتە پشکنینی گیرفانەکانی ، دەفلسیەکی بەدەستەوە نەهات ، چوە دەرێ تا شتێ پارە ورد بکاتەوە ، لە پڕ ناسیاوێکی کۆنی بینی کە دەمێك بوو لێك دابڕابوون ، ئەم خوا خوای بوو لە کورتی بیبڕێتەوە ، بەڵام ئەو دیار بوو زۆری پێ‌بوو ، هەر چۆنێ بوو داوای دەفلسیەکی لێ کردو لێی جیا بوەوە ، بە پەلە خستیە ناو کونی تەلەفۆنەکەوە ، نمرەی تەلەفۆنی شوێن کاری [سەناریا] ی بادا ، جگە لە زەنگی تەلەفۆنەکە نەبێ هیچی تری بەر گوێ نەکەوت ، دڵی کەوتە پەلە کردن ، ماوەیەکی باش گوێی بۆ لێدانی زەنگی تەلەفۆنەکە شل‌کرد ، کەس هەڵی نەگرت .

« بۆ نەهات ؟ چی ڕووی‌دا بێ ؟ نەبێ لێم زویر بووبێ ! خۆ هەفتەی رابوردوو شتێکی وام نەکردوە بووبێتە هۆی زیز بوونی، بە پێچەوانەوە زۆر بەختیار بووین ئەی بۆ دیار نەبوو؟!» .

بەر دەرگای نەخۆشخانە تا ئەهات ژاوە ژاوی زیاتر ئەبوو ، تاکسیەکانیش یەك بەدوای یەکا خەڵکیان دا ئەبەزاندو خەڵکی تریان سوار ئەکرد ، ئەمیش چاوی بڕیبوە شەقامەکە . «هەفتەی پێشوو ، نیو سەعات بەر لە ئێستا ، پاسە سوورەکە ئا لێرەداوەستا ، چاوم لە دەرگای دابەزینی نەئەتروکاند ، پۆل پۆل خەڵکی هەڵرشتە سەر شەقامو شۆستەکە ، ئەوەندەی پێ‌نەچوو بلوزە پەمەیەکەیم بەدی کرد ، باڵایەکی بەرز ، گەردنی سپی بێگەرد ، دوو چاوی گەشی رەشی مەیلەو قاوەیی، جووتێ برۆی جوان وەك مانگی یەك شەوە تیشکی جوانی‌یان بەسەریانا ئەپرژاند ، بەپیریەوە چووم ، دەستم خستە ناو دەستی ، ئەمەویست لە بەر چاوی ئەو هەموو خەڵکە دەم بخەمە ناو دەمی‌و تێر لێوەکانی بمژم ، بەرەو لای ئوتوموبیلەکە ڕۆیشتین ، لێلێم پرسی :

— بەرنامەی ئەمڕۆمان چۆنەو بەرەو کوێ بچین ؟

بە زەردە خەنەیەکەوە کە هەر لە خۆی دێ لە گەڵ برۆ جولاندنێکا وتی :

— لەپێشا ئەچین بۆ پیشانگای گوڵ ، بەدرێژایی ئەم هەفتەیە ئاواتم ئەوە بوو بیبینین ، ئەترسام کاتی بەسەربچێ‌و فریای نەکەوین » .

هەناسەیەکی قووڵی هەڵکێشا ، سەیرێکی ئەم بەر و ئەو بەری شەقامەکەی کرد ، چاوەکانی بڕیە دوور تریش ، پاڵی بە درەختێکەوە دا « هەفتەی رابوردوو لە ژێر درەختێکی وا سەوزو جوانابوو دیاریەکەم دایە ، دیمەنی گوڵە ڕەنگاو ڕەنگە ڕازاوەکانی پیشانگاکە هەستیان وروژاندبوم هەر چوار لامان گوڵ‌و سەرەوەشمان بەگەڵاو گوڵ تەنرا بوو ، ئەتوت کەژاوەیەو ڕامان ئەژەنێ ، لەگەڵ بۆنی خۆشی گوڵەکانا گڕی هەناسەی

هەردوکمان تێکەڵ بەیەك بوو ، زۆرم خۆش ئەوێ ، لە توانامـا
بماوە بیشارمەوە . . . ئەی ئێستا ! بۆ ووشە لە سەر زمـانم
وشکایی هاتوە ؟ بۆ دەرناکەوێ تا گەرووی تاساوم بەربێ ؟ »
بەسەرێتی بیرەوەریەکانی ڕۆژانی ڕابوردوو ، وازیان لێ ئەهێنا ،
بەتوانای ئەوەشی هەبوو ئەو شوێنە بەجێ بهێڵێ ، ساتە نـە
ساتێ ئەیوت « هەر دێت ، ئەم ڕۆ پێنج شەممەیە ، ئەو کاتەیە
کە بەسەعاتو دەقیقە چاوەڕوانی ئەکەین و هەر لە بەیانیەوە
خۆمان بۆ پێشوازیی ئامادە ئەکەین » .

چاوی بەکچێك کەوت ، دڵی ڕاچڵەکی ، کچـە بەزەردە
خەنە یەکەوە سڵاوی لێ کرد ، فەرمانبەرێك بوو لە هۆڵی پیشانگا
هونەریەکان ، لە ئەنجامی هاتو چۆیا بۆ ئەو هۆڵە ببونە ناسیاو
، سەناریاشم لەو هۆڵەدا بۆ یەکەم جار ناسی ، لە کاتێکدا ئەتوت
بە هێنایە بەرامبەر تابلۆیەك وەستا بوو ،زۆر بەپەرۆشو تاسەوە
بۆی ورد ئەبوەوە ، منیش چاوم لە نێوان تابلۆکەو ملوانکەکەی
مسێ لە هاتو چۆدا بوو ، سنگو یەخەی کرابوەوە ، بەخەیلیم بەو
نە چکۆلە زێڕە ئەبرد کە لە نێوان مەمکەکانیا جۆلانەی ئەکرد ،
پێش ئەوەی بێمەوە سەر خۆم ئـەوە ندەم زانی هونەرمەندی
خاوەن تابلۆکە لە نێوانمانایە ، بەر لەوەی شتێکمان دەربارەی
بۆ روون بکاتەوە ، پێکی ناسین ، چونکە وا دیار بوو ، هـەر
وەك هاوڕێی من بوو ، ناسیاوی ئەویش بوو ، سەرەتای ڕێگای
خۆشەویستیمان لە وێوە دەستی پێ کرد . . . لـەو کاتـەوە
پەنجەکانی لە ناو دەستما بۆ ساتێ سەرخەویان شکاند ، بوو بە
خەیاڵی شەوو ڕۆژم ، هەر چەندە چاو ئەنووقێنم شـێوەی
شیرینی لەبەر چاومە ، کە چاو ئەکەمەوە وا ئەزانم لەگـەڵما
ئەدوێ » .

سەناریا گوڵێك بوو تازە ئەگەشایەوە ، ناوی خۆی بـە
خۆیەوە بوو ، شەیدای گوڵو جوانی بوو ، بە دەگمەن گوڵ لێی
جیا ئەبوەوە ، یان لە بەرۆکی ئەدا ، یان لە پەرچـەمی ، زۆر
جاریش بەدەستیەوە ئەگرت ، هەر چەند گوڵی بە دەستەوە
بوایە ، ئەمەیان بۆ ئەم بوو ، کە بەیەك ئەگەیشتن ئەیدایـە
دەستیو ئەیوت :

— زۆر جوانە ، شایانی تۆیە .

« ئەی ئەمڕۆ بۆ گوڵ نابینم ، نە گوڵ دیارەو نەخـاوەنی !
ئەوەك هەفتەی پێشوو کاتم لەناو هەزاران گوڵا بەسەر ببەم ، نە
ئاواش بۆ تاقە گوڵێك داماوم » .

کەوتە گێژاوی بیرکردنەوەوە ، پاڵی بەیەکێ لە ئۆتۆمۆبیلەکانی
گۆڕە پانی بەر نەخۆشخانەکەوە دا ، لێکی ئەدایەوە و سـێو
دووی دڵی خۆی ئەکرد « تۆبڵێیت ، منیش بەیەکێ لەو دڕندانە
تێگەیشتبێ کە هەمیشە دەوری ئەدەنو ئەیانەوێ کەلبەیان لـە
شلکەی لا ڕانی گیر کەن ؟ نەء ، نابێ وابێ ، چونکە وا بـۆ
شەش مانگ ئەچێ ئێمە هاوڕێینو لە یەکتر شـارەزاین ،
هەرگیز نابێ وا بیر بکاتەوە » .

یەکەم ژوانیان شوێنێکی تربوو ، گوێ ئاوو سەوزایی
بوو ، لە خەمو پەژارەی ئەوەدا بوو ئاخۆ بێت یان نەء ؟ خەیاڵی
وەك پەپوولە پاییزە کەوتبوە جۆلانە ، لە ناکاوا بۆنێکی زۆرخۆش
بەر لووتی کەوت ، وەك لە خەونێکی خۆش ڕاپەڕێ سـەری
بەرزکردەوە (سەناریا) بوو ، کراسێکی ئەرخەوانی لە بەرابوو ،
جانتاکەی دەستیشی هەمان ڕەنگی هـەبوو ، گوڵـەوە
نەوشەیەکیشی لە سەر سنگو بەرۆکی چەسپاندبوو کە جـار
جارە چاو شارکێی لەگەڵ مەمکەکانیا ئەکرد ، لە خۆشیانا بـۆ
ساتێ بێ دەنگ بوو چاویان بڕیە یەکتر ، چریەی سـێبەری
درەختەکان بوونە مۆسیقای چایکوفسکی ، گێژە لوکە ناو بەناوە
کەش بوو بە شەماڵ بەدەم پیاسە کردنەوە پێی ووت :

— یەکەم جارە ، هەست ئەکەم بەڕاستی یەکێکم خۆش بوێ ، چونکە ئەوەندەم شت دیوە بڕوام بەخۆشەویستی لاوازە .

— ئەشێ بەهۆی کچانی دەوروو پشتتەوە بێ :

— بۆ هەر کچان ؟ ئەشێ بەهۆی هەردوو لاوە بێ .

— تۆ لە شوێنی کارکردنتا حەساوەیت ؟

— نەء ، هەرگیز نەء !

— بۆچی ؟

— لە ڕاستیدا من زۆر حەز لە ئیشەکەم ئەکەم ، بەڵام ئەوانەی لە گەڵیانا کار ئەکەم وایان لێ کردووم ، بێز لە ئیشو لە هەموو شتێکی شوێنەکەش بکەمەوە . . چاریشم نیـە ! کچانی دەورو بەرم زوربەیان (غادە السمان)و تـەنی « تانانەت ڕۆژ نامەش بەکەوچكو چەتاڵ ئەخوێننـەوە ، لەکاتی نوستنیشا دەسکێش لە دەست ئەکەن » .

— ئەی ڕادەی روناکبیریان ؟

— کلۆلیەکە لەمە یانایە ، فڕیان بەسەر هیچەوە نیە جگە لـە ئارایشو باسی ئەمو ئەو نەبێ .

— بابێینە سەر ئەو پیاوانەی لەگەڵتان ، ئاخۆ ڕات بەرامبەر بەوان چۆن بێ ؟

— بە دەگمەن ڕێ ئەکەوێ کچێك یەکێکیان هـەڵبژێرێو بەهاوڕێیان بزانێ !

— بۆچی ؟

— من با دوور نەڕۆم ، باسی خۆم بکەم، لەبەر دەست کورتیو نەدارایی هەر لەیەکەم ساڵی زانستگامەوە لەم شوێنەی ئێستاما دامەزرام ، دووساڵیشە کولیجم تەواو کردوە ، واتە شەش ساڵە من ئەمانەی ئێستاو ئەوانەی لـەوەو

پێشیشیان تاو توو ئەکەمو هەڵیان ئەسەنگێنم .

— تەرازووەکەت چی بۆ دەرخستووی ؟

— هەیانە ، خۆی بەشێوەیە نزیك ئەکاتەوە ، واتێ ئەگەی بەو هەمو وشە ڕازاوانەیەوە فریشتەیە ، بەڵام ئەوەندەی پێ ناچێ پێستی مرۆڤایەتیەکەی لەبەر دا ئەماڵرێو لە پێستی گورگێکدا دەر ئەکەوێ ... ئەمجا کە بۆی دەر ئەکەوێ گۆشتی بەرخەکەی بەرامبەری بۆ خواردن دەست نادات ، ئەڕشێتەوە ، چی شتی ناشیرین لە فەرهەنگە بازاڕیە شارراوەکەیا هەیە ئەیخاتە پارسەنگی ئەو کەسەوە.

— سەیرە !

— لەوەش سەیرتر ، خۆی باسی هونەرو جوانیو سەربەستیت بۆ ئەکا ، کەچی کەداوە دەزووەکەی نێوانتان ترازا یەکەم کەسە هاتۆچۆی ئەو کچە بۆ پیشانگاکانو بایەخدانی بە هونەرو تێکەڵاو بوونی بەهونەرمەندان ئەکا بەبەڵگەیەك بۆ سەرو پۆتەڵاك شکاندنیو لێدانی .

— واتە ، تاقی کردنەوەیەکی قووڵت هەیە !

— تاقی کردنەوەیەکی وا کە هەرگیز لەگەڵ تەمەنما ناگونجێ، بۆیە ئەڵێم : یەکەم جارە هەست بەلێدانی دڵم ئەکەم ، یەکەم جارە لە ناخەوە بەهەموو سۆزێکەوە یەکێکم خۆش بوێ .

بێزاری لە لەشیا کەوتە میروولە کردن ، جگەرەیەکی داگیرساندو چەند مژێکی قووڵی لێدا ، کەوتەوە هاتوچۆ کردن، وەك چاوی ڕێشکەو پێشکە بکات ، ئافرەتێکی لە دوورەوە بەدی کرد ، بە باڵا ، بەخەرمانە قژە ڕەشەکەیەوە ، بەڕۆیشتنەکەی ، هەموو شێوەی لەوی ئەکرد « ئا ... خۆیەتی ، سەد شکور وا ئیتر چاوەڕوانیە سامناکەکەم چاوی لێك نا » .

هەنگاوی بەرەو شەقامەکەی ئەو بەرەوە نا ، لەگەڵ ئافرەتەکەدا بەیەك گەیشتن ، وەك مقەبای لێهات ، حەپەسا ! « سەیرە ، هەموو شێوەی ئەوی تیایەو ئەویش نییە » بە ناچاری پاشەو پاش گەڕایەوە ، چوە ناو ئوتومبیلەکەی ، دەستی خستە سەر ستێرنە کەو سەری نایە سەری ، گێژە لووکەیەك هات گەڵێ وردەکاغەزو گەڵای هەڵوە ریوی درەختەکانی تێك ئاڵاندبوو ، گەڵایەکیان لە پەنجەرەی ئوتومبیلەکەوە خۆی بەم دیوا کرد « ئەترسم لەم پاییزەدا گەڵاڕێزانی خۆشەویستیەکەی منیش بێ » دەستی بەدوگمەی ڕادیۆکە دانا ، ئاوازێ کەلەوەو پێش لە ساتێکی کامەرانییانا پێکەوە گوێیان لێی بوو بوو ، وروژاندی ، چاوەکانی پڕ بوون لە فرمێسك« هەموو کەشتیەکان بۆ بەندەر ئەگەڕێنەوە ، هەموو بەلەمەکانیش بۆ ڕۆخی رووبار ، هەرمنم بەتەنیا لەناو دەریایەکی بەرینا بەلەمەکەم بە دەست گەرداوەوەیە ، نازانم کەی و لە کوێ ئەگیرسێتەوە » .

دەستی بۆ چەکمەجەی ناوەوە برد ، رۆژ ژمێرێکی تیابوو دەری هێنا کەوتە خوێندنەوەی لاپەڕەیکانی « ئا لەم رۆژەدا بوو پێکەوە پیاسەمان ئەکرد ، لەبەر جامخانەی کۆگایەکا هەردوکمان چاومان بڕیبوە بووکە شووشەیەکی خنجیلانەی جوان لە ناو چوار دیواری شووشە بەندابوو، هەر چوار دەوریشی هەمەجۆر دڕندەی دەم داچەقاو دەوریان دابوو ، هەریەکەیان چاوەڕوانی ئەوەی ئەکرد زووتر پێش ئەوی تریان پەلاماری بدا ، لەو سەرنج دانەمانا ، لە ناکاو هەردوکمان ، منو سەناریا ، چاومان بڕیە یەکترو هەر یەکەمان لەڕازی دڵو بیری ئەوی ترمان گەیشتین».

کەوتەوە پەڕە هەڵدانەوە و خوێندنەوەی ئەو وشانەی لەو رۆژانەدا بەگوێی سەناریایا چرپاندوە ، لە لاپەرەیەکی ترا وەستا « لەم ڕۆژەدا بوو بە تەنیا چووم بۆ کۆگاکەو بووکە شووشەی ناو جامخانەکەم کڕی و بۆیان پێچامەوە ، هەفتەی رابوردوش لەم رۆژەدا لە ژێر سێبەری درەختە جوانەکەی ناو پیشانگای گوڵ ، لە کاتێکدا دەستم بەخەرمانە قژە ڕەشەکەیا ئەهێنا ، دیاریەکەم پێشکەش کرد و پێم وت :

هیوام وایە هەرگیز ئەو دڕندانە زەفەر بە بووکەخان نەبەن ، بەپێکەنینێکی پڕ نازەوە لێی وەرگرتم ، چاوەکانی زۆر شتیان تیا ئەخوێنرایەوە کە دووبارە وتم : ئەگەر دیواری بووکە شووشەکە ، شووشەبەندە ئەبێ دیوارەکانی دەوری سەناریا کۆنکرێت بن ، سەری نایە سەرسنگم ، هەستم کرد گەرمایی فرمێسکەکانی نەك هەرپێستی لەشم بەلکو گۆی دڵیشم داخ ئەکەن » کە سەیری سەعاتەکەی کردەوە بۆی دەرکەوت سێ سەعاتە لەم چاوەڕوانیە تا لە دایە ، خەمەکانی کەڵەکە بۆ بوون، خەریك بوون هەناسەی لێ ببڕن ، زانی کە ئیتر مانەوەی بێ سوودە ، هەر لێکی ئەدایەوە « ئەشێ بە ڕاستی منیشی وەك ئەوانی تر سەیر کردبێ ، یان ئەبێ ئەو جانەوەرانە دڵیان وا ڕەش کردبێ کە لەئاستی کەسی ترا سپی نەبێتەوە ، ئەبێ هەمو پیاوێ بەوانەی دەورو بەری بزانێ ؟! »

هەر چۆنێ بێ ئەو پرسیارانە بێ وەڵام مانەوە ، کاتێ بڕیاری ڕۆیشتنی دا بۆ دواجار چاوێکی بەو شوێنەوارانەدا گێڕا ، کە هەموویان شایەتی خۆشەویستیەکەیان بوونو جارەها گەڵای درەختەکان بەووشە شیرینەکانیان ئەکەوتنە سەما ، بەدەم ڕویشتنەوە ، وتەیەکی [ئیراسموس] لە گوێیا ئەزرنگایەوە [تا ژیان مابێت هیواش ئەمینێ] .

سلیمانی / تشرینی یەکەمی 1978

دایکی گوڵێ

نووسینی : عەبدوڵلا عەزیز خالد
سلیمانی
١٩٨٢-٣-٣١

بەفر تاکلاو ئەژنۆی هاتبوو ، خۆی تەنیا رێشکێنی بوو ، ەرسەخەرێیەکی مابوو بگاتە لای کۆختەکە ، زریانێکی بەهێز ـلاوی بۆ هێنا ، کەچی هەر بەدڵشادیەوە تەکانی بەرەو پێش ەدا . لە دوورەوە وەڕینی سەگێك راێچلەکان .. گەماڵە ۆزەی دراوسییانی هێنایەوە یاد کەپاش ھاربوونی دووجار ەلاماری دابوو ، ئیتر لەوساوە تەمی ترسی رەوی بووبوەوە ، ەربەس نەدەهات ، خۆش خۆش هەنگاوی بەرەو موراد دەنا ، ەولاشەوە دلێکی لای گوڵێ و شیرین بوو .

ـ (ترسم نی‌یە ئەشکەوتەکەیان لەشوێنێکی سەختایە) .

چاوی ئەشکەوتەکە باوەشی بەدیمەنە سروشتیەکەی ەردەمیدا کردبوو ، ئەو دیمەنە قسەکەی گوڵێی بەگوێدا ەچپانەوە :

ـ دایە بەتەنیا مەڕۆ ، باڵەگەڵت بێن ، رێگاکەی ترسناکە .

+ نەء ... باهەمووان تیانەچین ، یاسایەك دەڵێ : کەم ەبێناوی زورا بسووتێ ، گرنگ رێچکەگرتنی کۆڵنەدانە .

هەر لە کۆختەکە نزیك دەبووەوە ، لە دوورەوە سێ ەلامی بینی ، خورپەیەکی لەناکاو تەزوویەکی تیژی بەسەرتاپای ەشیدا هێنا ، چاوی رێشکەو پێشکەی دەکرد .

ـ (ئەوە مارشال و چەندرمەکانی لەکوێیوە پەیدابوون و چۆن گەشتینە ئێرە ؟) .

کە ئەمیان بینی ئەوان خۆیان متکرد .. ، نەیدەزانی گەرێتە دواوە یان بەردەوام بڕوات ، قەدەرێ ڕاما ، ئاکام ەرمی رارایی دلی‌ی کوشت ، ئەوەی لەبەرچاو بوو ، هەرهەنگاوێ ەرەو دواوەبنێ کۆمەڵ قورقوشمی سوورەوە بوو دەکرێتە میوانی سەری زمانە تیژەکەی ، ترسی دووفاقی رێگاکەی ەقکرد .

ـ (هەر بگەمە لایان سۆراخی شوێنەکەمم لێ دەکەن) .

هەناسەیەکی قوولێ هەڵکێشا .... دیمەنی مەنیجە ۆجی لای ئاشەکەی هاتەوە یاد، کەپاش ئابروبردنی لەگەڵ دایکە ێەکەیدا سەرەو نگون کران .

ـ (نەء .. خۆم بەدەستەوە نادەم ، بەددان بەنینۆك چاویان هەڵدەکۆڵم) .

بەڵایەکی سەختە ، خراپ تێکەوتبوو ... رابکات ؟.. ئەوا ەرسێتی خۆیانی پێ دەشکێنن .

ـ (خۆ دوای ئەوەی فاتەشیان سمی ، بەزاماری بەرۆی کچێتیان سوورکرد و بەچنگێ قورقوشمی‌تواوە ماڵئاواییان لەژیان پێ‌کرد) .

لە جەنگالی ئەو بیرکردنەوانەدا دەژیاو دەروشیت ،دەست و پەنجەی تەزیوی فەرامۆش کردبوو ، هەرهەنگاوی بەرەوپێش دەنا : ـ

ـ (بگەڕێرەوە) .

+ گەڕانەوە هەڵاتنە و پیشەی ترسنۆکە .
تەوژمی خوێن هورروژی بۆ دەم و چاوی دەهێنا.

ـ (ئای کەئافرەتێکی بێباکی ، کورە سەرسەختەکەی داوێتەوە سەرخۆی .... نەخێر ناهێڵم هەروا بەئاسانی بخورێم ..) .

بەدەم رۆشیتنەوە سووکێ دەستی بۆگیرفانی سوخمەکەی‌برد ، قەڵەمبڕەکەی برزوی بەدەستەوە هات .

ـ چاکە .

گەشکەیەك گرتی ، بەکوڵ ماچێکی‌کرد .

ـ (هەرلێم نزیك‌کەونەوە بێ‌سێ و دوو لەگێزمرەی ملەوە دەست پێ‌دەکەم) .

دڵنیابوو لەوەی : بگاتە لایان کاسەی سەری بەپرسیار دەبەن .

ـ (خۆم دەکەم بەکەڕو لاڵ) .

هەرخۆی وەڵامی خۆی دایەوە :
ـ ئەوە پیشەی ئێمەومانان نی‌یە ، هەر لەسەرەتاوەو ئاشکراو بەتوندی بەروویاندا هەڵدەشاخێم .
زیاتر لەکۆختەکە نزیك دەبووەوە .

ـ (مرۆڤ هەر جارێك دەمرێ) ..

بەکپی گوێی لەحەپەی سەگەکە بوەوە ، لەوەدەچوو دەستیان نابێتە بینی ، کە چفەیەکی هێواش لەوەڕینی خست.

ـ (ئەرێ ، ئەوا تەواو کەوتمە ناویانەوە) .

لێی ئاشکرا بوو یەکسەر دەپرسن : کارت‌چی‌یە ، بۆچی هاتویت ، کێت لەگەڵە ؟ .. ئەوسا یەکسەر ئەو تاوانەی دەخەنەپاڵ ، کەهاتوە شوێن پێی ئەمان هەڵگرێ ، ئەوە دڵشادی کرد و بەلایەوە باش بو کار بەم بارەدا بکەوێتەوە ، خۆ هیچ نەبێ ئابڕوی (گوڵێ و شیرین) دەپارێزرێ .
لەگەڵ هەنگاوناندا دڵی زیاتر و پەلەتر لێی دەدا ، رەنگی سوور هەڵگەڕابوو ، کولیی سۆزی تەواو فرۆشا .

ـ (ئای لەمەستی و شادی ئەو بەرەبەیانەی بۆ یەکەم جار بەتەنیا لە خوار ئاواییدا برزوم بینی ، شەرم و ناز تێکەڵ بەیەك ببوون ، مامە حەمە بێ‌قەزابێ لێی تێکداین !) .

تابلۆی ئەو دیدارە تائێستاش تینوێتی نیگای چێژی پێدەشکێ و لە چوارچێوەی بیرەوەریدا بەزیندوێتی دەژی .

ئەم هەرچاری ناچاربوو ، بریاریکە و داوێتی هەر دەبێت لە کۆختەکە نزیکتربێتەوە ، دلنیابوو ، خۆحەشاردانی چەندرمەکان بێ مەلامەتنییە چەند هەنگاوێکی مابوو بگاتە لایان ، دلەکوتێیەکی تەواوی پێکەوت،سامێکی هومایی سەختی لێنیشت ، کەچی بەزاتێکی تەواوەوە پێی بەجەرگی خۆیدا دەنا .

ــ (بریاریکە و داومە ... پەشیماننیم لێی !) .

لەدەریای هەلچوونی ئەو بیرانەدا بوو یەکێ لەزەلامەکان لە شوێنی خۆی دەرپەری ، هاواری کرد :

ــ رزگار ، رزگار .. خۆ ئەوە دایکتە !.

دەست بەجێ هەرستێکیان بەرەو پیری هاتن ، رزگار کت و پر باوەشی بە دایکیدا کرد ، تا تاسەی دووریان لەیەك نەشکا بەری نەدا ، ئاوەلەکانی بە دیاریانەوە وەستابوون .

دایکی رزگار دەمی لە گۆکەوتبوو ، دوو دلوپ فرمێسك لەچاوە پروپووشاویەکانیدا قەتیسمابوو ، هەنسکی شادی هەلدەدا ، قەلەجرەکەی هەر بەدەستەوە بوو ، تارزگار رووی تێکرد .

ــ دایە ئەوەچییە ؟.

ــ چینەبێ ، وامزانی مارشال مۆد و چەندرمەکانیان ، وتم نەك سەمەرەکەی مەنیجەگۆج و فاتە دو تازەبێتەوە .
رامانێکی سەیر پەردەیەکی خامۆشی بەسەردا دابوون ، تادایکی رزگار هاتەگۆ :

ــ کورِم : گولێ و شیرین لەو ئەشکەوتە بەرزەدان ، چاوەروانی ئاردو خەلوزی ئەم کۆختەیەمان دەکەن .
لەمەدا بوو یەکێك لەئاوەلەکانی رزگار رووی تێکردن :

ــ کات بەبەریەوە نییە ، زووکەن ، باچی ئارد و خەلوز هەیە بیبەین بۆ ئەشکەوتە بەرزە ، ئەبا مارشال مۆد شوێن پیمان هەلگرێ و شارەزای ئەشکەوتەکەنێن ئەوسا هەموویان بەشادیەوە ئارد و خەلوزەکەیان بەرە و ئەشکەوتەکە برد .

قەندیل

ئەژی گوران

پایزی / ١٩٧٩

قەندیل کچە جافێکی کۆچەربو ...

ــ ئەوەتا خونچەی تەمەنی ئەلێی لێوە هەلپشکوتوەکانێتی.. گوناکات .. لەبناری کوێستانا وا بەلای بەرخەلەوە .. حەز ئەکات لەبەژخی مێپەر زیاتر هەلسێتە سەرپاشو ..

بەرخی مێپەر ...

ــ بروانە چۆن بەدەوری قەندیلا کەوتۆتە یاری ... ئەگەر گەردنی بۆ نەوی نەکات .. خۆی لەبەرۆکی هەل ئەسوێ .. لەدواوە بەقەپ چمکی کەواکەی یاداوێنی کراسەکەی ئەگرێ.. جارجارە .. رای ئەتەکێنیو سەری پێوە ئەنێ .. هەروەك بەبەر گوانی مێپەرەوە بێت ...

[سۆزی دایکێتی گەلێ گرانە .. گەلێ بەتامو بۆیە ... من خۆم هەرچەند لەدایکم دور بکەوتمایەتەوە .. لەهەر هەردێ بومایە سەرم ئەکردە سەر تاشە بەردێ .. بۆنی دایکم بەخاکەوە ئەنا ... مناڵیش نەبوم !] .

مێپەر ...

ــ ئەگەر خۆم نەمناسیایە سوێی چاوەکانیم بەجەرگی کەسەوە

نە ئەنا ... بەراستی مێپەر دایکێتی لێ ئەباری ... وەك ئاژەل نا .. وەك دایك . چاوی پڕ بەسۆزی هەمو دەم لە سۆلاوەی بەفری لوتکەکانبو .. یاپڕ بەدل بەرخەکەی ئەلستەوە .. کاتێ بەرخەکەی شیر ئەدا.. سەرنجت بدایە هەستت ئەکرد پڕ بەهەمو قولپێکی خوێن هەنسکی شادی هەل ئەدا ... بەلێ وەك هەمو دایکێك .. لەخۆشەویستی کزەی جەرگیا .. جگە لەشادی تەمی خەمێکی هێمنیش دای ئەگرێ ...

[ئەی بۆ نا !..]

ــ هەرگیز بیرم ناچێ .. کە واشەیەکی زریکە لێدراو .. داهات ... مێپەر لەتاوا بەهەمو قەبارەی خۆیەوە .. بەرخۆلەکەی لەبن گوانیا حەشاردا .. هەرگیز بیرم ناچێ ... واشەی درندە چنگی لەسەرو چاوی مێپەر داگرتو .. مێپەر بۆ یەجگاری چاوی بەسەر کوێستانا لێکنا ...

ــ ئەوەتا ئێستاش تۆ گەورەبویت ..لەوساوە نەچوینەتەوە کوێستان .. هەر ئەوساڵە بو .. وتیان بومەلەرزەیە .. رێی

ڕوێستان نیە ... ئەمساڵ نەبێ هاتوینە ئەم بنارە لەشارەزورا .. ئەویش لەتاو قاتی گەرمیان.. هەرچۆنێبێ بەرخەنازدارەکەم .. من هەر بەدواتەوەم .. لەهەر مێرگێ قولێ گیای شـــین حی بکەم .. بۆتۆی ئەدۆزمەوە ..

ا گیای مێرگوزاری ئەم خاکە .. شیری دەرونی دایکە .. شیری مێپەرە ا

ـ ئۆخەی بەرخەکەم .. چەند جوان پێشـــم ئەکەوی‌و ڕێ ەکەی .. ئۆخەی ! مەڕۆ .. « کریس .. کریس .. کریس » .. مەڕۆ باوانم.. بنارە .. لەمەولا هەورازە .. باماندونەبێت.. بەرخی چی !..

ـ امە خوا .. شەکی دوسالەیە .. ڕۆژ بـەڕۆژ رو لەزیاد یە .. دوگی شۆڕبوە .. هەرچەند بەرەو لای قەندیل ڕانەکات .. ڕمەی پێی ئەلێی سەرچۆپی کێشی ڕەش بەلەکە .. بڕوانە .. قەندیل تۆ سەیری کە .. چۆن بەو باسکەدا هەڵ ئەگەڕێ.. ەی‌وانتە .. کەی بەرانیش ئەوەندە تێرو پڕە ..

ـ بەرخەکەم .. بەرخە نازدارەکەم ..

ا بەرخی مێپەر وەك بۆن بەکوێستانەوە بنێ .. باسـکی ڕێد بەودیوا ئاوابو .. ڕمەی دەستو پێی لەو دیوە باسکەوە ەرگوێ ئەکەوت ئەتوت ڕمەی جەلەبێکە.. قەندیل پڕ بەهەناوی مەیـکی شادی هەڵ ئەدا .. فرمێسکی سەرکولە جوانەکانی ەهاتە خوار لەزەردەی لێویا ئەدرەوشایەوەو .. هەزارو یەك مکەرێرینە بەچۆکا دەهات ... ا .

• ماناى ووشه گرانه‌كان

مێـسەڕ نـاوی مەڕێکە بەپێی ڕەنگ هـەر وەك مێ کەژەل ـ عەشمە ... هتد .

قـاتی ج قحط نەبوون .. ووشکی .. بێ بارانی‌و نـەبوونی بەرهەم .

شەکی دوو ساڵە ئاژەل بەپێی تەمەن بەساوایی بەرخـــە وە بەدوای ئەمەشدا بەپێی تـەمـەن ئـــەبێ بە(کاوڕ) ـ (شەك) ـ (بەران) ئەم ناوانـە تەنها بۆ مەڕ بەکار دێت .

کریس .. کریس بۆ بانگ کردنی ئاژەڵ یا دەنگ لێ‌کـردنی بکار دێت .

گەر خانوومام دۆزیەوە !

چیرۆکی : سۆمەرست مۆم

وەرگێڕانی : محمود زامدار

لای من وایە ، گەر ژنێ بیەوێ شوو بە پیاوێ بکـــات ، باشترین ڕێگەی بەردەم پیاوەکەو بۆ خۆدەرباز کردن لەم فاقە ، پشت‌تێکردن‌و ڕاکردنە ... بەڵام وانیە ئەمە هەر تاقەڕێگایەك بێ ..

جارێکیان هاوڕێیەکم ، کاتێ کە ڕووبەڕووی ئـــەم هەڵوێستە قورسە هات ، لە یەکێ لە بەندەرەکان سواری پاپۆڕ بوو ، بەغەیـــری فلچەی ددان هیچی کەی پێ‌نەبوو ـ ئەشبوایە بەپەلە وای بکردایە !ـ .

هاوڕێکەم ساڵێکی ڕەبەق بەم‌لاو بەولای دنیادا ســووڕایەوە .. کاتێ کە دڵنیا بوو ـ ژنان زوو ئەگۆڕێن وەك خۆی ئەیووت ـ لەهەمان بەندەردا گیرسایەوە .. کەچی لەپڕێکا ، لەسەر شۆسەی بەندەرەکەدا .

هەمـــان ئـــەو ژنەی کەلەدەســـتی ڕایکردبوو ، بەڕووخۆشییەکەوە ڕاوەستابوو ..

جارێکیان ، پیاوێ ئەناسم کەوتبووە نێو هەمان فاقەوەو هەوڵی ئەدا خۆی قوتار بکات .. ناوی (ڕۆجـەر شیرینگ) بوو .. زەلامێکی بەتەن بوو ، کـــەوتبووە نێو داوی دڵـــداری (ڕۆت بارلۆ) وە .. تەجرەبەیەکی زۆری هەبوو .. دنیادیدە بوو ، گەلێ شتی لەم باروبوارە ئەزانی ..

(ڕۆت)یش لەو ئافرەتانە بوو ، کە هیچ پیـــاوێ نەیئەتوانی خۆی لەبەر ڕاگرێ ، توانایەکی گەورەی لە وروژاندن‌و جۆشدانی ســـۆزو تاسەی پیاواندا هەبوو .. ئەم ئافرەتە دووشووی کردبوو ، هـــەر دوومێردەکەیشی مردبوو ..

دووچاوێ ڕەشکۆکەو جوان‌و خەواڵووی هەبوو .. وەك بڵێی : بە ئەسر قەتیس بووبێ وابوو.وای لێت ئەکرد پڕ بەدڵ‌و بەداخەوە بڵێی : زۆر مخابنە ئەم ژنە جوانکیلـــەیە بە تاقی‌تەنیا ، ڕووبەڕووی کارەسات‌و ئازارەکانی ئەم ژیانە بێتەوە . خۆ گەر تۆش وەك شیرینگ ، دڵناسك‌و بەهێزو دەوڵەمەند بووایت ، ئەوا بێگومان ئەتووت :

« ئەبێ یارمەتی ئەم ئافەریدە نازدارە بدەم‌و خەمی نێو ئـــــەو دووچاوە تەماوی‌یەی بسڕمەوە .. » .

شیرینگ بۆی گێڕامەوەو ووتی :

« هەموو لایەك بەربەرەکانێی (ڕۆت) یان ئەکرد ، زۆر چارەڕەش بوو .. مێردی بکردایە ، مێردەکەی دارکاری‌ی ئەکرد ، گەر متمانـەی

بەبەکێ بووایە ، ناپاکی لەگەڵ ئەکرد ، هەموولایەك ، لێی وروژابوون.. گەر تروسکەیەکی بەدی بکردایە ، زوو لە دەستی دەرئەچوو .. ».
شیرینگ ئەیووت :

گوایە بەم دوایی‌یە ، داخوازیی کردوە ، زۆر شادمان بووم ..
ـ نیازخوازم بین بە دوو دۆستی گیانی بەگیانی ...

شیرینگ وەڵامی دامەوە :

ـ کـــەچی رۆت نەختێ لێت ئەسلەمێتەوەو بەکابرایەکی بێزەوقت تێئەگا ..

لەوەڵاما ووتم :

ـ نازانم بۆ واهەست ئەکا .. راستە تۆ خۆشت ئەوێ ، بەڵام من زۆر بەزەییم پیادێتەوە ..

نەمئەتوانی لەمە زیاتر بڵێم ، چونکە ئەمزانی رۆت زۆر مێشـــك پووتەو زۆریش کەللەڕەقو خەریکی داودانانێکیشـە .. بۆ یەکەمجــار لەســەر مێزی پەپازدا دیم ، هاوبەشی یاریم بوو ، دووجــارانیش زۆر بەخراپی پەپازی پێم دۆڕاند .. کەچی من وەك فریشتە هەڵســوکەوتم لەگەڵ ئەکرد .. حەزم ئەکرد خەمی ئەو لەخۆم بار بکەم ، من لەجیــاتی ئەو فرمێســك بڕێژم ..

ئەو ئێوارەیە پارەیەکی زۆرم دۆڕاندبوو ، پێی ووتم : گوایە بەیانی چەکێکم بۆ ئەنێرێ ، کەچی زۆر چاوەنۆڕبووم‌و هیچ .. لەپاڵ ئەوەشا ، وامئەزانی گەر جارێکی‌تر بیبینمەوە من شەرمەزار ئەبم نەك ئەو ..

شیرینگ بەهەموو هاوڕێکانی خۆی ناساندبوو .. زێڕو شـــتی گرانبەهای بەدەستوودیاری بۆ ئەهێناو لەتەکیا بۆ ئێرەو ئەوێو بــۆ هەموو شوێنێ دەرئەچوو .. جاڕی هەموو لایەکی دابوو ، کە هەر بەم زووانە ئەیخوازێو ئەبێ بەهاوسەری .. زۆر بەختــــەوەر بوو .. بەڕاستیش رۆجەر کارێکی چاکی ئەکرد ، چونکە ئەمە ئەرکێکی ئەوەندە ئاسایی نەبوو، بەڵام بۆ رۆجەر، نەء، چونکە زۆر خۆی خۆشئەویست..

رۆژێکیان لەنکاوێکا ، رۆجەر گۆڕاو پشتی لـــــە رۆت کرد .. نەمئەزانی بۆو لەپایچی .. بێگومان لەبەر زۆر بلێ‌یی‌و پیلەی لابــەلاو ناپەسـەندی رۆت نەبوو ، چونکە رۆت زۆر کەمدووبوو .. دوور نیـــە لەبەر ئەوەبێ کە رۆت سۆزوگوڕ‌زی جـــارانی نەمابێت‌و رۆجەریش چاوی کرابێتەوەو بووبێتەوە بەهەمان پیاوی جاری جارانی دنیادیدەو ماران گەستە ..

رۆت بڕیاری دابوو ، شووی پێبکا .. بۆیە رۆجەر سوێندی خوارد کە نابێ ئەم ژنە بخوازێ .. کەچی کار لەکار ترازا بوو ، تازە رۆجــەر کەوتبووە نێو فاقەوەو ئەشیزانی ئەم ئافرەتە چ جۆرە ئافرەتێکــــە . ئەشیزانی گەر : داوای جیابوونەوە یا دوورکەوتنەوەی لێبکات ، ئەوا رۆت چی پێئەکات‌و چۆنیشـن تۆڵەی لێوەرئەگرێت .. لەســـوچێکی ترەوە ئەیزانی زۆر تەنگ‌و شوورەیی‌یە ، پیاو داوا لەژن بکات تا وازی لێبێنێ ..

ناچار ئەم بڕیارەی خۆی بەنهێنی هێشتەوە .. وەك جاری جاران هەڵســوکەوتی لەگەڵ ئەکردو خواســت‌و ئارەزووەکانی بەدی ئەهێناو لەچێشتخانەکانا ، نانی شێوانی لەگەڵ ئەخواردو چەپکەگوڵی بۆئەکڕی‌و پیاسەی پێ‌لێئەدا .. دواجار بڕیاری یەکجارەکییاندا ، گەر خانوویان دەسکەوت ، ببنە هاوچارپایەی یەکتری ..

کەچی خانووی شیاوی وایان هەر دەس‌نەکەوت .. خۆ کـــــە دەستیشیان نەکەوت ، ئەوا یا گەورەبوو ، یا زۆر بچووك ، هەندێ جار ئەکەوتە دورەوشار ، یا زۆر نزیکەشار .. هـــەندێ جــار کرێکەی زۆرگران بوو ، هەندێ جار پێویستی بەپینەوپەڕۆ ئەکرد .. هــەندێ جاریش ناساز بوو ، هەندێ جار تاریك‌ونووتەك‌و ســــاردوسڕ .. ئەمانە هەمووی ببووە ، بڕوبیانوو ، بۆ رۆجەر ، تاخۆی لەهێنانی رۆت بدزێتەوە .. نەینەویست رۆتی ئازیز لەنێو خانوویەکی لەبارو خۆشدا نەبێ ..! ئەمجۆرە خانووانەیش پێویستی بەگەڕان‌و سووڕانە ..

رۆت وردەوردە بێزار بوو .. رۆجەریش تکای لێکرد ، نەختێ ئارام بگرێو پشوو درێژ بێت‌و رۆژێ هەردێ ، خانوویەکی باشـــیان دەسکەوێ ..

بەدودان سەدان خانوویان پشکنی‌و بەسەر هـــەزاران هـــەزار پەیژەدا سەرکەوتن‌و هەزاران جۆرە مەتبەقیان بینی ..

رۆت تەواو نیگەران‌و شەکەت بوو :

ـ گەر خانووت نەدۆزیەوە ، ئەوا ناچارم بیر لـــەم هەڵوێستەی خۆم بکەمەوە ، گەر کاریش وابڕوا ئەوا ناڵوێ من‌و تۆ ببینە هاوســەری یەکتری ...

ـ نەء ، نەء ، ئەمە مەڵێ ، ئەمڕۆ لەدەڵاڵەکانەوە ، سێ لیستەی تازەم پێگەیشتووەو شەست خانووی تێدایەو ئەتوانین بیانپشکنین..

دەستیان بەپشکنین کردەوە ، گەلێ خانووی تازەیان پشکنی .. دووسالی رەبەق چەرخیاندا .. گەڕان‌و سووڕان .. هەرهیچ ..

رۆت زۆر دڵتەنــگ‌و بێدەنگی دایگـرت ، چــــاوە جوانەکانی لێواولێوی خەمێکی قووڵ‌و شیرین‌و مرۆڤانە ، بوونەوە .. لە فریشتە بەئارامتر بوو ، لەئەنجاما دڵی پـڕبوو • بـــەدەنگێکی ســـــەیرو بەسووربونێکەوە وتی :

ـ رۆجەر ، تۆ ئەتەوێ بمخوازی یانا ؟

ـ بێگومان گیانەکەم ، گەر خانوومان دۆزیەوە .. هــەر بەم بۆنەیە ، بیستوومە خانوویەکی واهەیەو بۆ ئێمە دەس‌ئەدات ..

ـ بەداخەوە من توانای ئەوەم نەماوە ، ئەوەندە بگەڕێم‌و بسوڕێم‌و زۆر بێتاقەتیش بوویم ...

دوو شانۆگەریی کورت(*)

گۆڕینی : مەجید ئاسنگەر
نووسینی : هاینەر میللەر

« هاوڕێیەکە بوو »

سەربازی یەکەم : هاوڕێیان ، ئیتر توانای بینینی دووژمنم نەماوە .

سەربازی دووەم : ئەشێ لەبرسانا بێت .

سەربازی سێیەم : بگرە لەبەر بەفرو زریانەکەیە .

سەربازی چوارەم: ئینجا خۆ دوژمن لەگشت شوێنێکدایە .

سەربازی دووەم : هەر کاتێ سکم بەتاڵ بێ ، تەنیا تاکە دوژمنێ دەمێنێ .

سەربازی چوارەم : مەبەستت چییە ؟

سەربازی دووەم : مەبەستم ئەوەیە چوار هەفتەیە تامی گۆشتم نەکردووە .

سەربازی سێیەم : من ئامادەم تێکرای وولاتێك بکەم بەقوربانی پارچە ئێسقانێك .

سەربازی چوارەم : ئێمە لەپێناوی ئەلمانیا دایە برسێتی دەچێژین .

سەربازی دووەم : جا ئێستێ ئەلمانیا بەچ دەچێ ؟ لەوانەیە لەم چوارەمان بەولاوە کەسێکی تر نەما بێ .

سەربازی چوارەم : ئێمە یەکێکمان زیادین .

سەربازی دووەم : « رووی تفەنگ دەکاتە سەربازی چوارەم »: بەسیەتی چەنە بازی .

سەربازی چوارەم : مەبەستم ئەوەیە .. ئێمە براین ... ئەمە واتای ..

سەربازی دووەم : بام هەریەك لە ئێمە پاشەرۆکی براکەی بخوات .

سەربازی چوارەم : سێمان تێربین چاکترە تا هەر چوارمان برسی بین . دلسۆزیی نیشانەی بەرزییە !

سەربازی سێیەم : « سەری دەلەقێنێ نیشانەی رەزامەندیی » : تاك لەپێناوی کۆمەڵدا !

سەربازی دووەم : ئەو پرسیارەی لێرەدا سەر هەڵدەدات ئەمەیە ــ کێ لە ئێمە ئامادەیە خۆی بەخت کات ؟.

«سەربازی دووەم و سێیەم و چوارەم لوولەی تفەنگەکانیان لێکدەکەن » .

* سەربازی یەکەم : براینە ، چیتر دەستم چەك ناگرێت !

رۆت بەتەواوی شەکەت ببوو ، لەماڵ کەوت و نەیتوانی لەگەڵ رۆجەردا بچێتە دەرەوە .. ئەمیش جارناچار سەری لێئەداو چەپکەگوڵێکیشی بۆ ئەهێنا ..

لەپاش حەفتەیێ ، ئەم نامەیە گەیشتە دەستی رۆجەر :

« رۆجەر ، من باش ئەزانم تۆ منت خۆش ناوێ ، یەکێکی تازەم دۆزیوەتەوەو ئەیەوێ ببێتە هاوڕێی ژیانم .. ئەمڕۆ لەسەر چارپایەیەکا ئەبینە هاوسەری یەکتر ..

رۆت »

رۆجەریش لەگەڵ نامەیەکی تایبەتیا وەڵامی دایەوە :

« ئاخ ! منت کوشت ! بیرای بیرای ئەم کارەم لەبیر ناچێتەوە .. بەڵام بەختەوەری تۆ لەسەرووی هەموو شتێکەوەیە، لەگەڵ ئەم نامەیەدا حەوت لیستەی خانووی تازە هەیە،کە ئەمڕۆ لەپۆستەوە پێم گەیشتوە.. هیچ گومانیشم نیە ، لەنێو ئەو لیستانەدا ، خانوویەکی وائەدۆزیتەوە، کە بەدڵت بێت و شیاوی خانوونێکی وەك تۆبێ ...

رۆجەر »

سەرچاوە

جریدة العرب ــ اسبوعیات الثقافة ــ ١٣ــ١١ــ١٩٨١ .

« ســـەربازی دووەم و ســـێیەم و چوارەم چەکەکانیان فڕێ دەدەنە سەر زەوی و لەیەکتر رادەمێنن » .

* سەربازی چوارەم : تفەنگەکەتم بدەرێ ، هاورێ . من بۆتی هەڵ دەگرم . « تفەنگەکەی لێ وەردەگرێت و دەیداتە بەرگوللە » :

چووکترین ئەلقەیوو لە زنجیرەکـــەمانا و مەترسییەك بوو بەسەرمانەوە . کـــەچی وائێستێ دەبێتە هۆیەك بۆ تێر بوونمان . ئەمەیش بناخەیەکی سەرەتاکانی برایەتی‌یە .

« سەربازی دووەم و سێیەم و چوارەم ، سەربازی یەکەم دەخۆن » .

شەوی چەقۆ درێژەکان

* یەکەم : لەکاتێکـدا شـەوەکە . بەهۆی ســـووتانی رایخشتاخەوە ، بووبوو بـەرۆژی رووناك ، من براکەمم دی ، لای دەرگاکەوە وێستابوو ، دەستم بۆی درێژ نەکرد .

* دووەم : برام . بۆ خۆتم لێ نەناس دەکەیت ؟ .

* یەکەم : گەر برام بوویتایە ئەناوا لەبەردەمما نەدەوەستایت، لەکاتێکدا خوێنی هاوڕێکانمان لەدەستەکانتـــا دەتکێتەوە . خۆزیا دووجار دەمردیت .

* دووەم : ئاواتی منیش هەر ئەمەیە ، براله هەربۆیەیشـــە هاتوومەتە لات .

* یەکەم : تۆ هەر بە « برا » بانگم دەکەیت کەچی من چیتر برای تۆ نیم . چەقۆیەك لەنێوانی منو تۆدایە ناوی (ناپاکی‌یە) ! هۆی ئەمەیش هەر خۆتیت .

* دووەم : ئەگار وایەو خوێنیش لەدەسما دەتکێت . کەوابوو شایانی هـــەرچییێکم پێمی ببەخشە . مـــەرگم پێ ببەخشە .

* یەکەم : ئەمەی ووت براکەم . ئەو برایەی بۆ من بوو بوو بەبێگانـــەو نیشانەی ئابڕووچوون . پاش ئەوەی هێند ئازاریان دابوو تا وای لێهاتبوو کراسێ خاکی کردبووە بەرو لەناو خوانیاندا بەشدار بووبوو . ئەو برینانەیش بە لەشیەوە جێیان هێشتبوون هێشتا سارێژ نەبوو بوون . ئەمەتا ئێستەیش وا دەمانچەکەی لەســـەر مێزەکـــەما دادەنێت ! پێویستە بەدەستی خۆت ئەمە بکەیت .

* دووەم : ئەگەر ئەمەم بکردایە ، برام . هیچ سێ و دووم لێ نەدەکرد . ئێستا وەك جاران نەماووم .

* یەکەم : ئەمە پەیوەندی بەمنەوە نی‌یە .
* دووەم : بەلام هەردووکمان لەدایکێکا بووین .
* یەکەم : لەکوێوە هاتوویت بچۆرەوە بۆ ئەوێ .
* دووەم : لەکارگەدا لەنزیك تۆوە وێستا بووم .
* یەکەم : گەر دەمزانی رۆژگارت بەم رۆژە دەگات نیـــازم دەخواست ئامێرەکە پارە پارەت کات .

* دووەم : هەروەها لەمانگرتنە گشتییەکەشدا بەشـــداریم کرد . تەنانەت کە لەنزیك دەرگای براندنبورغدا لەتەك ئەوانی ترەوە ، بەژیانی هیتلـەرەوە هۆتانم دەکیشا ، لەراستیدا دلم هەر بەلای تۆوە بوو .

* یەکەم : تۆ واکراسێکی خـاکیت لەبەردایـە ، ئەمـــەیش راستی‌یەکەیەتی . ئێستێ و ئالێرەدا .

* دووەم : راســـتییەکەی . ئێستێ و ئالێرەدا . دەتەوێ بیخوێنیتەوە ؟ فەرموو : ــ

بۆ سێ هەفتەی تەواو پەڕەیە کاغەز بووم دوژمنی منو دوژمنی تۆ راستیی خۆی لەسەرا نووسی. (کراسەکەی دادەکەنێ و ســنگی دەردەکەوێت) خاچی چەماوەی دروشمی نازی‌یەکانی تیـــاد' هەڵکەنراوەو نیشانەی زامەکانی ئاشـــکرا پێوە دیارن) :

ئابەم جۆرە براکەت . جگە لەناپاکەکە هیچی لێ نەماوەتەوە .

* یەکەم : چارە روانی چی دەکەیت ؟ پێویستە فەرمـــانی خۆت بەجێ بگەیەیت . برا .
ئەوسا دەبینیت لەپای بۆچوونەکانمـــەوە چـۆن ئازاریکم دەدەن .

بەلام ئەوان هەرگیز ناتوانن منیش بکەن بەسەك!

* دووەم : حەزدەکەی بۆتی بگێڕمـــەوە چۆن مرۆ دەکـەن بەسەگ ؟

* یەکەم : پێویست بەقسە ناکـات خۆت نموونـــەیەکی زیندووی ئەمەیت . ئەی سەگ ، بگەڕێرەوە نێو پێستەکەی خۆتەوە ، وا سەگەکانی‌تر لەدەرەوە دەلوورێنن . بگەڕێوە بۆ لایان تابەشـــی خۆت وەرگریت .

« بێ‌دەنگی . هاتو هاوارێك لەدەرەوەدا » .

* دووەم : لەژێر زەمینەکانی گۆســـــتابۆدا پەنام وەبەر بێدەنگی برد . بەلام کاتێ هاتمـــە دەرەوەیش رۆژگار لەجاران خۆشتر نەبوو ، ئێوەیش رووی خۆتانتان لێ وەرگێڕا ، وەك هەر نەشمناسن ، هەرچەندەیش هێشتا خوێن لەژێر کراسەکەمـا ووشکەوە نەبوو بوو . لەپێناوی ئێوەدا پشـتم دانەواند ، کەچی لەناو کەلاوە کۆنەیشا شوێنێکم بۆ خۆم نەدۆزییەوە .

وەبۆ جاری دووەم ، کە لەدوای سێ هەفتـــە گرتمیانەوە،ئاوام هەست کرد وەك ژێر زەمینەکان نیشتمانم بن !

سەگ هەمیشە شتێ دەدۆزێتەوە حەیای خۆی پێ داپۆشێت . چەرخیش بەلای راســـــتەوە دەسوورێتەوە ، تۆیش هیچت بۆ ناکرێت قامچی هەژاندن نەبێ ، کەچی ئەوانی‌تر هـــەر هـاوار دەکەن .

ئا ئەمەبوو ئەوەی روویدا ! باش سەیری ناوەوەی خۆمم کرد ، کە شەوی چەقۆ درێژەکان داهـاتو بەشوێن ئەوەدا دەگەڕا کـــە سەرکەوتوو بوو ، تێگەیشتم کە یەکەم کەس‌و دوا کەس هەر خۆم بووم . . . وەزانیم کە ئێمە یەکێکمان زیاد بووین . سا فەرموو دەمانچەکە هەلگرەو ئەوەی بـــەمن ناکرێت ــ تۆ بیکە ، تاکو لەپاش مردنیشدا هـەر سەگ نەبم .

* یەکەم : لەوکاتەدا کەژێر زەمینـــەکان بەهـــاواری هەڤالەکانمەوە پڕ بوو بوون ، وە کـە چـــەقۆ درێژەکان بەرلین‌یان دوولەت دەکرد،من ناپاکەکەم کوشت .: براکەی خۆم کوشت .

سەرچاوە :

(*) لە گۆڤاری ــ الاقلام ــ ی ژمارەی تایبەتی بـــە شانۆی جیهانی‌یەوە ، وەرگێڕراون .

ئەوەن ڕۆژێ هێشتا کە من بەشاران و دێهاتانا
وێڵ و شەیدام
خەڵکینە! هاوارم بە دەنگی بەتینم هاوارە
کێ ئەو شتەی بینیوە بەپێی
دەڵێت وەفا

حسین رشوانی

کاروان

ژیانی مرۆڤ لە سەر ڕوی ئەم زەمینە بەگشتی وبەتێکڕایی بریتیە لە کاروان ، چە کاروانێك ؟ کاروانیکی وا سەرەتایی دەست پێ‌کردنی هەتا ئێستا نەزاندراوە ، چونکە قۆناخی یەکەمی کاتو شوێنی هەر بە نهێنی ماوەتەوە ، چونکە هەتا ئێستا ئادەمیزاد بەم هەمو تواناو دەسەلاتی کە لە باری زانستو زانیاری پەیدای کردوە نەیتوانیوە بە قەد تۆسقالی لە چەندو چوونی سەرەتایی پێك هاتنی ئەم کاروانە ئاشکرا بکات ، هەر وەك پەردەیکی رەشو ئەستور ئەم سەرەتایەی داپوش بێ کە خەیالو ئەندێشەی مرۆڤ پێی نەگاتو تێی نەگات .

هەروا ، کۆتایی ئەم کاروانەش وانەبێ روونترو ئاشکراتربێ لە سەرەتاییکەی پەنهانی کۆتایی بەجۆرێکی وایە کە کەس ناتوانی ڕێگەی ئەندێشەو بیر دەربکات بەرەو دووا قوناخی ئەم کاروانە .

وهەر ئەم پەنهانی وشاردراوەو نەزانراوی دووا قوناخی ئەم کاروانەیە کە بویتە هۆیەکی کاریگەرو بنچینەیی بۆ ئەمە کە مرۆڤی ئەم سەر زەمینە رۆژ بە رۆژ سەردەم بە سەردەم کاروانەکە پتر تاوبدەنو زیاتر یێژ رەوی بکەن بۆ ئەوەی پتر قوناخان ببرنو بی‌پێچنەوە .

جا ، بەهوی لێکدانەویکی زانستیانە دەرکەوتووە کەمرۆڤ هەتا ئێستا چەند قۆناخێکی دیاری کراو وناسراوی بڕیوە لە هەر یەك لەم قۆناخانە چەند دەست کەوتێکی وای بەدی هیناوە کە باری ژیانی بۆ سووك ترو خۆش‌تر بکات وەك : دۆزینەوەی ئاگرو فێربۆنی چاندنی دانەویلەو کەوی کردنی ئاژەلو پەرەوور ودروست‌کردنی کونجی حەوانە و دۆزینەوەی ئاسن دبابەتە مەعدەنەکانی‌تر بۆ دروست کردنی کەرەستە وئامێری جوراو جوری کشتو کالو راوو جەنگ وناومالو رازانونەوەی ، ودروست کردنی چەرخ (دولاب) کاریکی گەلەك گەورەی کردوتە سەز شدیانی مرۆڤ .

بەم جۆرە کاروان لەسەرەخۆ پێ بەپێ هەنگاو بەهەنگاو گەیشنە کۆتای سەرەکانی ناوەندی هەروەك هەمو کەس خوێندەدار دەیزانێ .

بەلاّم لە گەل ئەم کاروانە مرۆڤیش هەر نەتەوەیێك کاروانی تایبەتی خۆی هەبوە ، هەر نەتەوەیێك کاروانی خودی خۆی پێك هێناوە وڕێگای سەختی بەرەو ئامانجی چارەنووسی خۆی

گرتوتە بەر ، بەرەنگاری هەزاران کۆسپ وتەگەرەی دژداربووە ، وچەندان هەزار هەوراز ونشێوی بڕیوە ودژی سەدان جۆرە دوژمن جەنگاوە، چە دوژمنی سروشتی چە

دوژمنی درندەو جانەوەر وچە دوژمنی ئادەمیزاد ، وتووشی هەزاران تەنگ و چەلەمەی ناخۆشیو ترسناکو سەدان کۆسپەی زلو قۆرتی قوول بووە ، و هەمو زەحمەتو ئازارێکی کێشاوە کە رێگای دوورو درێژی هەر قۆناخێکی ببڕێ .

جا وانەبێ هەمو نەتەوێك وەکو یەك ئەم کاروانی ژیانیان بردبێتە سەر چونکە لەم رووەوە هەر نەتەوێك بە گوێرەی خاسیەتی تایبەتی خۆی ئەنجامێکی تایبەتی هاتوەتە پێش .

ئەم نەتەوانەی کەم دەستو بێدەسەلات ولاواز بوینە چەند قۆناخێکیان بڕیوە لەم کاروان تایبەتیەیان ، لە پڕ دوچاری دوژمنی وا نەقولا بوینە رێگای ژیانیان لێبەستراوە وکاروانیان تەفرو توونا بووەو خۆیان لەناو چوینە ودووایان برایتەوە بەشێوەیەکی واائاسەواریان نەماوە ، ونەیانتوانیوە ناوو نیشانێك لەپاش خۆیان بەجێبهێڵین کە لەمێژووا ناویان بکەوێتە نیو ناوانی بەهرەدارانی کەکاریان کردوتە سەر رێڕەوی ژیانی مرۆڤ .

نەتەوەی وا ئازاو نەبەزو بەتواناو هەلکەوتووش هاتوون توانیویانە کە ئەم قۆناخانە باش ببڕن وسوودێکی فراوان بە مروڤایەتی بکەینن ولە پاش خۆیان ناوو نیشانێکی بەرزو بە نرخ بەجێ بهێلن وناوو دروشمی خۆیان لە سەر دابنێن وهەمیشە ناویان لە نێو لەپەڕکانی مێژوا بە شانازیو رێزەوە باس دەکرێن ، وچەند نەتەوەیێکی واش هەن کە لە سەرەتای مێژودا لە کاروانی ژیاندا بەردەوامن وهەر قۆناخیکیان بەهەزار زەحمەتو ئەشکەنجە دەبڕن وتووش هەزاران کۆسپو گرفتی گەورە بوون وهەورازو نشێوی هەناسە بڕیان زۆر بڕیوە وریگای سەختو سامناکیان داوەتە پێش خۆیان رلەشەومزەنگانی پڕ مەترس کاروانیان هاژوتووە ، ورێگایان شەت کردوە لە نیوان جۆرا وجۆری دوژمنی دڕندە بەسەدان جار تووشی کارەساتی وادژوار بوینە کەئەوەکارەساتانە گەلەك نەوەی لەسەر روی زەبنی براندووتەوە وبەرەو هەلدیری نەمانی توداوون وزەگ وریشەیانی لە بن رىبۆنکەوە هەلتەکانووە ، بەلام ئەوانە لەبەر چاوقایمی خۆیان وبەگیانبازی خۆیان وبەچالاکیو دلێری خۆیان بەسەر هەموو ئاستەی ژیاندا زالبوون وهەمیشە لەبەردەمی مێژودا زەقبوینەوە ، ومیژو داقی وورمایە و تاسایە دەربارەی بەرگری سەختی ئەم نەتەوانە بەرامبەر نەمان .

بەلام لەگەل ئەم هەموو ئازاییو نەبەزیەی کە هەیانبووە نەیان . توانیوە کە هاوبەشیەکی وا دیار بکەن نموودی هەبێ بۆ پێش کەوتن مرۆڤایەتی لە باری شارستانیو رانستو فلسفەو داهێنانی بەرهەمی وا کە مرۆڤایەتی بە تێکرایی سوودی لێوەربگری چونکە بۆ ماوەیەکی دوور ودرێ؟ بێبەش بوینە لە دامو دەزگای دا بەتوانا کە بتوانێ ئەم جۆرە بەرهەمانە بهێننە دی .

جا یەك لەو نەتەوانەی چینی سیەم نەتەوەی کوردە . کە لە کاروانی تایبەتی خۆی بە دەیان سەدە هەر بەر دەوانە وهەتا ئێستا چەند قۆناخی گرنگ لەدووای گەلانی پێگەیشتوو بەجێ ماوە ، کە چی لە هەولو تەقەلاو کوششو خەباتی سەخت هەرگیز درێخی نەکردوە .

جا دەبی هۆی سەرەکی دووا کەوتنی چیبی ؟ ئایا رێگەی خەباتی بەهەلە گرتووتە بەر ؟ ئایاپێش رەوی کاروانی هەمیشە نەشارەزاو نەخام بووە ؟ ئایا کۆسپ وناشوبو شەبوی تاریکی پتر کەوتووتە پیش ؟.

ئەم هۆیانە راستبن ؟ یا هەتا ئێستا هۆی راستەقینەی دووا کەوتنی نەتەوەکەمان نەدۆزێبێتەوە ، بەهەر حالی دەبێ رێگایەکی تازە بۆئەوە بدۆزینەوە کە نرخ ورێزمان لە ناو گەلانی جیهان ئاشکراو دیارێ ؛ ئەویش رێگای زانستو خوو وروشت وبەهرەی وا کە بەرهەمی بەنرخ دینێنە جی بێ گومان ئەم رێگایە ریگایەکی رەوشەن ورۆناکو راستە گەلەك نەتەوانی سەر جیهان سەرفراز کردوە وپێیگەیاندوی . وەهەرئەو رێگایەش نەتەوەی کورد دەگەینیتە ریزی نەتەوانی تر ونرخی دای پێدەبەخشی کە هەموو نەتەوەیێك رێزی لێبگری وحەز لە دوستایەتی بکات وشانازی بەبرایەتی بکات وئامادەیی خۆیان پیشان بدەن بۆهەموو جۆرە یارمەتیەك بەرامبەر بەزانست وهونەر وئەو رەوشتە بەرزانەی کەبتوانی پیش کەش نەتەوانی تری بکات .

هیوامان وایە ئەم « کاروانە » ی ئێمە بێتە هەلگری مەشخەلی کاروانی نەتەوەکەمان لەمپلەیەدا ، وهیوا دارین کەهەموو داناو زانای پێگەیشتو وتێگەیشتوی وولاتەکە بەشداری تێدا بکەن ، بەهەستی نازکو ئەندیشەی قوورو بیریراست ورەوان دباوەری رەوا ورووون .

ئەم « کاروانە » مان بکەن بەرابەری گەلەکەمان ، کە رێگایەکی راستو خۆش وفراوانیان بۆبدوزتەوە ، وکەلەپوری نەتەوایەتیمان بەزمانو ێژو مێژو هونەر بۆزیندو بکاتەوە بەریگایی لێکۆلینەوەیێکی زانستیانە وراستەقینە .

دەردو ئازاری گەلەکەمان دەست نیشان بکات ئەنکوست بۆتیماوی درێژ بکات ونیشانە وقوچەکی دیارو ئاشکرا لەسەر ریگەی ژیانی پاشە رۆژمان دابنێت بۆئەوەی چیدی لەناوپاش کاروانی نەتەواتیمان رێگای لێنەشێوی جاپشتی هێوامان ئەستوور وقایە کەئەو ئامانجە پیرۆزانە پەیتا پەیتا پلە بێنەجێ بەهۆی دەستو بوردی دلسۆزانەی روشەنبیرانو روشەن دەرونان لەنووسران ولێپرسراوانی وولاتەکەیان .

ئەوانەی دێنە دنیاوە بۆ ئەوەی لەگەڵیدا ناكۆك بن

نووسینی : امیر اسكندر
گۆڕینی : فیصل مصطفی
لە گۆڤاری (الدستور)ەوە

زۆرانبازیی نێوان پیاوی سیاسەتو پیاوی هونەر، لەسەردەمێكی زۆر كۆنەوە هەر بووەو بەردەوام لەكایەدا بووە. هەندێ جار لەروو دەبێو سەر ئاو دەكەوێ ، هەندێ جاریش مت دەبێو لە قوولایدا حەشار دەخوا . مێژووی سیاسەتو هونەر هەردووك ، چەندین لاپەڕەی دوورو درێژیان تێدان كە حیكایەتی ناكۆكیی نێوان سیاسەتو هونەر دەگێڕنەوەو كە تایبەتیی‌یش نین بەم پلەی كۆمەلایەتیی دەسنیشانكراوەوە یا بەخودی ئەو رژێمی ئابووریی‌یەوە ، بەلكوو نزیكەی گشت ئەو پلەو رژێمانەی گرتۆتەوە كە كۆمەلگاكانی مرۆڤایەتی هەتا ئێستا بەخۆیەوە بینیون .

(ڤاگنەر) ی مۆسیقازانی مەزن لە كتێبەكەیدا «هونەرو شۆڕش » وتوویە : « هونەر بریتیی‌یە لەو خۆشیی‌یەی مرۆڤ كە ببێتە خاوەنی خودی خۆیو كەبژیو بلكێ بە كۆمەلگاوە » . هونەر لە دەولەتی (ئەسینا)دا لەسەدەی شەشەمی پێش زایندا ئاوەها بووەو بەلام بەهەرەس هێنانی ئەو دەولەتە ، هونەری بەرفراوانیش هەرەسی هێناو رووی لە پەرت بوونو تاكەیی كردو لەوە كەوت ببێتە نواندنێكی سەربەستانەی گەلێكی سەربەست . بەم جۆرە بەدرێژایی دوو هەزار سال ـ واتە لەو وەختەوە هەتا ئەم رۆژانەمان ـ لەسەر باری چەوساندنەوە مایەوە . هەروەكوو ئامۆژگاریی‌یەكانی مەسیح كە بڕیاری یەكسانیان لەنێوان خەلكیدا دا ، گۆڕدران بە ئامۆژگاریی‌یەكی ئەوتۆ كە كلپەی ئایینیان كوژاندەوەو وایان لێهات دەست بخەنە ناو دەستی جۆرە شارستانێتیكی وەهاوە كە توانی هونەرمەندان بخەلەتێنێو دەستەمۆیان بكاو ئەو هونەرەی لەهێزو سەربەستیی‌یەكەی بێبەشی كرد ، بكاتە نۆكەرێك بۆ چینە حوكمڕانەكان . بەلام لەگەل هەموو ئەمانەشدا ، هونەری راستەقینە بەدرێژایی ئەو بیست سەدەیە هەرماو تا ئێستاش بەینێك لەم لاو بەینێك لەولا،وەك هاوارێكی خۆشی یا ئازار لەنێوان كۆتو پێوەندی داهێنەرە سەربەستەكانەوە دەردەپەڕێو خۆی دەنوێنێ ، ئەگەرچی

تەنیا شۆڕشێکی مەزنی جیهانگیری دەتوانێ تەواوی سەربەستی بەهونەر ببەخشێتەوەو درۆزنی‌یە بەردەوامەکەی شارستانێتی نەهێلێ‌و گەل بگەیەنێتەوە رادەی مرۆڤایەتی‌یە هونەر پەروەری‌یەکە » .

ئەم « شۆڕشە مەزنە جیهانگیری » یەی کە ـ فاگنەر خەونی پێوە دەدی ـ هەتا ئێستا ڕووی نەداوە ، بگرە ئەو خۆی لە ڕاپەڕینەکەی (ئەیار)ی 1849 دا ، لە سەنگەرەکانی « دریسدن » دا بۆی جەنگاو کەچی وەختێ لەلایەن هێزەکانی برووسیاوە ڕاپەڕینەکە تێکشکێنرا ، ناچار بوو هەڵبێ بۆ دەرەوەی ئەلەمانیا . بەهەرحاڵ فاگنەر لەم ڕووەوە تاکە نموونە نی‌یە ، بەڵکوو زۆری‌تر هەن کەرەنگە ئەوان ئاشکراترو قووڵتر ئەو رەوتی ناکۆکی‌یەی نێوان هونەرمەندانێك کە بەهۆی هەڵوێستی سیاسی‌یانەوە ناوو ناوبانگیان دنیای گرتۆتەوەو سیاسی‌یانێك کە بەکارو کردار ئەو هەڵوێستانەیان بەدی هێناوە بنوێنن . بۆ نموونە حیکایەتی دۆستایەتی‌یە تونددو تۆڵەکەی نێوان نووسەری گەورەی ڕووسەکان مەکسیم گۆرکی‌و پێشەوای شۆڕشی ئوکتۆبەر لینین ، لای هەرکەسێك ئاشکرایە کەتەنیا کەمێك لەمێژووی ئەو پلەیە بزانێ . بگرە لەمەگرنگتریش ، دەوری گۆرکی خۆی‌و « پابەندی یەکەی » لەگەڵ شۆڕش‌و ئامانجەکانیدا . کەچی لەگەڵ ئەوەشدا وەختێ گورکی کەوتە دەربڕینی هەندێ بیروڕای ئەوتۆ سەبارەت بەهەندێ مەسەلەی سیاسی کەلینین وای بۆ چوو نەفامی یا تێگەیشتنێکی رووکەشی لەو مەسەلە سیاسی‌یانەدا دەگەیەنن، ئەم بڕیارێکی دەرهەقی گۆرکی دەرکرد کە پتر لەدەس کێشانەوە یا لە دوورخستنەوەی لەئێش دەچوو . یاخود کۆتایی هاتنە درامایی‌یەکەی شاعیری مەزن (مایکۆفسکی) کە هەرچەندە لە شیعرەکانیدا بەو خەونانەیدا هەڵدەدا کەبەدی هاتبوون ، کەچی کەوتە سەر ئەو رایەی کەبەدەستی خۆی کۆتایی بەژیانی خۆی بهێنێ . هەروەها ئیلیا ئەهرینکیۆرگ کە ناخی هەر وەك سە هۆڵبەندانێك مابەوە ، هەتا خۆی واتەنی لەدوای پلەی ستالینیزمەوە « سەهۆڵەکە توایەوە » ، ئەمە ئەگەرچی بەدرێژایی ژیانیشی هەر کابرایەکی سۆشیالیست بووەو لەجەنگی جیهانی‌ی دووەمیشدا بۆتە پەیامنێرێکی جەنگی لیستەکە دوورو درێژەو گەلێ ناوی گەورەو گرانی دووتوێی مێژووی ئەدەب‌و مێژووی سیاسەت پێکەوە ، نەك‌تەنیا لەرووسیادا ، بەڵکوو لە چین‌و پۆلۆنیاو چیکۆسلۆفاکیاو مەجەر دەگرێتەوە ، کە ئەمانە هەندێ لە وڵاتانی سەر بەو ڕژێمە سەراپاگیر (شمولی) یانەن کە ئەم جۆرە ناکۆکی‌یانەیان زیاتر تێدا دەتەقێتەوە ، وەك لە وڵاتانی سەربە ڕژێمە لیبرالی‌یەکان کە دەشێ ئەم زۆرانبازی‌یەیان بەشێوەیەکی قووڵترو فراوانترو درامایی تێدا ڕوو بداو بەڵام لە ناو گێژاوی « فرە ژمارەیی ـ التعددیە »ی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی‌و رۆشنبیری‌ی ناو ئەو وڵاتانەدا بزر دەبێ .

ئێستا ئێمە ئامانجمان ئەوە نی‌یە کە ئایاسیاسی‌و هونەرمەند کامیان‌و تاچ رادەیەك لەسەر هەقە ؟. بەڵکوو بەبێ پێچ‌و پەنا ئامانجمان هەوڵدانی تێگەیشتنە لە تەبیعەتی هەر یەکێکیان‌و ـ رەنگە ئەو دەورەشی دەیگێڕن ـ. چونکە هەردووکیان نەك تەنیا بۆ کۆمەڵگا گرنگن ، بەڵکو بۆیەکتریش پێویستن .

ئەو پرسیارەی لێرەدا سەرهەڵدەدات ئەوەیە : ئایا راستە ئەو تەجروبانەی مرۆڤی سیاسی دەژیت وەکو ئەوانە نی‌یە کە هونەرمەند دەژیت ؟ ئایا پێویست نی‌یە مرۆڤی مامەلە لەگەڵ هێزە ناهۆشمەندانەکاندا بکات ؟ لە ناو کۆمەلە فراوانە جەماوەریەکان‌دا کاریان تێدا بکات ؟ ئایا پێویستە نی‌یە مرۆڤی سیاسی‌ی جەماوەرانەی سەرکردە بەرامبەر رووداو روالەتە دەروونیەکانی ئەو جەماوەرانە لەو پەڕی هوشیاری دابێت ؟ لەمەشی زیاتر .. ئەو کەسانەی لە ژیانی سەرکردە سیاسیەکانی ناو کۆمەڵگا هەمەجۆرو هەمەرەنگەکان دەکوڵنەوە دووپاتیدەکەنەوە کەوا ئەم سیاسیانە بەهۆی ووردبینی‌و ئەندێشەیانەوە لەواقیعی سیاسی‌و مێژوویانەوە جولانیەوە هەروەکو چۆن لە هەمان کاتدا پێویستیەکانی هۆشی عەمەلی‌یان بەجێ هێناوە ، ئەمجا ئەگەر گوترا کرداری داهێنانی هونەری بەپەیکەرو بە ئەو هۆیە دووربڕینیانەیەوە دیارە کە هەستەکان دەدوێنن ، مێژووی سیاسی لە رۆژهەڵات‌و لە رۆژئاواو ، لەکۆن‌و ئێستاش ، مرۆڤی سیاسی‌ی عەمەلی ئەوتۆ دەناسێت کە زیرەکترین نووسەری سەردەمی خۆیان بوون کەوا گەیشتوونەتە پایەی بەرزی « هونەری » لە دەربڕینی بیرو ڕاکانیان‌داو،هەندێ جاریش بەتواناترین گوتار خوێنی جەماوەری بوونە لە بەکار هێنانی هونەری رەوانبێژی‌دا !

لەگەڵ ئەمەشدا ، جیاوازیێکی قووڵ‌و دوورتر لەم هەموو لێکچوونە برچاوانە لەنێوانیان‌دا دەمێنێتەوە :

* هونەرمەنی راستەقینە بەدرێژی ژیانەکەی خۆی بەرەنگارێیکی بەردەوامی ئاشکرا یان شاراوە لەگەڵ جیهانەکەی‌دا دەکا ، گۆرگی دەیگوت : « من هاتومەتە ئەم جیهانەوە تاوەکو لەگەلیدا ناکۆك بم » ئەمەش تەنیا گورکی ناگرێتەوە بەڵکو کاروانە دوورو درێژەکەی ئەو هەموو هونەرمەندە گەورانە دەگرێتەوە کە مرۆڤایەتی ناسیویانە .

بەڵام مرۆڤی سیاسی ، یەکەم ئەرکی ئەوەیە سەرکردەی رووداوە مێژوویەکان بکات‌و لەو کارەوە دەست پێ‌بکات کە لەواقیعدا بەجێ هێنراوە ، تاوەکو نهومێك بخاتە سەر نهومێکی

تری ئاوایەکەو ، روو بەڕوو بووێ ئەو گێروگرفتە مێژووییانەی دەکەونە رێگاکەی وەکو هونەرمەند نیە کە نیشانەی لەگیان بەدەری پێوە بێت ، بەڵکو نیشانەی چارەسەری عەمەلی ، سوود بەخش، «پراگماتیکی» ئەوتۆی پێوەیە کە واتای یەکسانیو رێککەوتن دەزانێ،ئەمانەش چارەسەرەی ئەوتۆن کە هونەرمەند ناتوانێ بیکاتو لێی دوور دەکەوێتەوەو نایەوێت بیکاتو بەملکەچی واقیعو خۆبەدەستەوە دانی ئەو جیهانە دەزانێت کە بۆیە هاتوە ناوەکو لەگەڵیدا ناکۆك بێت !

* مرۆڤی سیاسیو مرۆڤی هونەرمەند وەکو یەك سەیری کات ناکەن ، راستە هەریەکەیان لەسەردەمی خۆیدا دەژیتو ، لەوانەیە شاهیدیشە لەسەری ، بەڵام شێوەکەیان زۆر لێك دوورە ، لەسروشتی مرۆڤی سیاسیو ، پێویستی دەورەکەی ئەوەیە کە هەوڵی ئەوەی دەدات بەسەر ئەو کاتەدا زاڵبێت کە دووچاری دەبێتو ، رووداوەکانی ژیانی رۆژانە بەپارچە بچووكو گەورەکانیەوە بخاتە ژێر فەرمانو خواستی خۆیو ، هەمیشە داوای ئەوەی لێ دەکرێت کە بەپێی کاری هۆو ئامانجەکانو ، پێویستیەکانی یاریی تاکتیكو ستراتیژییەوە بجولێتەوە ، بەبێ ئەوەی گوێ بداتە ئەو ئایدۆلۆژیەی کە دەیجولێنێتەوە .

کات لای هونەرمەند ، بەپێچەوانەی ئەمە بەردەوامیەکی پێکەوە بەستراوە. تەوژمێکی توندو تەقیوی هەمیشەیە . گوێ نادات « ئەوشتەی روودەدات » ، « ئەوشتەی پێویستە روویدات » لای.ئەو گرنگە . زۆربەی جاران لە یاریی تاکتیكو ستراتیژیو ئەو بابەتانە ناگات ، ئەو هۆیانەی دەگەنە ئامانجەکان نازانێت ، تەنیا بیروباوەرەکان ، ئەو ئامانجانەی لەسەرەوەی واقیعی حالی حازردان ، بڕوای پاكو خاوێنو بێگەرد سەرنجی رادەکێشنو هەستو نەستە هونەرییەکەی دەبزوێنن .

* هیچ شتێك ناتوانێت هونەرمەندی راستەقینە لەگەڵ حالی حازری خۆی دا بگونجێنێو دلی پێبکەشێنێتەوە. مرۆڤی سیاسی هەرشتێك جێبەجێ دەبێ بە هەنگاوێکی بەرەوپێشەوەی ئەوتۆی دادەنێت کە نزیکی ئامانجی کاتەکی .. رادەیی مێژوویی خۆی دەخاتەوە . کەچی مرۆڤی هونەرمەند بەحەزی خۆی بێت یان بێ حەزی خۆی بێت هەردەم پەلەیەتیو ئارامینیە ، بەدوای وێنەی نایابتر .. نموونەی هەرە بەرز .. ئەو خەونەی بەجێ نەهاتوە .. دەگەڕێت ، ئەمجا لەهەر کۆمەلگەیەکدا چەندی دەسکەوت زۆریش بێ ، ئەو ماوەیەی نێوان واقیعو نموونەی هەرەبەرز هەردەمێنێ و ، ئەو خەونەی لەسەرەوەی پێویستیە رادەییە مێژووییەکانە هەر لەدەروونی هونەرمەندەکاندا بەهەرمو هاندەرو راستەقینە دەنوێنێت ، ئەو سیاسیەی کە بەهیچ هەنگاوێکی بەجێ هاتوو رازی نەبێتەو،سوودی لێ وەرنەگرێتو بە گەلەکەی نەبەخشێت ، پێویستە واز لەکاری خۆی بێنێت ، چونکە چی بە گەلەکەی بلێت ؟ کەچی ئەو هونەرمەندەی رازی دەبێتو بەرهەمەکەی دەرازێنێتەوەو وا هەست دەکات کە لەو شتەی هەیە نایابتر نابێت ، ئەمیش پێویستە واز لەکاری خۆی بنێت ، چونکە چۆن دەتوانێ خۆی لەگەڵ ئامانجو خەونە دوور ترەکانی گەلەکەیدا ببەستێتەوە ؟ .. لێرەوە .. مەزنترین کاری ئەدەبو هونەر لەجیهاندا ئەوەیە کە پێشی شۆڕشەکان هاتوتە کایەوە چونکە گشت ئەو تەزووە راستەقینەو پڕ نەرازیبوونو رەنکردنەوەی واقیعی دەردەبڕی !

ئەم لێکدووریو هاودژیەی نێوان وێنەی مرۆڤی هونەرمەندو وێنەی مرۆڤی سیاسیدا تا رادەیەك تەنیا هێلی هەر شێوەیەکیانەوە . پێویستە بلێین وێنەی هونەرمەند لێرەدا بەوێنەی ـ پێوانەیی ـ دادەنرێتو ، ئەوەی لەهەندێ قۆناغی مێژووی هونەریدا بەجێهاتوە نەك تەنیا لای ئەو هونەرمەندە رومانتیکیە گەورانەدا بووە کە سەردەمە لیبرالییەکان ناسیویانە، یاخود ئەو هونەرمەندە واقیعیە مەزنانە دا بووە کە سەردەمی ئیمە دیویەتی کە لەلایێکەوە سەردەمی مۆنۆپۆلم سەرمایەدارەکانەو لەلایەکی ترەوە سەردەمی سەراپا گیریە ئایدیولوژیەکانە ، بەڵکو لای ئەو هونەرمەندانەش بووە کە سەردەمە کلاسیکیە کۆنەکان ناسیویانەو بەرازیبوون خۆیان بەرامبەر دەسەڵاتە سیاسیەکانی ناو کۆمەڵەکانیان و ، سەیرکردنی دوا ڕۆژیان خستۆتە ناو بەرهەمەکانیانو ، شوورەو زنجیرو زۆرداریی سیاسیو فیکریو بیروباوەر رێگایانی لێ نەگرتوە .

لەلایێکی تریشەوە ، وێنەی مرۆڤی سیاسی کە هاودژی وێنەی مرۆڤی هونەرمەندە ، بێگومان وێنەی ئەو سیاسیەیە کە پیشەی سیاسەتە ئیتر گرنگ نیە لای فەرمانڕەوا بێت ئاخود هاودژی بێتو ، باش نیەو ، واقیعە بلێین هەندێ مرۆڤی سیاسی هەیە نایەوێ تەنیا بکاتە سولتە ، شۆڕشگێری راستەقینە لە سیاسەتدا وەکو هونەر وایە ، داهێنەریشە دەیەوێ زنجیرەکانی کۆمەڵکە بشکێنێت تاکو زنجیرەکانی خۆی بشکێن و ، خۆیش هەر وەکو چۆن شۆڕشگێڕێتیە رەسەنەکەی دەپارێزێت ، بەم جۆرە بەردەوام رقی لەواقیعەکە دەبێتەوەو لێی رازی نابێتو نایەوێت مامەڵەی لەگەڵدا بکات ، ئەمەش بەرێگای خۆی هونەرمەندێکە . ئەویش خەونبینێکیترە هەرچەندە تەنیا بە ئامانجە پیرۆزو خەونە پەمەیەکانی خۆی تێرنابێ .. ئەویش هاتۆتە ئەم جیهانە تاکو لەگەڵیدا ناکۆك بێت. بەڵام سەرەڕای هەموو شتێك تەنیا بەوە رازی نابێت کە لەگەڵ جیهاندا ناکۆك بێت ، بەڵکو هەمیشە هەوڵی ئەوەی دەدات کە جیهان بگۆڕێت !

وەرگێڕانو ئامادەکردنی : حسین عارف

نهێنییەکی تری گەردوونو بەلام سامناك

تێبینی

ئەم وتارە چوختەیەکی زۆر کورتی کتێبی « الـکون و الثقوب الـسوداء » ە کە لەنووسینی رؤوف وصفییەو ئەنجومەنی نیشتمانیی ڕۆشنبیریو ئەدەبیاتی کوێتی لەسالی ١٩٧٩ دا لە چاپی داوە .

دانەری کتێبەکە هەر لەیەکەم لاپەڕەیەوە دەسپێشکەری دەکاو پێمان دەلێ :

« دەبێ ئەو زادەی خێراییو ماوەی نێوان ئەم شوێنو ئەو شوێنەی لەسەر ئەم زەمینەماندا باون لەبیر خۆمان بەرینەوە .

دەبێ چرکەو سالو بکرە درێژایی تەمەنیشمان وەك پێوانە بۆ خێراییو کات بخەینەلاوە .

دەبێ بیرو هۆشمان بخەینە پاشکۆی پرشنگێکی ڕۆژ یا ئەستێرەیەك کە ملیۆنەها میل لێمانەوە دوورە .

دەبێ ئەو بیرو هۆشەمان بەخێرایی تیشك ڕێگا ببڕێ .

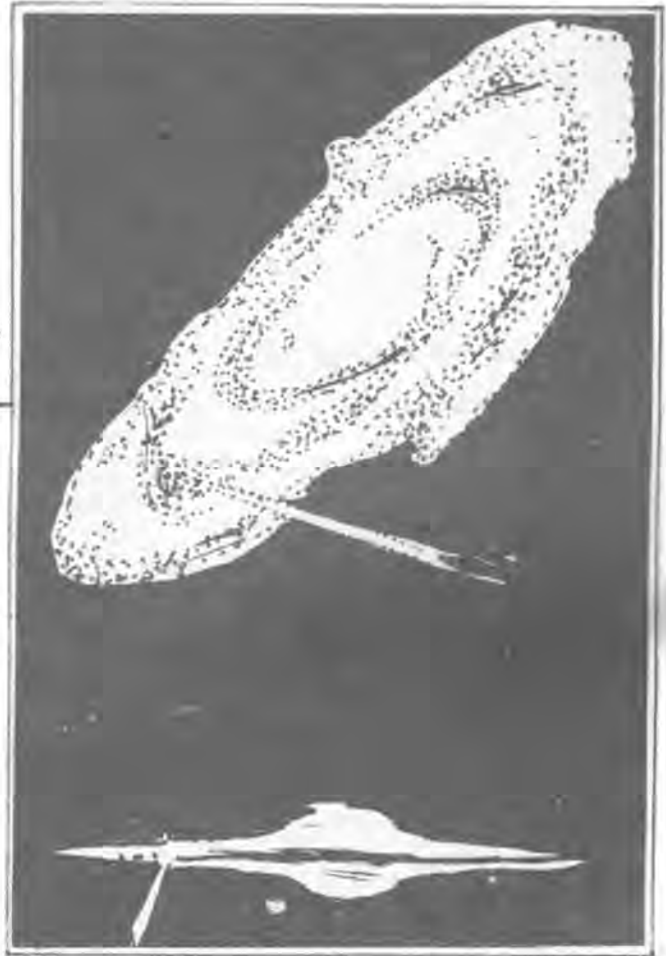
ئەگەر ڕێگامان بۆ بیرو هۆشو بۆ خەیالمان خۆش کرد ئەئاوەها بەبێ سنوور ڕێگا بگرنەبەر .. ئەوسا دەتوانین بەشێك لەو دیمەنە هێجگار جوانو ڕەنگینە بێنینەبەر چاوی خۆمان کە پێ‌یدەوترێ گەردوون .

گەردوون لەچی پێکدێ ؟

گومانی تێدانی‌یە کە مرۆڤ لە بەردبەیانی مێژووەوە ، هەم بەخەیالێکی بەپیتو هەم بە ترسو سامو سوژدە بردنەوە،ڕوانیوێتی‌یە ئاسمانو نهێنی‌یە بێبنەکانی ، بەلام ئەو وەختە ئەو نەیتوانیوە وەك ئێستای ئێمە زانستانە لێکی بداتەوە ، بەلکوو تەنیا هێندەی لێ دەسگیر ، خستوە کە وەك ڕۆژ ژمێرێك‌یا ڕێگایەك بۆ دەسنیشانکردنی کات بەکاری بهێنێ .

بەلام وەختێ زانیاریی گەردوون ناسی پێشکەوتو بەتایبەتی دوای داهێنانی تەلسکۆب ، ئینجا مروڤ توانی ، هەردوو بەردی بناغەی گەردوون دەسنیشان بکا کە بریتین لەسەدیمو مەجەڕە . سەدیمیش یا لە تۆپەلە ئەستێرەیەك پێکدێ کە ژمارەیان بە ملیۆنەهایە ، یا لە پەلەگازێکی هێجگار گەورەو بەرین ، یاخود تێکەل لە هەردوو جۆر کە لەهەرسێ حالەتدا وەك پەلەهەورێکی زۆر زەبەللاح دێتە پێش چاو . لە کاتێکدا مەجەڕە کە بەردەسەرەکی‌یەکەی بناغەی گەردوونە و ئەمانیش ژمارەیان بەملیۆنەهایە ، هەریەکەیان لە هەزارەها ملیۆن ئەستێرەو ڕۆژو مانگو نەیزەكو شەهابو گەردو گازی‌گەردوونی پێکدێ کە هەموو بەحوکمی یاسای موگناتیزی‌یەت ، بەپێی سیستمێکی

جەتی کاکێشانو شوێنی ڕۆژو کۆمەڵە ئەستێرەکەی تیایدا

بەکگرتووی پتەوی ڕێکو پێك ؛ بە دەوری یەکتردا هەر دەخولێن‌و دەخولێنەوە .

ڕوبارێکی زیوین لە ئاسماندا

کە لەشەوێکی هاوینادا لەسەربان لەسەر پشت ڕادەکشێین و دەڕوانینە ئاسمان . هێڵێکمان دەکەوێتە بەرچاو کە لەڕوبارێکی زیوین دەچێ‌و بەشێوەیەکی کەوانەیی لەم ئاسۆوە هەڵدەکشێ بــۆ تەختی ئاسمان‌و بەو ئاسۆدا ڕۆدەچێتە خوارەوە . ئەو ڕوبارە زیوینــــە پێیدەوترێ خەتی کاکێشان یارێگای کاکێشان‌و بریتی‌یە لەدەستــەو دایەرەی ڕۆژەکەی خۆمان‌و (۱۳۰) سەدو سی بلیۆن ئەستێرەی تر .

جا ئەم مەجەڕەی خەتی کاکێشانەی ئێمە . قوترەکەی ســـەد هەزار ساڵی تیشکی‌یە . (ساڵی تیشکی = ۱۸٦۰۰۰ x ۳٦٥ x ٦۰ x ٦۰ ــ میل ــ) و کۆمەڵە ئەستێرە قەترە بەدەریاکەی ئێمە (ڕۆژو دەستەو دایەرەکەی) دەکەوێتە دووری‌ی (۳۲) سی‌و سێ هەزار ساڵی تیشکی لە ناوەڕاستی‌یەوە ، واتە ئاستی (۳/۲) ی ڕێگـــا لـــە ناوەڕاستی‌یەوە بۆ کەناری .

ئایا چەند مەجەڕە لە گەردووندا هەن ؟

وتمان مەجەڕەکەی خۆمان ئەو خەتی کاکێشانەیە کــە شەوان ئاسایی بەچاو وەك ڕوبارێکی زیوین لە ئاسماندا دەیبینین‌و بریتی‌یە لە (۱۳۰) بلیۆن ئەستێرە . بەڵام ئەی ئاخۆ چەند مەجەڕەی تر لـــــە گەردوون‌دا هەن‌و هەر یەکەشیان چەند بلیۆن ئەستێرەی تێدایە ؟! .

ئەوە بوو دانەری کتێبەکە هەرزوو ئاگاداری کردین کەخەیاڵ بخەینە کارو بۆ تێگەیشتنی ئەوەی پێمانی ڕادەگەیەنێ ؛ پێوانە ئاسایی‌یەکانمان بخەینە لاوە . بەڵێ .. جگە لە مەجەڕەکەی خۆمان‌و ئـــەوەندەی بەچاکترین تەلسکۆبی ڕۆژانی ئێستامان بتوانین ببینین ، ژمـــارە خۆی دەدا لەچەند ملیۆنێك .. ئا بەڵێ .. چەند ملیۆنێك مـــەجەڕەی تر . واتە سەدو سی بلیۆن ئەستێرەی خەتی کاکێشان x چەنـــــد ملیۆنێکی تر سەدو سی بلیۆنی‌ی تر !! . جارێکی تر واتە ، نمرەیەك لەنێوان (۱ ــ ۹) دا لێرە دابنێ‌و چەندە پێت دەکرێ سفری بخـــەرە بەردەم ، ئەوە ژمارەی ئەستێرەکانی تەنیا مەجەڕەکانی نـــاو گەردوون دەردەچێ و با سەدیم‌و سەدیم کاریش لەولا بوەستێ !.

ئینجا دەبێ ئەوەش بزانین کە مەجەڕەکان ئەگەرچی وەك دانەدانەو ســەربەخۆی خۆیان ڕێك‌و پێك دەبزوێن‌و دەخولێنەوە . بەڵام لـــەناو گەردووندا دەستە دەستەو تۆپەڵ تۆپەڵ ڕیزیان گرتوە . واتە ئـــەم دەستە مەجەڕە یا ئەم تۆپەڵ بەهەزارەهایەو ئەویان یەدەیەها . بۆ نموونە خەتی کاکێشانەکەی ئێمە ئەندامی دەستە مەجەڕەیەکە ، کــە هێندەی تـــا ئێستا پێ زانرابێ بریتین لە هەژدە مەجەڕەو گەورەترینیـــــــان قوترەکەی (۱۳۰) سەدو سی هەزار ساڵی تیشکی‌یەو (۳۰۰) بلیۆن ئەستێرەی تێدایە ، لە کاتێکدا مەجەڕەکەی خۆمان قوترەکەی (۱۰۰) سەد هەزار ساڵی تیشکی‌یەو (۱۳٥) بلیۆن ئەستێرەی تێدایە . وەك لەوەبەر وتمان .

ژیـــان لەگەردووندا

تاهێشتا ژمارەکان لەبیروهۆشتاندا گەرماو گەرمن ، من دەست‌و برد ئەم پرسیارەتان لە بەردەمدا قوت دەکەمەوە :

تکایە ئێوە خۆتان سەغڵەت مەکەن‌و هەروا ئاســـایی بـــیری لێ‌بکەنەوە . .

ئێمە لەسەر زەمینێك دەژین کە یەکێکە لە نۆ ئەستێرەی بچووك‌و لەگەڵ دوو ــ سێ نۆ پنتکە ئەستێرەی تردا کە پێیان دەوترێ مانگ‌و بە دەوری ئەو نۆیەداو ئەوانیش بە دەوری ڕوژدا دەسووڕێنەوە .

ئینجا ئەم سێ چوار نۆیە پنتکە ژمارەیەکن لـــە (۱۳۰) بلیۆن ئەستێرەی مەجەڕەیەك کە خەتی کاکێشانە .

خەتی کاکێشانەکەش بەخۆی‌و سەدو سی بلیۆن ئەستێرەکەیەوە ، برا ناونجی‌یەکی خێزانە مەجەڕەیەکی حاودنی تەنیا هەژدە برایە .

ئینجا بۆی بچۆ بۆ ملیۆنەها مەجەڕەی هەزاردها جـــار گەورەو بەرین تر لەم خەتی کاکێشانەی ئێمەو ئەوسا ئەم پرسیارە لەخۆت بکە:

ئـــایا ئـــەقڵ دەبڕێ لەناو ئەم (ترلیۆن ترلیۆن ترلیۆن) ئەستێرەیەی ناو گەردووندا . بەس بە تەنیا ژیان لەسەر ئەم زەمینــە نەك قەترە بەدەریا . بەڵکوو گەرد لەگەردوونەدا هەبێ‌و ئیتر ئـــەوە

ئاستی فڕو قەپەکەبێ ؟!! . لێرەدا ئیتر ئێمـــە واز لەپرسیارەکەو وەرامەکەی دێنین‌و بۆخۆتی جێ دێڵین .

کوازەر

ئێستا بابچینە سەر نهێنی‌یە سامناکەکە .. باسی توونێلـــە رەشەکان ..

لە سەرەتای ساڵی (١٩٦١)ە وە زانایانی فەلەك کەوتنـــــە سەرنجدانی دیاردەی ئەو شـــــەپۆلە رادیۆیی‌یە بەهێـــزانەی زۆر لەدوورەوە دێن‌و دەگەنە زەمین‌و لە ئەنجامیدا پێنـــج شـــوێنیان لەگەردووندا دەسنیشانکرد کە سەرچاوەی ئەو شەپۆلانەن . ئینجـا سەیریان کرد لەو شوێنانەدا بەتەلـسکۆب هەندێ ئەستێرەی کـــز دەبینرێن‌و وەهایان دانە قەڵەم کە لە ئەستێرە دوورەکانی خـــەتی کاکێشانەکەی خۆمانن . کەچی دوایی دەرکەوت کە ئەو ئـەستێرانە هێجگار بەخێرایی دەبزوێن‌و زۆریش گەش‌و پرشنگدارن جا لەبـەر ئەوەی دڵنیابوون کە ناشێ جۆرە ئەستێرەیەکی وەك ئەوانە لـــەناو مەجەرەکەی خۆماندا هەبن‌و ئەو شەپۆلە رادیۆیی‌یە بەهێزانە بهاوێژن، گەیشتنە ئەو ئەنجامەی کە ئەو ئەســـتێرانە دەکەونـــە کـــەناری گەردوونەوەو ناویشیان نان شێوە ئەستێرەی رادیۆیی کـــە کورت کراوەکەی (کوازەر) ە . ئیتر لەو وەختەوە هەتا ئێســـتا چەنـــد هەزارێکیان لێ دەسنیشانکراوە کە هەرە دوورەکەیان (١٠) دە بلیۆن ساڵی تیشکی لەئێمەوە دوورەو بەوە دەبێتە دوورترین ئەستێرەی ناو گـــەردوون لەزەمینـــەوە . هەروەهـا دەربـــارەی گەشـــی‌و پرشنگداری‌یەکەیان ، زانایان بۆ نموونە هێزی (کوازەر ژمارە ـ ٣ ـ ٤ ـ ٤٨) کە چوار بلیۆن ساڵی تیشکی لە ئێمەوە دوورەو بەخێرایی ١١٠) سەدو دە هەزار کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا لە بزووتنیدا رێگا دەبڕێ ، دایان داناوە بەهێزی گەشی‌و تیشکداری‌ی ترلیۆنێـــك (ملیۆن ملیۆن) رۆژی وەك ئەوەکەی ئێمە . ئینجا هەر بەم حسابـە دەبێ قەوارەی ئەو ئەستێرانە هێندە گەورەو زەبەللاح بێ کە ئەقـــڵ بەهیچ کلۆجێك نەیبڕێ ، وەك زانای بەناوبانگ (فرێد هۆیل) وانەنی، تیایاندا هەبێ قوترەکەی (١٠) دە ساڵی تیشکی بێ ، واتە (١٠ × ٣٦٥ × ٦٠ × ٦٠ × ١٨٦٠٠٠ میل) ئەمـــــە لەکاتێکـــــدا قوتری زەمینەکەی ئێمە (١٢٦٠٠) کیلۆمەترە .

نهێنی‌یە سامناکەکە

ئاشکرایە (مادە) لەگەردووندا ، چەندیشەیە رووکەش وەهـا نوێنێ کەسەخت‌و رەق‌و کونبڕە ، بەڵام لەراستیدا بریتی‌یە لـــــە بۆشایی‌یەکی زۆرو پوختەیەکی توندو تۆڵی کەم‌و بگرە تەنانەت ئەتۆم خۆی کە وردترین بەشی (مادە) یە ، هـەر ئـــەمە ســـــیفەتە ئاسایی‌یەکەیەتی . ئینجا بۆ زیاتر نزیك کردنەوەی مەبەستەکەمـــان لەتێگەیشتنەوە دەڵێین : تۆ وەرە ناوکی ئەتۆمێك تارادەی قەوارەی تۆپێکی یاری‌ی فوتبۆڵێن گەورە بکەو لەگەڵیدا ماوەی نێوان نـاوك‌و ئەلکترۆنەکانیش کە بەدەوریدا دەسووڕێنەوە بەهـــەمان نیسبەت فراوان بکە ، ئەوسا دەبینیت کەماوەی نێوان ناوکەکەو نـــزیکترین ئەلکترۆن لێ‌یەوە (٣٠) کیلۆمەترە کە ئەوە هەمووی بۆشایی‌یە .

وەکی‌تر ئێمە دەزانین کەهەر ئەستێرەیەك لـــەدایك دەبێ‌و تەمەنێك دەژی‌و دوایی دەمرێ ، بەڵام ئایا کەدێتە ســـەرمردن چی بەسەردێ ؟!. لەوەرامدا دەڵێین : دەشێ ببێتە یەکێ لەتوونێلــــە رەشەکانی ناو گەردوون .. واتە ببێتە نهێنی‌یە ســـــامناکەکە ! . چۆن ؟! .

نەمانی بۆشایی

ئەو ئەستێرەیەی لەوەختی مردنیدا لەچارەی دەنووســـرێ ببێتە توونێلێکی رەش (کەهۆو مـــەرجی تایبەتی‌ی خۆی هـــەیەو لەکتێبەکەدا بەدوورو درێژی باسی لێ کراوە) ، ئەو (مادە) یەی لێ‌ی پێك هاتوە بە ناویەکدا هەرەس دێنێ‌و بەدوایدا قەوارەکەی بـەناو خۆیدا دەکەوێتە پەستاوتنەوەیەکی لەئەندازە بەدەر ، تاوای لێـــدێ بەملیۆنەها جار لە قەوارە ئەسڵی‌یەکەی خۆی بچووکتر دەنوێنێ . واتە بەپێ‌ی ئەو نموونەیەی لەپەرەگرافی پێشوودا بۆتانمان هێنایەوە ، وردە وردە بۆشایی هەر هیچ لە (مادە) کەیدا نامێنێ ، بەڵکووبرێتی دەبێ لەتەنیا تۆپەلە ناوك‌و ئەلکترۆنێکی بەناویەکتردا پەستێوتراو . ئەوسا شان بەشانی ئەم نەمانی بۆشایی‌یە لەناو (مادە) کەیدا، هێزە موگناتیزی‌یەکەشی بەبێ سنوور پەرە دەسێنێ‌و وای لێدێ نەبەڵێ هیچ شتێك بواری دەربازبوونی بەرەو دەرەوەی هەبێ‌و بگرە هـــەر شتێکیش نزیکی بکەوێتەوە ، بەبێ ئامان دەکەوێتـــە هـــەڵلوشین‌و راپیچ‌کردنی بەرەو ناو ورگی خۆی کەقەت پڕبوون‌و تێرخواردنی بۆ نابێ ، تاتەنانەت توانای راکێشانی فۆتۆنەکانی تیشکیش بۆ ناو ناخی خۆی‌و بەندکردنی تیایدا پەیدا دەکاو بەوە دەبێتە بەندیخانەیەك بـۆ تیشك‌و ئیتر ئەستێرە گەشە زیندوە خاوەن قەوارە گـــەورەکەی لەوەبەر ، دەبێتە تەنیا توونێلێکی رەشی تاریکی تەسك‌و تـەنگەبەرو بەڵام سامناك ، سامناك وەك گۆڕێکی کپ‌و خامۆش‌و ئەموســـتە چاو کە نەهیچ تیشکێك .. هیچ بزووتنێك .. هیچ مـادەیەکی بـەرەو دەرەوە لێ دەرباز نابێ ، بەڵکو تەنیا وەك نەهەنگێکی قەت‌و قـــەت تێر نەخۆر ، بۆ هەتایە هەر هەڵدەلووشێ . لەمەش ســەیرتر ئەوەیە کە کاتیش (زمن) تیایدا دەوەستێ‌و هیچ مانایەکی بـــــەو شێوەیەی ئێمە تێ‌یدەگەین تێدا نامێنێ . بەم جۆرە ئەو توونێلە رەشە تەنگەبەرە ـ ئەنجامی پاڵەپەستۆ بێ شومارو هێزە موگناتیزی‌یە لەرادە بەدەرەکەی ـ توانایەکی سامناکی وەها پەیدا دەکا کـە ئەستێرەیەکی بەملیۆنەها جار لەخۆی گەورەتر هەڵبلووشێ ، جاچ جایە کەشتی‌یەکی ئاسمانی‌ی بەدبەخت دەگا کە دەشێ لەدوا ڕۆژداو وەختێ مــــرۆڤ

دەگاتە ئەو توانایەی بەرەو قوولایی گەردوون مل بنێ ، بکەوێتە ئەم تەڵە تۆقێنەرەوە کەدەرباز بوونی لێنابێ . لەبەر ئەوە زانایان هـــەر لەئێـــستەوە کەوتوونەتە خەمخواردنی ئەو دوا ڕۆژەو دیارە مەسەلەکەش بریتی دەبێ لەوەی کە پێشـەوای کەشتی‌یەکە نەخشـەیەکی بـەیـەك بەیەکی ئەو تەڵانەی ناوگەردوونی لەبەر دەمدا بێو بزانێ چۆن خۆی لەنزیك بوونەوەیان دەپارێزێ ، ئەمە ئەگەر ـ خوانەخواســـتە ـ هەڵەیەك ڕووی نەدا ، یاتووشی ـ تەڵە ـیەکی نەزانراو نەبوو کە ئەو وەختە ئیتر هیچ چارەیەك بەدەستەوە نامێنێ ..

نزیك گەرووی توونیلە ڕەشەکە

ئەم نهێنی‌یەی گەردوون هێشتا زانایان تەواو سەرسام دەکاو لەوە دەچێ بۆ ماوەی ساڵانێکی زۆری تری داهاتووش هەروەهـــا بمێنێتەوە ، چونکە لەنهێنی‌یە هەرە سەختو گیرەکانێتی . جاپێش ئەوەی باسی توونێلەکە خۆی بکەین ، باجارێ بزانین لە نزیکیدا چی ڕوو دەدا ؟! . بۆ ئەم مەبەستەش با کەشتی‌یەکی ئاسمانی بکـــەین بەنموونەو لەگەرووی توونێلەکەی نزیك بکەینەوە ، ئینجا با لەباری سەرنجی دوو کەسیشەوە کە یەکێکیان لە شوێنێکی هێجگار دوورەوە دەڕوانێتە توونێلەکەو ئەوی تریان لەناو کەشتی‌یەکە دایـــەو ڕووەو ناوەندی دەکشێ . با وەهاشی دابنێین کە دەتوانین لەیەك ســـاتدا بیرو ڕای هەردووکیان وەربگرین ، ئەوسا دەبینین کە ئـەوی نـــاو کەشتی‌یەکە هەست بەهیچ شتێکی نائاسایی ناکاتو سەیر دەکـــا خێرایی تیشك هەمان ژمارەکەی سەر زەمینە (١٨٦ هەزار میـــل چرکە) ، لەکاتێکدا ئەوی‌تر وای دێتە پێش چاو کەتیشك لەجێ خۆی چەقیوەو لەئەنجامیدا کەشتی‌یەکەش وەها دەبینێ کـــە لەبەر دەمی توونێلەکەدا ڕاوەستاوەو لەجێی خۆی نابزوێ ، کـەچی لەڕاستیدا کەشتی‌یەکە هێجگار بەخێرایی ڕووەو گەرووی توونێلەکەو بـــۆ ناوەندی ڕۆدەچێتە خوارەوە . ئەمەش پەیوەندیی بەتیوری‌یـــە بەناوبانگەکەی (ئەنشتاین)ەوە هەیە کە دەڵێ : کـــات بەنیسبەتی هەرشتێکەوە کە بە خێرایی‌یەکی هێجگار زۆر تێبپەڕی ، خـــاو دەبێتەوەو ئەگەریش گەیشتەڕادەی خێرایی تیشك ، ئەوا کـــات لەجێی خۆی ڕادەوەستێو ئەو مانایەی نامێنێ کە ئێمە پێیـــڕا هاتووین .

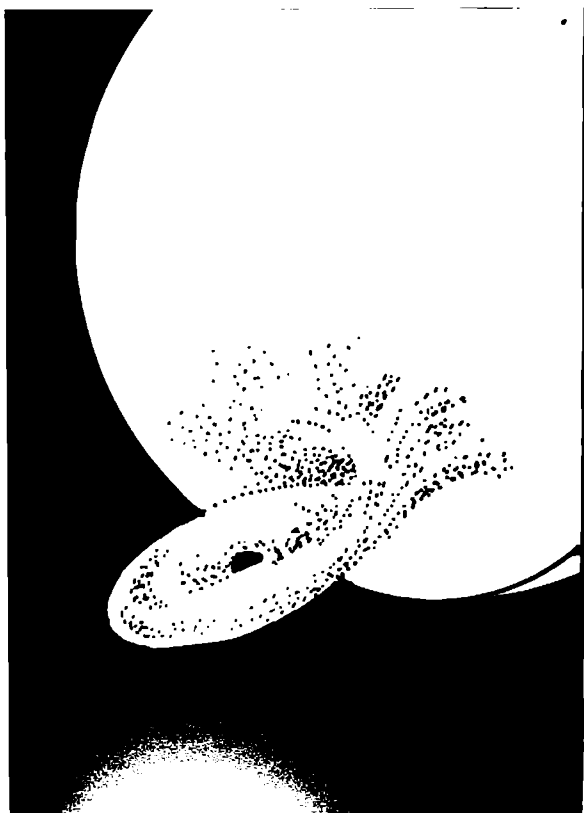
هەر بەم حسابە دەبێ بڵێین : پێویستە خێرایی ئەو شـــتەی لەگەرووی توونێلەکە نزیك دەبێتەوەو بیەوێ لە هەڵلووشـــین دەربازی ببێ ، بگاتە خێرایی تیشك (بێگومان بەرەو دواوە) کـــە ئەمە بەپێی تیوری‌یەکەی ئەنیشتاین قەت لە تواناداا نابێ .

لەناو گەرووی توونێلەکەدا

ئێستا با بپرسین : ئاخۆ لەناو گەرووی توونێلەکە خۆیـدا چی هەیەو چی ڕوو دەدا ؟ . بۆ وەرامدانەوەی ئەم پرسیارە با هەر لەگەڵ کەشتی‌یە ئاسمانی‌یەکەدا ڕۆبچینە حوارەوە . (بێگومان ئێمە خۆمان وایدادەنێین کە کەشتی‌یە بەسەلامەتی بەرەو ناو توونێلەکە دەکشێ ، دەنا هەرزوو ، واتە لەماوەی کفلەبکوونێکدا دەهاڕدرێو ڕەنگە ببێتە تەنیا گەردێك لەمادەی توونیلەکە خۆی) .

جا کە دەگەینە جێ (ناوەند) دەبینین گشت مادەی توونێلە ڕەشەکە لەوێدا کەڵەکە بووەو بە مەرجێك کە ڕادەی خەشتیو هێزی موگناتیزی‌یەت تیایدا (وەك لەوەبەر باســـمان کـــرد) بێ‌سنوورەو هیچ شتێكو تەنانەت تیشکیش توانای دەربازبوونی بۆ دەرەوەی نی‌یە . واتە دەتوانین بڵێین : ئەو شـــوێنە لەگەردوونو گشت یاساکانی دابڕاوە . بۆ نموونە ئێمە دەزانین کـــە بچووکترین بەشی (مادە) ئەتۆمەو ئەتۆمیش بـــریتی‌یە لەبۆشایی‌یەکی زۆرو ڕەقەڵانی‌یەکی کەم ، بەڵام لەناو ئەو گۆڕە ڕەشەدا ، مادە ئەو سیفەتەی خۆی بزر دەکا . بەم جۆرە لەقووڵایی ئەو توونێلە ڕەشەدا، لەخێیو خامۆشی‌یەکی سامناكو کوشندە بەولاوە هیچی تری تێدا نی‌یە .

هـــەر بەم پێیە ، ئەگەر ویستمان بەبارە ڕاســـتەقینەکەدا چارەنووسی کەشتی‌یە بەدبەختەکە بزانین کە ئاخۆ چی بەسەردێ . ئەوا دەڵێین : شتێك لەو بابەتە ڕوو نادا گوایە خۆی پێدا بـــداو هەپروون بە هەپروون ببێ وەك ئەوەی خۆی بدا بەڕووی مانگـــدا ـ نەء .. بەڵکوو ڕاست ڕووەو ناوەندەکەی دەکشێو لەماوەی چـــرو ترووکانێکدا دەبێ بەگەردێکی مادەی توونێلەکە (وەك وتمان) ، بـــەڵام گەردێکی ئەوتۆ کە بریتی دەبێ لەتەواوی بوختەی (مـــادە) کەی .

توونێلێکی ڕەش ئەستێرەیەکی زەبەللاح هەڵدەلووشێ

توونێله ڕەشەی (مامر ئێکس/۱) ئەستێرەی ژمارە (همدا ۲۲٦۸٦۸) بۆ ناو خۆی ڕادەکێشێ

چونکە زانیارییەکە لەبنەڕەتدا لەجۆرەکانی پرشنگی تیشکەکەدایە وەك (گاما ، ئێکس ، سەروو بنەوشەیی ، خواروی سوورو شەپۆلی رادیۆیی) .

ئینجا وەختێ لەرێگەی ئەم شیکردنەوەی تیشکەوە ، رادەی درەوشانەوەو پلەی گەرمایی ئەستێرەکەمان لا ئاشکرا دەبێ.دەکەوینە سەرنجدانی چۆنێتی گۆڕانی رەنگەکان بەپێی ریزبوونیان لەخانەکانی (پەلکە زێرینە)دا . واتە ئەستێرەکە لەسووڕانەوەیدا بەدەوری هاوەڵە نەبینراوەکەیدا ، ئەگەر بەرەو زەمینەکەی ئێمە بروا ، ئەوا رەنگەکان روو لەشین دەکەن . یا ئەگەر کەوتە نێوان زەمین‌و هاوەڵەکەیەوە هیچ گۆڕانێکیان تێدا روونادا . بەڵام ئەگەر کەوتە ئەودیوی هاوەڵەکەیەوە ئەوا روو لە سوور دەکەن . بەم جۆرە زانایان دێنە سەر ئەو باوەڕەی کەدەشێ شتە نەبینراوەکە ، بەکێك بێ لەو تەڵە گەردوونییانە .

پرشنگی (ئێکس) رێگایەکی ترە

زانایانی فەلەك بۆیان دەرکەوتوە ، هەر جۆرە گازو گەردێکی گەردوونی کە لەتوونێلێکی رەش نزیك دەبێتەوە ، بەهۆی موگناتیزییەتە هێجگار بە هێزەکەیەوە ، بەناویەکدا دەپەستاوترێ‌و ئەوسا پلەی گەرمایییەکەی هێندە بەرز دەبێتەوە کە لە شێوەی گەردەلولێکدا بەرەو ناو توونێلەکە خۆی دەکوترێ‌و لەئەنجامیدا پێش ئەوەی بگاتە ئاستی گەرووی توونێلەکە ، بڕوچان پرشنگی (ئێکس) دەهاوێژێ‌و ئیتر ئەوە دەبێتە نیشانەیەکی تر بۆ بوونی توونێلێکی رەش لەو شوێنەی گەردووندا .

یەکەم توونێلی رەش کە دۆزرایەوە

حیکایەتەکەی لەساڵی ۱۹٦٥ دا دەس پێدەکا . لەو ساڵەدا لەرێگەی پرشنگی (ئێکس)ەوە ، بۆ یەکەمجار ئەستێرەی (مامر – x – ۱) دۆزرایەوە کە ئەگەرچی لە سنووری خەتی کاکێشانەکەی خۆماندایە ، بەڵام بە بەهێزترین تەلسکۆب بەچاو نابینرێ .

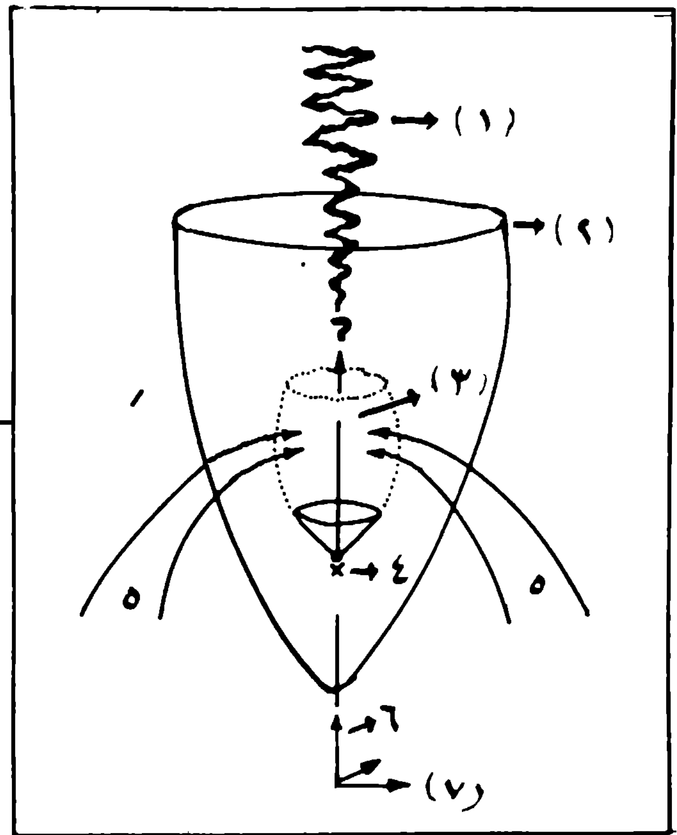
لەساڵی ۱۹٦۹ دا بەهۆی گۆڕانی شێوەی پرشنگە ئێکسەکەیەوە ، زانیارییەکی فراوانتری دەربارە دەسگیر خرا . ئینجا لەساڵی۱۹۷۱ و ۱۹۷۲ دا ، بەهۆی مانگی دەسکرد (ئۆهۆرۆ)وە سەیر کرا هاویشتنی پرشنگی ئێکس لەئەستێرەکەوە روو لەکزی دەکاو لەناکاوێکیشدا هەر لەهەمان شوێندا سەرچاوەیەکی شەپۆلی رادیۆیی پەیدا بوو . بەدوایدا بەهێزترین دووربینی رادیۆیی بۆ دەسنیشانکردنی ئەو سەرچاوەیە خرایە کار ، بەڵام سوودی نەبوو . کەچی دوایی‌تر دەرکەوت کە هەردووکیان (پرشنگە ئێکسەکەو

واتە بەبێ بۆشایی نێوان ئەتۆمەکانی) . ئینجا دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەگەر بتەوێ کەشتییەکە لەو شێوەی مادە پوختەییەدا ببینیەوە ، ئەوا بەهێزترین میکرۆسکۆب کە لەتوانایدا هەبێ سەدەها هەزار جار بۆتی گەورە بکا ، هێشتا دادت نادا .

ئەم تەڵە گەردوونییە چۆن دەسنیشان دەکرێ ؟.

لەبەر ئەوەی توونێلە رەشەکان بەهیچ کلۆجێ نابینرێن ، زانایان لەدۆزینەوەو دەسنیشانکردنی شوێنەکانیان لەگەردووندا ، تووشی زەحمەتییەکی زۆر دێن . کەوابێ چۆنیان دەدۆزنەوە ؟! . لە راستیدا ئەوە زیاتر بەهۆی هەندێ دیاردەوە دەکرێ کە لەدەورو پشتیاندا روو دەدەن . لەوانە توانای هەڵلووشینی ئەو شتانەی لێیان نزیك دەبنەوە ، یا بەگرهێنان‌و سووڕاندنەوەی ئەستێرەی ئەوتۆ بە دەوری خۆیاندا کە ملیۆنەها جار لەخۆیان گەورەترن . واتە ئەگەر سەیر کرا ئەستێرەیەك بەدەوری شتێکدا دەخولێتەوەکە ناتوانرێ ببینرێ ، ئەوا ئەو شتە بە زۆری توونێلێکی رەشە . بەڵام ئایا ئەم دیاردەیەمان بەچی بۆ دەسەلمێ ، بەتایبەتی ئەگەر هەزارەها ساڵی تیشکی لێمانەوە دوور بێ ؟! . بۆ ئەم مەبەستە پەنا دەبەنە بەر شی کردنەوەی تیشکی ئەستێرەکە بەپێی درێژایی شەپۆلەکانی کە لەم رێگەیەوە زانیارییەکی باشمان دەربارەی دەسگیر دەبێ ،

چونێتی‌ی دروستبوونی توونێلێکی رەش :
١ ـ بەرەو ناوەندی توونێلەکە
٢ ـ قەراغی توونێلەکە
٣ ـ کات
٤ ـ تیشکێکی بەندکراو
٥ ـ ئەو شتەی بۆ ناوەوە مل دەنێ
٦ ـ کات
٧ ـ بۆشایی ئاسمان

شەپۆلە رادیۆیی‌یەکان) لەیەك سەرچاوەوە دەردەچن .

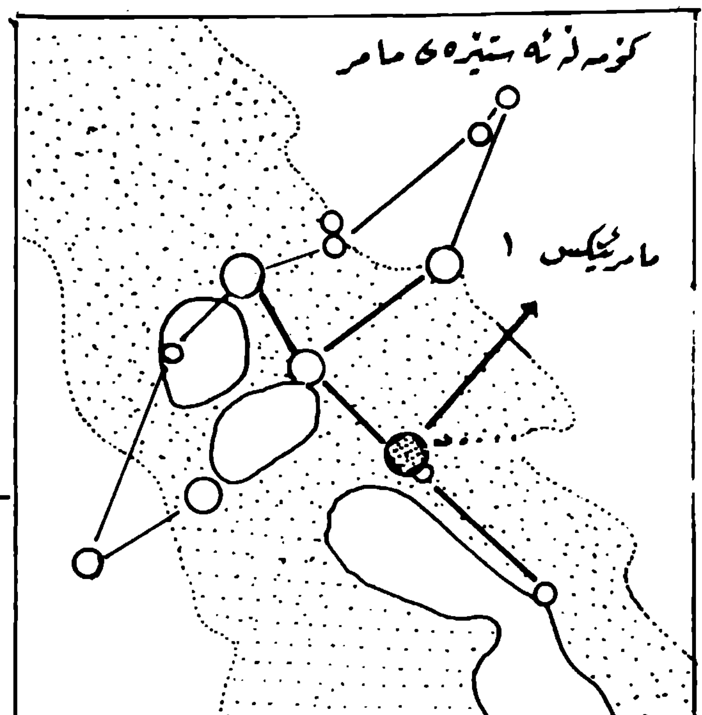
بەم جۆرە زانایان لەوە دڵنیابوون کە ئەستێرەیەکی هێجگار زەبەللاح هەیەو بەدەوری (مامر ـ x ـ ١) دا دەسووڕێتەوەو بەپێ‌ی کەتالۆگەکەی زانا (هێنری درابەر) ناونرا (ه ـ د ـ ا ـ ٢٢٦٨٦٨) کە (٦٥٠٠) ساڵی تیشکی لەئێمەوە دوورە . هەر وەکوو لەکۆتایی ساڵی ١٩٧٢ دا توانرا ئەستێرە زەبەللاحەکە بەدووربینی رادیۆیی ببینرێ‌و دەرکەوت قەبارەکەی (٣٠) ئەوەندەی قەبارەی رۆژەکەی لەمەڕ خۆمانە .

کەوابێ (مامر ـ x ـ ١) توونێلێکی رەشەو لە نـاو مەجەرەی خەتی کاکێشانەکەی خۆماندایە و ئـەو ئەستێرە زەبەللاحـەی بەگیرهێناوەو کەوتۆتە هەڵلووشینی . ئەمەش بەدەلالەتی پرشنگی ئێکس‌و شەپۆلە رادیۆیی‌یەکانیان لەگەڵ گۆڕانی رەنگەکانی تیشکی ئەستێرەکەدا .

دواجار ، لە (تانگوسکا) چی رووی‌دا ؟!

زانایان هەتا ئێستاش سەریان لەو کارەساتە سوڕماوە کە لەسەعات حەوت‌و نیوی سەر لەبەیانی‌ی رۆژی (٣٠) ی حوزەیرانی ساڵی (١٩٠٨) دا لە زەلکاوەکانی (تانگۆسکا) لەباکووری سیبریادا رووی‌دا . لەو وەخت‌و سەعاتەدا خەڵکەکە لەبەرینی‌ی ناوچەیەکدا بە قوتری (١٢٨٠) کیلۆمەتر ، گوێیان لەتەقینەوەیەکی سامناك بوو کە دوایی دەرکەوت دارو درەخت‌و ئاژەڵێکی زۆری دەورو بەری ناوەندی تەقینەوەکەی فەوتاندوە .

خەڵکەکە وەهایان گفتدا کە لەناکاوێکدا شتێکی گەشی شین‌باویان بەسەر سەریانەوە دیوەو بەدەم کەوتنی‌یەوە بەردەوام ئاگری لێ باریوە . سەیر ئەوەیە کەسێك لەوەختی خۆیدا بۆ ساغ کردنەوەی کارەساتەکە بەپیرەوە نەچوو ، بەڵکوو دوای نۆزدە ساڵ ئینجا دەستەیەك لەزانایان روویان کردە ناوچەکەو بەڵام لەسەرسوڕمان بەولاوە هیچیان دەسگیر نەبوو . ئیتر لەو وەختەوە لەسەری بووە دەمەتەقێ‌و گفت‌و گۆیەکی زۆری بێ ئەنجام ، تا لەساڵی ١٩٧٢ دا زانایان (جاکسۆن و رایان) وتارێکیان لەگۆڤاری (سروشت) دا بلاوکردەوەو بۆ یەکەمجار ئیشارەتیان بەوەدا کە ئەو کارەساتەی (تانگۆسکا) ، بریتی بووە لە توونێلێکی رەش کە قوترەکەی لەیەك لەسەر ملیۆنی سانتی مەترێك بەولاوە نەبووە و لەو شوێنەدا خۆی بەزەمیندا داوە ، بەڵام بەوەی باش بووە خێرایی‌یەکەی هێندە لەرادە بەدەر بووە کە ئانو سات زەمینی کوناودە / کردوەو لەو دیوی‌یەوە بەرەو قووڵایی گەردوون تێ‌ی تەقاندۆتەوە . بەواتایەکی تر ئەگەر لەناویدا بمایەتەوە ، ئەوا وردە وردە زەمینەکەی ئێمەی هەڵدەلووشی‌و رۆژی حەشرەکەش دادەهات .

پەڵە رەش‌باوەکە خەتی کاکێشانەکەی لەمەڕ خۆمانە

سعيد يحيى خطاط

مەبەست لەشەڕی سایکۆلۆجی ، کارتێکردنە سـەربیرو هەستو جوولانەوەی کۆمەڵێك یاچەند دەوڵـەتێکە لەلایەن دەوڵەتێ یاچەند دەوڵەتانی ترەوە ، بەپێی پلانێکی نەخشـە بۆکێشراو بەجۆرێك کە خزمەتی ئەو ئەنجامانە بکات کـە بۆی هاتۆتە کایەوە .

ئەم شەڕەیش تەنیا بەپروپاگەندە ناکرێت و چەند شێوەی دیکەیشی هەن . « پۆل لاینبێرگەر » پێی وایـە شـەڕی سایکۆلۆجی بریتی‌یە لە بەکار هێنانی پروپاگەندە و دەنگوباس شان بەشانی جوولانەوەی سەربازی و ئابووریو سـیاسی بەمەبەستی بۆ جەنگ خۆ ئامادەکردنو کارتێکردنە سـەر سیاسەتو رۆشنبیریو نانەوەی ترسو نارەحەتیو شتی‌تر بۆ ئەم کارەش هەرچی لە ئیمکاندا بێ ئەنجام دەدرێ وەك ژەهـراو کردنی خۆراكو لەناوبردنی پێوەندیی بازرگانیـەتی دەرەوەو تێکدانی کارگەو پیشەسازی ، کە دەبێتە هۆی نزم بوونەوەی رەوشتو ورە .

مەرج نیە شەڕی سایکۆلۆجی تەنیا لەکاتی جەنگدا بەکاربێت و مەرجیش نیە هەربۆ دوژمن‌بێ ، بەڵکو دژی وڵاتە بێ‌لایەنو دۆستەکانیش ئەنجام دەدرێ . بۆ بەڵگە لە ساڵی 1942 دا واتە لە گەرمەی جەنگی دووەمی جیهاندا ، ئەمریکا چەند دەزگایەکی پروپاگەندەی پێك هێنا وەك: نووسینگەی راگەیاندنی سەربازیو نووسینگەی راستیو سەرژمێر کردنو نووسینگەی بەڕێوەبردنی بەپەلەو هەندێ ئاژانسی دەنگوباسو نووسینگەی دیکەی سـەر بەسوپا .. پاشان کەشەڕ کۆتایی هات ، هەمان دەزگا دووبارە دامەزرانەوەو لەلایەن وەزیری دەرەوەی پێشووی ئەمریکا «جۆن فۆستەر دالاس » سەرکردایەتی شەڕی سـایکۆلۆجی لەکاتی ئاشتیدا دەکرا . هـەروەها رژێمی « هێتلـەر » شـەڕی سایکۆلۆجی‌ی دژی گەلی ئەڵەمان لەبواری پروپاگەندەی درۆو بڵاوکردنەوەی ترس وەك : دەبێ گەلی ئەڵەمان ببێتە گوللە تۆپ بتەقێندرێ . داگیرکردنی پۆلەنداو چیکۆسلۆڤاکیاو بەشێکی یەکێتی‌ی سۆڤیەت بۆ دەست بەسەر داگرتنە سەر ئەو گەلانەو بەکار هێنانیان بوو لە پێناو پیشەسازی‌ی جەنگو بەرهـەم هێنانی چەكو تەقەمەنی . لەوڵاتە بێ‌لایەنەکانی وەك سویسراو سوید ، پیشەی کرێ گرتەکانی ئەڵەمان ئەوەبوو ئەم دەوڵەتانـە (لەژێر باری ترسدا) پێویستی‌یەکانی جەنگ جێ بەجێ بکەن و نیسبەت بەوڵاتە دۆستەکانی وەك ئیتالیاو یابان هـەربۆیە بوو کەئەم دەوڵەتانە بەردەوام‌بن لەسەر یەکگرتن و یارمەتی .

لەدوای جەنگی دووەمی جیهان و رزگـار بوونی زۆربەی زۆری میللەتانو بەدی هێنانی سـەربەستی لەچوارچێوەی سنوورێکی دیارکراودا ، داگیرکەر و ئیمپریالیزم زیاتر هەوڵو تەقەلایاندا لەپێناو وەرگرتنەوەی بەرژەوەندی‌ی تایبـەت بەشڵەژاو کردنی بەرهەمو ئابووری‌ی نیشتمانیو هێرش بردنە سەر رۆشنبیریو کەلەپوورو خستنەکاری پارەو دراوێکی بەجگەر زۆر بۆ ئەم مەبەستە . لەم دەوڵەتە ئیمپریالی‌یانە ئـەمریکا ئالاهەلگری شەڕی سایکۆلۆجی‌یە . بەتایبەتی کـە بارودۆخی گونجاوە لەرووی ئابوری‌یەوە . لەهەمان کاتدا ئەمریکا ئاشکرای کردوە کە دڕندەترینو چەپەڵترین ئیمپریالیزمی جیهانەو دەست دەخاتە نێو کاروباری ناوخۆی دەوڵـەتانو پاڵپشتی رژێمی کۆنەپەرستو دیکتاتۆرو شۆڤینی دەکاتو ناوە ناوەیش شـەڕ لەگەڵ دەوڵەتانی سەربەخۆ بەرپا دەکات . « جێمس بۆرنهـام » لەکتێبەکەی ناوی ناوە « خەبات لە پێناو جیهان » دا دەڵێ := ئامانجمان دروستکردنی دەوڵەتێکی ئـەمریکایی جیهانی‌یە ، بارودوخێکی ئەوتۆی هەبێ بتوانێ چاودێری هـەموو وڵاتانی جیهان بکات ـ .

دەزگاکانی شەڕی سایکۆلۆجیو سیستەمی پروپاگەندەی ئەمریکا بۆ ناوخۆی وڵات ئەو دەنگوباسە هەڵدەبژێرن کە لەگەڵ بەرژەوەندی ئەوان بگونجێو دەنگوباسی تر پشت‌گوێ دەخرێنو تەنیا لێپرسراوەکان ئاگادار دەبنو لەجیاتی ئەوە دەنگوباسـی سووكو سادە بۆ هاونیشتمانی ئەمریکایی بڵاودەکەنەوەو لـە کاروباری سیاسی دوور دەخرێتەوەو بەندی چەند رووداوێکی دیکەی دەکەن وەك بینینی فلیمی‌ترسو وێرانکاریو گوێدانـە راپۆرتی رۆژانەی پۆلیسی سەبارەت بەتاوان و پیـاو کوشتنو دەنگوباسی دادگا کە بەشێوەیەکی رێکوپێکی رۆژانە لە ئێزگـەو تەلەفزیۆندا بڵاو دەکرێنەوە . هەروەها ئەم دەزگایانە باسی دراو تەرخانکردن بۆ کاروباری سەربازی دەکەن ، کـە گوایە بـۆ پاراستنی ئەمریکاو بەرژەوەندی‌یە گرنگەکانی ئەمریکایـە بەتایبەتی دوای رووداوی سیاسی لەهەر وڵاتێك بێت .

ئەوەی شایانی باسکردن بێت ئەمەیە ، کە زۆربەی زۆری گەورە پیاوەکانی ئەمریکا بەر لەوەرگرتنی فەرمانڕەوایی شوێنی دیارو ناسراویان بووە لە ئیحتیکارات .. بۆ نموونە « رۆبەرت مەکنەمارا » پێش ئەوەی بکرێتە وەزیری بەرگری ، کۆمپانیای بەرهەم هێنەری ئۆتۆمبێلی « فۆرد » ی بەڕێوە دەبردو دوای وەزیریشی کرایە سەرۆکی بانقی ئاوەدانی‌ی دەوڵەتان . واتـە دەزگاکانی بڵاوکردنەوەو شەڕی سایکۆلۆجی پێوەندی‌ی راستەو خۆیان بە کارتلو سـەرمایەدارەکانەوە هەیەو یەکڕاست لەلایەن ئەوانەوە سەرپەرشتی دەکرێنو دراویان بۆ تەرخان دەکرێ وەك کۆمپانیای « دوبۆنت » و کۆمپانیای « ژنرال مۆتۆرز » کـە گەورەترین کارخانەی ئۆتۆمبێل و تانکی سـەربازی هـەیەو لەدروستکردنی ئەو بۆمبا ئەتۆمەی خـرایە سـەرهیرۆشیما بەشداری کردبوو .

سـەرمایەدارەکانی ئەمریکا بۆ ئەوەی کۆمەڵیان ببرێتە ڕێوەو بەرژەوەندی چینایەتیان بپارێزرێ ، دەبێ پایەی ئەم رژێمە قایم بکەن چ بەسەلماندنو چ بەچەسپاندنەسەر ، یا بەهەردوو رێگـا بێت . یاوەك تیۆرزانی ئەمریکا (داونسون) دەڵێ : لە کۆمەڵی

ئێمەدا پروپاگەندە بۆ ئەمەیە توانای بیرکردنەوەی خەڵك بەند بکرێت بەفێڵ یا بەراستی گۆڕین و شتی‌تر . « هیو کارلتۆن گرین » کۆنە بەڕێوەبەری دەستەی ئێزگەی ئینگلترا دەڵێ : « ئێمە ئەگەر پێویستی ئەو خەڵکانەی لەوڵاتە تازە پێگەیشتووەکاندا دەژین ـ ئاسیا ، ئەفریقیا ، ئەمریکای لاتین ـ جێ‌بەجێ نەکەین، رەنگە لەشوێنی دیکە بەدوای ئامانج بگەڕێن‌و زیان بەخشێتە خۆمانەوە » .

لە دەرەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ، دەزگای شەڕی سایکۆلۆجی گۆڤارو رۆژنامەو ئێزگەو کتێب‌و فلیمی سینەما بڵاودەکاتەوە . بەر لەشەڕی حوزەیرانی سالی ١٩٦٧ کە لەناوچەی عەرەب نشین رووی‌دا ، ئەم دەزگایانە بەو پەڕی سەربەستی چالاکی‌یان دەنواندو بارو دۆخی گونجاویان بۆ ئەو شەڕە ئامادە دەکرد ! بۆ نموونە دەزگای یەکگرتووی بڵاوکردنەوەو دانان‌و گۆڕین‌و کۆمپانیای چاپەمەنی چەند گۆڤاری «سوپەرمان» و « سیخوڕەکان » و چەند گۆڤارێکی دیکەی منداڵان .

لە « میسر » دا لە سالی ١٩٤٣ یەوە تا سالی ١٩٤٨ ەوە گۆڤاری « المختار » بڵاودەکرایەوە ، پاشان دووبارە لە سالی ١٩٥٦ ەوە بڵاوکرایەوە. ئەم گۆڤارە راستەو خۆ پروپاگەندەی بۆ سوپای ئەمریکا دەکرد کە گوایە قەڵای ئاشتی‌و پارێزگاری سەربەستی‌و ئازادی‌یە ! . لە سالی ١٩٥٣ دا دەزگای « فرانکلین » لقێکی لە قاهیرە کردەوە وەك یەکەم لقی ئەم دەزگایە لە دەرەوەی ئەمریکادا(١) لە هەمان کاتدا تاقمێك کۆمەڵێکیان بەناوی (برج المراقبه) دامەزراندو ئەندامیان لە خەڵکی میسرو هی دەرەوە وەردەگرت‌و ناویان دەنان « شایەتەکانی یەهوە »(٢) و دەستەی کێژوکاڵی تەمەن بیست ساڵ‌و خوارتر بەدەستێك ئینجیل‌و بەدەستی تر بڵاوکراوەو چاپەمەنی بەزمانی عەرەبیان دەبردە کووچەو کۆڵانی شارەکان‌و پروپاگەندەیان دژی رژێم‌و کاربەدەستان بڵاو دەکردەوە .

لە دەزگا هەرە گرنگەکانی شەڕی سایکۆلۆجی « ئاژانسی پرسگەی ئەمریکا » یە ـ یونایتد ستایشن ئینفۆرمێشن سێرڤیس USIA ـ . ئەم ئاژانسە لە سالی ١٩٥٣ و دوا بە دوای شەڕی کۆریا دامەزرا بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی وێنەی ژیانی ناوەوەی ئەمریکا بەو شێوەیەی کارتلی سەرمایەداری نەخشەی بۆ کێشاوە . سەرچاوەی زانستی‌و دەنگوباسی ئەم ئاژانسە ، ئەنجومەنی رێکخستن‌و ئاژانسی سیخوڕایەتی ئەمریکایەو لەزۆربەی زۆری گۆشەکانی جیهاندا لە ژێر پەردەی رۆشنبیری‌و یارمەتی دەوڵەتە تازە پێ گەیشتووکانەوە نووسینگەی کردۆتەوە و چەند گۆڤارو رۆژنامەو بڵاوکراوە بەزمانی هەمە جۆر دەردەکات(٣) . ئەم ئاژانسە بایەخێکی تەواوی دەدرێتێ و یەکسەر لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوایەتی ئەمریکا سەرپەرشتی دەکرێ‌و دەزگاکانی سەر بەم .

ئاژانسە دەنگوباس بەو شێوەیەی کاریگەر بێت بڵاو دەکەنەوەو بەزۆری باسی چەکی شەڕو دڵداری‌و ئەکتەری سینەماو کوشتن‌و تاوانی سەیرو سەمەرە دەکەن .

لەپاڵ چاپەمەنیدا ، ئاژانسی پرسگەی ئەمریکا بایەخ بەئێزگە دەدات‌و ئەوەندەی کردۆتەوە کە لەهەموو قوژبنێکی جیهان ببیسترێ :

١ ـ ئێزگە ناسراوەکانی سەر بەدەوڵەت وەك
« ئێزگەی دەنگی ئەمریکا » کە بەگەورەترین دەزگای ئێزگەی ئەمریکا دەژمێردرێ‌و بەرنامەکانی بەرەو رۆژهەڵات‌و ناوچەی دەریای ناوەندی دەنێردرێن . ئەم ئێزگەیە لە سالی ١٩٥٢ دا لەسەر کەشتی‌یەك دامەزراو بە ١٢ زمان بەرنامە بڵاودەکاتەوە وەك عەرەبی‌و تورکی‌و فارسی‌و بلگاری‌و ئەرمەنی‌و ئەلبانی‌و هەندێ جار پێوەندی راستەو خۆ بەمەڵبەندی سەرەکی‌ی ئێزگە دەکات لەواشنتۆن .

٢ ـ هەندێ ئێزگە هەن دەیانگوترێتێ «ئێزگەی تایبەتی»
وەك (ئێزگەی ئازادی ئەوروپا) کە لە سالی ١٩٤٩ لە شاری « میۆنیخ » دا بەسەرۆکایەتی ژنرال « گرتینگر » و لەپێناو نەخشە دانانی شەڕی سایکۆلۆجی دژی وڵاتە سۆشیالیستەکان دامەزرا .
لەم ئێزگەیەدا زیاتر لە ١٥٠٠ فەرمانبەرو کرێکارو کادری هونەری کاردەکەن و پتر لە ٥٠ بەرنامەی ئاراستە کراوی چیکۆسلۆڤاکیا و پۆلەنداو رۆمانیای هەیەو باوەڕ پێکراوێکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا سەرپەرشتی دەکات . لە هەندێ کاتدا دەبێتە بنکەی هێزەکانی دژ بە دەوڵەتە سۆشیالیستەکان‌و بەرنامە بۆ دەوڵەتێك ئاراستە دەکات کە گوایە ئێزگەکە لەزەوی‌ی ئەو دەوڵەتەدایە و مولکی کەسانی ناحەزو دژ بەو رژێمەن ، وەك ئەو ئێزگەی ناونرابوو (لێژنەی هەنگاریای شۆڕشگێر) دوای هەوڵی بەرپاکردنی کودەتای سالی ١٩٥٦.

٣ ـ ئێزگەی سەربەستی ـ رادیۆ لیبیرتی
لە ئێزگە تایبەتەکانی سەر بەوڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایەو لەلایەن « لێژنەی ئەمریکایی بۆ رزگارکردن لەبەلشەوی » لە شاری « میۆنیخ » بەڕێوە دەبردرێ . شەپۆلەکانی ئەم ئێزگەیە ئاراستەی یەکێتی‌ی سۆڤیەت کراون‌و بەزمانی نەتەوەکانی سۆڤیەت بڵاودەکرێنەوە و ئامۆژگایەکی لێکۆڵینەوەو کۆکردنەوەی دەنگوباس‌و نووسینەوەی هەیە .

٤ ـ ئێزگەی ریاس Rias
ئەم ئێزگەیە لە سالی ١٩٤٦ دا لەلایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لە بەرلینی رۆژئاوا دامەزرا . نیوەی بووجەی دەوڵەتی ئەمریکاو نیوەکەی تریش دامەزراوی فرود ـ رۆکفیلەر و دامەزراوی کارنیجی دەیدەن . ئێزگەکە دژی ئەڵەمانیای

دیموکرات تەرخان کراوەو ژمارەیەك لەپسپۆرانی ئەمریکا بەناز ناوی شاراوە شان بەشانی سەدان مووچە خۆری ئەلەمانیای رۆژ ئاوا بەرێوە دەچن . بەشی سیاسی لە بەشە سەرەکی‌یەکانی ئەم ئێزگەیەو ئەم هۆبانەی لێ‌جیا دەبێتەوە :

١ ـ لە ساڵی ١٩٦٧ دا لە شاری « تەنجە »ی مەغریب بناغەی زانکۆیەکی ئەمریکایی دامەزرا شان بەشانی هەردوو زانکۆی لە قاهیرەو بیروتدا هەن . ئەم زانکۆیانە یارمەتی‌و دراویان لە دەزگا سیخوریەکانی ئەمریکا بۆ دێت وەك دامەزراوی « فۆرد » .

٢ ـ وەك لە تەوراتدا هاتوە « یەهوە » بەزمانی جوولەکە ناوی خوایە . دوا بەدوای شەری ١٩٦٧ ی نێوان عەرەب‌و زایۆنیزم ئەندامانی ئەم کۆمەڵە درانە دادگا . پاش لێکۆڵینەوە دەرکەوت کە مەڵبەندی گشتی‌ی کۆمەڵ دەکەوێتە شاری (برۆکلین) و لەلایەن ئاژانسی سیخورایەتی ئەمریکا (SIA) سەرپەرشتی دەکرێ .

٣ ـ لەو بلاوکراوانەی لەولاتە عەرەبی‌یەکاندا ناوبانگیان دەرکردبێ گۆڤاری « ژیان لەئەمریکادا » بوو . لە شاری کەرکووکدا تا شۆڕشی ١٤ تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ بلاوکراوەی « پەیام » بەزمانی کوردی دەر دەچوو .

١ ـ سیاسەتی ناوخۆ .
٢ ـ سوپای گەلی ئەڵەمانو سوپای سۆڤیەت .
٣ ـ هۆبەی ئابووری و پیشە سازی .
٤ ـ هۆبەی حیزب و رێکخراوە جەماوەری‌یەکان .

هەروەکو لە پێشتریش گوتمان ، ئیشوکاری ئەم دەزگایانە تەنیا بلاوکردنەوەی دەنگوباس و لێکۆڵینەوە نیە ، بەڵکو بوونەتە مەڵبەندی وێرانکاری‌و سیخوڕایەتی‌و هوشیارکردنەوەی کرێگرتەکان بەهۆی « جفرە » بۆ دەست خستنە ناو کاروباری ناوخۆی ئەو دەوڵەتە سەربەخۆیانەی سیاسەتیان ناگونجێ لەگەڵ سیاسەتی چەوت‌و چاو چنۆکی ئەمریکا و رژێمە ئیمپریالیزم‌و سەرمایە دارەکان .

ئەمە بەشێکی زۆر کەمی کەرەستەکانی شەڕی سایکۆلۆجین ، کە ئەمریکا لەپێناو ئامانجە نارەواکانی بەکاریان دێنێ وەك دروستکردنی شەڕی ناوخۆو کودەتاو ئاژاوە و بلاوکردنەوەی برسێتی‌و نەخۆشی‌و هەژاری بۆ ئەوەی بازاڕی سەرمایەدارو بۆرژوا لە گەرمەو هەرمێنداین .

سەرچاوەکان :

١ ـ دراسات فی الاعلام والحرب النفسیه ـ د. فرید آیـار .

٢ ـ الصحافه التلفزیونیه گۆرینی ابتسام عباس علوان .

٣ ـ گۆڤاری « الآداب »ی بیروتی ژمارەی تایبەت بە کۆنگرەی نووسەرانی ئاسیاو ئەفریقیا ساڵی ١٩٦٦ .

بایەخ دان وگرنگ دان بەفۆلکلۆر و رەسەنایەتی فۆلکلۆر

د . سوکریە رەسول

گومان لەوەدا نییە کە رۆشنبیری هەر نەتەوەیەك لە دوو بەشی بنچینەیی پێك دێت . یەکێکیان ! ئەدەبی سەر زاری‌یە کە هەمیشە و هەردەم دەگۆڕێ و بەردەوام لەناو خەلکە کە بلاو دەبێتەوە . ئەمەش کەرەسەی لێکۆلینەوەی فولکلورە .

دووهەم : کەرەسەی لێکۆڵینەوەی مێژوویی ئەو ئەدەبەیە کــە نووسراوو چەسپاوە . لەراستی‌دا بەشە سەر زاری‌یەکــە خــۆی لەخۆیدا رۆشنبیری گەل و کۆمەڵ دەنوێنێ کە زوربەی بەشەکانی ئەم بابەتە بەباشی‌و رێگایەکی زانستیانە تۆمــــار نەکــراوەو هەتـــــا لێکۆڵینەوەیشی دەربارە نەکراوە . ئەو بەشانەی کە کۆکراوەتەوەو لێکۆڵینەوەیشی دەربارە کراوە هێشتا سەرەتایەو لێکداونەوەیەکی ئەکادیمیانە نەکراوە .

لە کوردستاندا تاکو ئێستا زۆربەی زۆری بەشـــەکانی فۆلکلۆر لێکۆڵینەوەی دەربارە نەکراوەو هەتا هەندێ بابەتی فولکلۆریش هەن هێشتا دەستی لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەیان نەگەیشتوێ‌و لە زۆربەی ناوچە جیاوازیەکانی کوردستانیشدا کۆکردنەوەیەکی هەرەوەزی مەیدانی بۆ نەکراوە . خۆ ئەگەر بەراووردی ئەو کەرەسانەش بکــەین

کە دەربارەی فولکلۆر کراوە دەبینین لە چەندین کتێب و نامیلکــــە تێپەر ناکات .. بۆیە دەڵێین لە کوردستاندا بەشــــێوەیەکی گشتی لەگــەل بایەخدان لە رێگەی گۆڤارو رۆژنامــەو ئێزگــەو هۆیـــــە راگەیاندەرەکانی تری رۆشنبیری ئەم لایەنە هێشتا کۆنەکراوەتەوە و زۆربەی زۆریشی لێکۆڵینەوەی دەربارە نەکراوە ..

لەگەل گرنگی و بایەخدان بەم بابەتە لەرووی زینـــدووکردنەوەی سامانی نەتەوایەتی‌دا ئەم بەشە بەبەشێکی گەوردی کەلەپوری گــەل دا دەنرێ . فولکلۆر هەمیشە پارێزگاری لەرەسانەیەتی رەگەزەکــانی خۆی کردووە . پارێزگاری لەسێوەو جۆرو چەشنی لەرووی داهێنانی هونەری‌یەوە کردووە . ئەم سامانە لەرووی مێـــژوویی‌یەوە نــــرخ و جێگایەکی تایبەی لەرەسانەیەتیـــدا بووە .. دەنگی رابـــووردوو و ئێستایە ..

ئەگەرچی لەئەدەبی نووسراودا رۆشنبیری بێگـــانەو کاری‌گەری ئەدەبی بێگانەو رەنگدانەوەی لەئەدەبی کوردیدا دەبینن . لەفۆلکلۆردا زیاتر رەسەنایەتی‌و پارێزگاری ئەو شێوە دەربرینە سادەیە زیاتـــــر دەبینرێ و گەل پارێزگاری رەسەنایەتی کردووە .

لەگەل ئەوەی هەندێ وشەی بێگانەی تێکەل بووە . ئـــەوەی دەمەوێ لەرووی فولکلۆرەوە رووی بکەمەوە ئەوەیە کە ئەم ئەدەبــە سەرزاری‌یەی دەماو دەم‌و سیناو ســـنگ بۆمان ماوەتەوە و گــــەل پارێزگاری مانەوەی کردووە لە وولاتە سۆشیالیستەکانو وولاتـــــە

سەرمایەدارەکان بەجۆرێك تەماشا کراوە بەپێویستی دەزانین ئــەم فولکلۆرە لەو فۆلکلۆرە ناوەرۆکە فراوانەی جیا بکەینەوە کە لــەوولاتە سەرمایەدارەکاندا پەیرەو کراوەو گەلێ لق‌و پەلکی لێ‌بۆتەوە . واتــە فولکلۆر لەو وولاتانەدا هەر تەنها ئەدەبە سەرزاری‌یەکەی نەگرتۆتەوە . بەلکو هەموو روویەکی میللیشی گرتۆتەوە کە تایبەتە بەزانستێکی تــر ئەویش ئەشنۆگرافیایە کە « یاری‌و نەخش‌و نیگار ، قاپ‌و قاچاخ ، کاســەو کەوچك. سازو ئاواز ، کەرەسەی لەبەرکردن‌و خۆرازاندنەوە، خۆراك ، ئامێری دروســت کەرو بەرهەم دەرهێنەر ، تیمارکـــردن ، خانەسازی ، راوو چەك ، کەل‌و پەلی ئاژەڵ ، ئەستێرەوانی‌و کەش » ئەگرێتەوە .

زانستی ئەشنوگرافیاو فولکلۆر لەوولاتــە ســـۆشیالیستەکاندا بەدوو زانست‌و دووبابەتی جۆراو جۆری تایبەت دادەنرێ ، ئـــەم دووبابەتە لای هەندێ کۆکەرە کوردەکان تێکەڵ کراوەو ئەوانە هەمان رێبازیان گرتووە کە لەوولاتە سۆشیالیستەکان پەیرەو کراوە بێ‌ئەوەی ئەم دووبابەتە لەرووی ناوەرۆکەوە جیابکەنەوە . بۆیـــە هـــەر ئـــەم کتێبەی بەناونیشـــانی (سەرنجێك لەدەروازەی فولکلۆری کوردەوە) کە لەلایەن نەقابەی مامۆستایانی هەولێر سالی 1960 چاپکراوە ئەم راستی‌یە بەدی دەکەین ..

لەوولاتە عەرەبەکانیشدا هەر هەمان رێبازیان گرتووە لەرووی ناوەرۆکی فولکلۆرەوە .

فۆلکلۆر ناسە کوردەکان دوا بەدوای شەستەکانەوە ئەوەیـــان رەچاو کردووە کە فۆلکلۆر تەنها بەبابەتی سەرزاری دابنرێت . ئــەو بابەتانەش لە وولاتە ســۆشیالیستەکان دوای شۆرشی ئوکتۆبـــەر پەیرەو کراوە .

هەر چونێك بێت ئەم دووبابەتە لەرووی رەســــەنایەتی‌یەوە پارێزگاری بوونی خۆیانی‌و چەشەو شەقلی تایبەتی کردووە . بۆ نموونە بەشێکی دەولەمەندی فۆلکلۆر کە گۆرانی‌یە و بەناو هەموو ناوچەکانی کوردستاندا بلاوبۆتەوە . لەرووی ناوەرۆکەو رووخسارەوە بەهــەموو جۆرەکانی گۆرانی‌یەوە بەپێی قۆناغەکانی مێژووی کورد رۆڵێکی گــرنگی لەپاراستنی رۆشنبیری کوردو رەسەنایەتی بینیوە . ئەو گۆرانیانەی کە نووسراوەو یاخود لەبەرکراوە لەبنەرەتدا لەســەر زار لەبەر کراوەو مرۆڤی کوردیش بەهۆی ئەو لەبەرکردنەوە پارێزگاری کـــردووەو لەبیری خۆیدا چەسپاندوویەتی‌و ئەگەر ناو بەناو دەماو دەم زیاتر بەناو خەلکیـــدا بلاوبوویێتەوە گۆرانیان هەر لە رووخساردا بووە .

ئەگەر ئەم پارێزگاری‌یە بەنیسبەت گۆرانی کوردیەوە بێت. ئەوە بەشەکانی دیکەی فۆلکلۆریش هەر هەمان رەسەنایەتی پیا دەبینرێ و لە دڵ‌و دەروونی پاکی هەستی کوردەوە بەشێوەی سەرزاری دەربان

بڕیووەو بێ ئەوەی جۆری لاسایی کردنەوەی تیا دەرکەوتبێ .

لە رووی دەستنیشان کردنی واتای فۆلکلۆرو ناوەرۆکی فۆلکلۆرەوە زیاتر دەتوانین دەست نیشانی رەسەنایەتی‌و هونەری و جوانکاری لەفۆلکلۆردا بکەین .

کاتێ ووشەی فۆلکلۆری ئینگلیزی شی‌کەینەوە ئەو واتایەمان دەستگیر دەبێ کە زانین یاخود حیکمەت‌و پەندی گەلەکانمان بۆ روون دەبێتەوە . لەزاراوەی فۆلکلۆردا ووشەی گەل بەلگەیە کە گەل فۆلکلۆری دروست کردووە .

هەر لەناو بەشەکانی فۆلکلۆردا پەندو چیرۆك‌و گۆرانی‌و داستان ناوەرۆکێکی فراوان‌و دەولەمەندیان هەیە . ئەویش بریتی‌یە لەبوونی گەل ، گەل لە فۆلکلۆردا رۆلێکی گرنگ ئەبینێ بۆ پێشخستنی بیری پێشکەوتوو .. فۆلکلۆر رووداوی مێژوویی‌و خەبات کردن لەپێناوی رزگاری‌و سەربەخۆیی‌و نیشتمان پەروەری‌و پەروەردەکردنی وەچەی نوێ .دلپاکی‌و وەفایی‌و راستگۆیی‌و عەشق‌و ئەڤین‌و دلسۆزی‌و راستی‌و دۆستایەتی‌و داب‌و نەریتی کۆمەلایەتی‌و میوانداری لەبەشەکانی فۆلکلۆردا رەنگی داوەتەوە .

کەواتە فۆلکلۆر خۆی لەخۆیدا هونەرێکە کەواتایەکی جوانکاری دەگرێتەوە . گرنگی‌و بایەخدان بەفۆلکلۆر لەوەدایە کەواتای پێزانین « ادراك » و بیری پەروەردەو جوانی‌ناسی « ئیستاتیك » وەك زنجیرەیەکی نەپچراو دەولەمەندی‌و فراوانی ناوەرۆکی فۆلکلۆر دەردەخات .

سروشتی کۆمەلایەتی فۆلکلۆر لە دروست کردن‌و چەسپاندنی واتا دایە .. ئەو جوانکاریی‌یەی کەدەبینرێ ئەوەیە کە گەل دروستی کردووە ، لەسەرروو هەمووانەوە چینی زەحمەت کێش ... ئەم چینە هیوای بەدوا رۆژێکی رووناك هەیە ، روون بینی‌یەك لەژیاندا بەدی دەکات کە لەفۆلکلۆرەکەدا ئەم جوانی‌یە بەدی دەکرێ .

کەواتە لەناوەرۆکی فۆلکلۆر سروشتی ژیانی گەلی کوردمان بـۆ دەردەکەوێ . ئەو فۆلکلۆرە لەگەل ئەو سروشتەدا دەژی‌و رەنگدانەوەی جۆری بیرکردنەوەی گەلی کوردو باری کۆمەلایەتی ژیانی کوردە . گەل لەرێگای ئەو ئەدەبە سەر زاریی‌یەوە نەوەکانی خۆی یەك لەدوای یەك پەروەردە دەکاو چێژو زەوقی بەرزی گەل دەردەخات . خۆشەویستی گەل بەرامبەر بەم شاکارە گەلی‌یە نیشانەو بەلگەی گرنگ‌دان‌و پارێزگار کردنی‌یەتی .

هەر لەم رووەوە دەتوانین ئەو گرنگی‌و تایبەتیانەی کە لەفولکلوردا دەبینرێ دەستنیشان بکەین : ــ

١ ــ فۆلکلۆر بەبەرهەمی خولقێنەرانەی گەل دادەنرێ و دەدرێتە پال هەموو میللەت‌و پشتاو پشت‌و دەماو دەم بـۆ یەکتری دەگێڕنەوە و شەقلی تایبەتی ئەو گەلەی تیا دەبینرێ .

٢ــ لەبەر ئەوەی دەماو دەم دەوترێ و بۆمان ماوەتەوە دانەرەکەی دیار نی‌یە و کاریی گەلی‌یە .

٣ ــ شێوەی دەربڕینی فۆلکلۆر شێوەیەکی سادەو ساکارە .

٤ ــ فۆلکلۆر توانای مانەوەی لەدێر زەمانەوە هەبوودو هەیەو سەردەمێك ئەم ئەدەبە هەبووە هیچ هونەرێکی دیکەی ئەدەبی نووسراو نەبووە . کەواتە فۆلکلۆر مێژوویەکی دێرینی هەیە .

٥ ــ ئەدەبی فۆلکلۆری چێژێکی بەرزی هەیەو زوربەی هەرە زۆری گەل تێی دەگات . چونکە بەگوێیان ئاشکرایەو بەزمانی ئەوان وتراوە .

٦ ــ لەبەر ئەوەی لەناو جەرگەی گەلەوە هاتوتە دەرەوە بەهونەرێکی واقیعی دادەنرێت .

٧ ــ لەروخساردا فۆلکلۆر دەگۆرێت ئەمەش لە ئەنجامی پشتاو پشت‌و نەوە بەنەوە گەیاندنی . بەلام لەناوەرۆکدا هیچ گۆڕانێك بەدی ناکرێ بەتایبەتی « گۆرانی ــ بەند ــ مەتەل »

بۆ نموونە : ــ

بەرز فرین ملی پیاو دەشکێنێ
بەرز فری بەنەویا کەوت .
ئەوەی بەرز فڕی . تڕی .
بلند فڕیم ، ئالچاخ کەتم .
چقاس بلند فڕی ، ئەو قاس خارو دکەڤی .
هەر کەسێ لەبلند رابمێنێ ، ملی دەشکێ .
ئەوی بەبلندا بڕوانێ ، بەنەویاندا دەکەوێ .

٨ ــ فۆلکلۆر لەسنوورێکی زۆر گەورەدا بلاودەبێتەوە و گەلێ کێشوەریش دەگرێتەوە ، ئەمەش زیاتر پەیوەندی بەپەندو قسەی نەستەق‌و پڕو پوچی پێشینان‌و حیکایەتەوە هەیە ..

زۆر جاریش لەسنووری وولاتەکەی تێپەر ئەکات‌و گەلانی دراوسێش هاوبەشی ئەوبەشە فۆلکلۆرەن بۆنموونە داستانە دلداریەکانی وەك .

شیرین‌و فەرهاد ، شیرین‌و خەسرەو . خەج‌و سیامەند ، شێخی سەنعان . وە لەداستانی قارەمانەتی‌دا وەك « کۆر ئۆملی » .

٩ ــ فۆلکلۆر ئەدەبێکی سەرزاری جیهانی‌یەو هەموو میللەتێك خۆی بەخاوەنی فۆلکلۆر دەزانێ .

١٠ ــ فۆلکلۆر لەبەر ئەوەی لەناوجەرگەی گەلەوە هەلقولاوە هەموو هەست‌و ئارەزووەکانی گەل دەردەخات و بووە بەشەو چەرەی کۆڕی دیوەخان‌و مزگەوت‌و چاخانەکانی چەندەها سال لەمەوبەر .

١١ ــ ئەدەبی فۆلکلۆر لەبەر ئەوەی زۆر بلاوبۆتەوە باشترین کەرەسەیە بۆ لێکۆلینەوەی ژیان و زمان و مێژووی گەل .کوردناسە ئەوروپیەکان لەرێگەی تێکستەکانی فۆلکلۆرەوە توانیویانە ژیان گەلی کوردو بەرزی ئەدەبی سەرزاری کورد دەست نیشان بکەن .

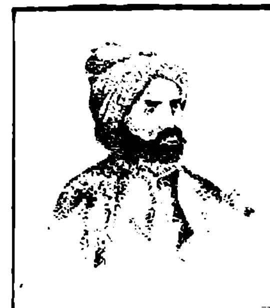
رەخنەو لێکۆڵینەوە

د. نافع ئاکرەیی

ئەدەبی کوردی لە بادینان دا چۆن بوەو چۆن دەڕوا ؟

پێشەکی :

وشەی بەهدینان یان بەهدینی یا خود بادینان کە لەم باسەدا دێت .. مەبەستم ئەوە نی‌یە تەنها دوهوك‌و ئاکرێ‌و ئامێدی‌و زاخو بگرێتەوە بەلکو مەبەستم هەمو ئەو هەرێمانەیە کە بە شێوەیەکی تایبەتی و نێزیك لە یەك دەئاخفن .. ڤێجا لێرەدا گەر گوتم بەهدینان یا بادینان مەبەستم کوردی کوردستانی تورکیاو سوریاو روسیاو بەشێك لە کوردستانی ایران‌و عیراقی خومانە لە بەر ئەوەی بەم شێوە تایبەتی‌یە دەئاخفن ... هیندەك پێ‌یان خوشە بە ناوی کورمانجی ژورو ناو بنێن هەرێمەکەش بە ناو کورمانجی ژورو لە قەلەم بدرێت .. لێرەدا نازانم رێگا بە خوم بدەم و بلێم ئەو قسە راست‌بێ .. چونکە لە ئەزمانی جیهان‌دا گوێم لێ‌نەبوە بلێن ئینگلیزی ژورو خوارو یان فرەنسی یا جەرمانی ... تا ئەگەر توانیمان بە شێوەکانی ئەزمان بلێن خوارو و ژورو چون ئەتوانین بە جێگایەك کە نیشتیمانی قەومێکە بە ناوی خوارو و ژورو لە قەلەم بدەین ... لە بەر ئەو چەندە بە رای‌من ئەگەر ناو بادینان یا بەهدینان بەر هەرێمە بدەین زور چاکترو لە جێ‌ترە لە بەر ئەم هویە مێژویانە : ـ

ئەحمەدی خانی

مەلای جزیری

پەرنەوی هەکاری

١ ــ وشەی بەهدین لە رێگای زمانەوانی و فەرهەنگی لە دوو وشە پێکهاتوە ئەو ژی بەهـ و دین .. « هەر وەك لە فەرهەنگی عەمیددا هاتوە : ــ بەهـ مانای پاکە و دین بەمانای باوەرو ئایینە لێرەدا مانای ئەم زاراوەیە دەبێتە ئایینی پاك ئەم شتەش دەگەرێتەوە سەر بەلگەیەکی مێژوی کە ئەم هەرێمە ئایینەکی پاکیان پەرستوە لە مێژوی کوندا .

٢ ــ ئەم زاراوە وەك دیارە پەیوەندیەکی بە تینی هەیە لە گەل مێژوی کونی کورددا .. لە بەر ئەم هۆیە وابزانم ناونانی ئەم هەرێمە بەم زاراوەیە زور راسترو لە جێترە لە وەی ناوەکی تری بو دابنێن .

٣ ــ ئەم هەرێمە چەند شێوە تایبەتیو بچوکی هەیە .. خەلکەکە بەم شێوانە د ئاخفن بەلام بە چاکی تێكدەگەن ئەم شتە ژی پەیوەندی بە چەند هۆیەکەوە هەیە ئەو ژی ئەوانەن : ــ

أ ــ هەر شێوەیەکی بچوك پەیوەندی بە جیگاو هەرێمەکی بچوکەوە هەیە وەك شێوەی بوتان و هەکاری و ژنگاری و بەرواری و مەرگەوەری .. هتد ..

ب ــ دیسان پەیوندی بە تیرەو عەشیرەتەوە هەیە هەروەك زیباریو هەرکی و شکاك و هتد ..

ج ــ لەم هەرێمەدا چەند شێوەیەکی تایبەتی هەن پەیوەندیان لەگەل شێوەکانیتر لە هەریمەکانی دی کوردستانەوە هەیە ئەو ژی وەك شێوەی زازا کە لە گەل شێوەی فەیلی و لوری وەك یەکە هەروەها شێوەی شەبەك کە لە گەل شێوەی هەورامان یەکدەگرنەوە .

د ــ ئەمەوێ بلێم کە لە سەر هەر دوو لێوی روباری زی بادینانا چەند تیرەیەك هەن بە شێوەیەکی تێکهەلاو لە بادینیوسورانی دئاخفن .. کوردی هەردو هەرێم بە چاکی تێیان دەگەن وەك تیرەکانی سورچی و گوران و برادوست بەم شێوە تێکهەلاوە قسەدەکەن « گوران ئەو تیرانەن کە لە دەشتی ناوکور لە قەزای ئاکرێدا دەژین » .

لێرەدا ئەتوانم بلێم کوردی هەرکی لە دەشتە بێل و شکاکی تلگەوەرو و کوردی بوتانو وانو دیاربەکر و هەکاری و قامشلی و ئامێدی و ژەنگارو دوهوك و ئاکرێ بە چاکی تێكدەگەن و ئەگەر شیعری مەلایجزیری و خانی و جەگەرخوینو سەبری بوتانیو مونەبید تەیبو عەبدوالرەحمان موزوری بۆیان بخوێنیەوە .. هەمویان بە چاکی تێدەگەن .

٤ ــ ئەو شتەی چەند مێژونوسی بێویژدان دەلێن کە زاراوەی بەهدینان لە بەهائوالدینی وەرگیراوە زور دورن لە راستی چونکە هەر وەك من بزانم لە لای هەمومان ئاشکرایە کە ئەم زاراوەیە زۆر کونترە لەم ناوە و ئەم زاراوەیە پەیوەندیەکی چاکی هەیە بە مێژو و بیرو بروای خەلکی ئەم هەێمەوە دیسان بە چاکی دەگونجێ لە گەل ناونانی ئەم هەرێمەدا .

ئەم پێشەکیەم بۆیە هینا کە یەکەك پێم ئەلی بەهدینان مانایەکی تەسکتر لەم مانایەئەدا ، ئەم رایەش دوکتور جەمال رەشید ماموستای زانکو سلیمانی **کە ماموستای مێژی کۆنە سەلماندویەتی و رای ئەوم وەرگرتوە .**

تورو ئەدەبی کوردی لە هەرێمی بەهدینان‌دا ئەوەی هیندەك برادەر پێیان خوشە بە ئەدەبی کورمانجی ژورو لە قەلەم بدەن بە چەند قوناغێك تێپەر بوەو زور پەرەپێدان و بەرز بوە نەوە و دواکەوتنی لە رێگای خوی‌دا دیوە ... لێرەدا ئەمەوێ ئەم قوناغانە دەستنیشان بکەم‌و .. کون و ئێستای هەر تایەك لە تایەکانی ئەدەب لەم هەرێمەدا بێنمە بەرچاو .. تا برادەرانی سورانی نەلێن لە بەهدینان‌دا هەر « خانی » هەیە و بەس .. بەلکو زور کەسی‌تر هەن گەر چی نەگەهنە لوتکەی خانی بەلام گەلەك لەوی کەمترینن .

بەهدینان زادگاهی زور شاعیرو ئەدیب‌و نوسەری مەزنە لە کۆنەوە تا نهو ژی زور کەس هەن لە سوران تا ئەتوانم بلێم لە بەهدینان ژی ئەیناسن ئەوە ژی دەگەرێتەوە سەر چەند هۆیەکی رامیاری و جوگرافی کە ماوەی باسکردنیان نی‌یە ... من لێرەدا هەولم داوە .. هەر هیچ نەبێ ناوی چەند نوسەرو شاعیرە مەزنەکانی ئەم هەرێمە بێنمە بەر چاو و برادەران بیانناسن .

ئەدەبی کوردی لە کۆنەوە ئەگەر مێژویەکەی بخوێنیتەوە هیچمان بە دەستەوە نی‌یە جگە لە شیعر .. ئەوی شایانی باسە هەرێمی بەهدینان یەکەم زادگاهی شیعری کوردی بوە ئەگەر ئەو کەشمەکەشەی کوردبونی بابا تاهیری عوریان بۆمان رۆن نەبێتەوە چونکە ئەو شیعرەی بە کوردی پەتی نوسرابێ لە مەلای جزیری و هاوری‌یەکانی دەست پێ‌دەکات و وابزانم ئەو شتە ژی هیچ گفت‌و گوی لە سەر ناکرێ و هەر لە بەر ئەو چەندە ژی شیعر بە گرینگترین لق‌و تای ئەدەبی کوردی دادەنرێ .

من لە لای خومەوە وا دادەنێم کە ئەدەبی کوردی لە کونەوە چێ شیعر با هەر تاو لقێکی‌تر لە بەرهەمەکانی ئەدەبی بە چەند قوناغێکی تایبەتی‌دا .

(۱) تێپەریوە ئەو ژی ئەوانەن :

۱ ــ قوناغی یەکەم ، قوناغی سەرەتایی : ئەم قوناغە بە قوناغی چاو کردنەوەی ئەدیب‌و شاعیری کورد ناسراوە کە هەستی ئەوەیان کردوە بە ئەزمانی شیرینی زکماکی خویان بنوسنەوە . هەر چەندە زور لە ئەدیبی کورد هەبوینە بە ئەزمانەکانی‌تر شتیان نوسیوە بەلام ئەوانە لە حیسابدا نین .

ئەم قۆناغە قۆناغێکی دەولەمەندو بە کەلك‌بوە .. ئەدیب‌و شاعیرانی ئەم قۆناغە بە چاکی هاتونەتە مەیدان‌و شیعری چاك‌و هونەری چالاکیان بە کارهێناوە و هەمو هەولیان داوە کە ئەدەبی میللەتی خۆیان پەرەی‌پێ‌دەن و بێنتە پێشەوەو بە خەلك بناسێنن و ئاشکراکەن کە ئەدەبی کوردی ژی ئەدەبێکی تایبەتی و بەنایبەتی لایان و مومەیزاتی میللی خۆ تێدا هەیە .

ئەم قۆناغە بە شاعیرە کلاسیکیەکانی مەرن دەناسرێت‌وەك مەلای جەزیری و فەقی تەیران و عەلی حەریری و خانێ و تەرموکی و مینا و صادق و زۆری تریش ، هەر چەندە شیعرو ئەدەب لەم قۆناغەوا رێگایەکی ئایینی‌و غەزل‌و سوفی‌گەری گرتبو بەلام خانی پەرەی‌پێ‌دا و هەستی میللی‌و شعوری قەومی تێدا بەرزکردەوە و خصوسیەتێکی‌تری دایە ئەدەبەکەمان . ئەم قۆناغە لە سەدەی سێ‌زدەهەم و جواردەهەم دەست‌پێ‌دەکات تا دواهی قەرنی هەقدەهەم و سەرەتای سەدەی هەژدەهەم .

(۲)

۲ ــ قوناغی دوەم : قۆناغی وەستان بێ‌لقلقین .. ئەم قۆناغە لە سەرەتای سەدەی هەژدەهم تا دواهی نۆزدەهەم دەخاێنێ ، لەو ماوەو قوناغەدا ئەدەبی کوردی لە هەمو پارچەکانی کوردستان بەگشتی و لە بەهدینان بە تایبەتی کزبوبو .. تاك تاك چەند ناوێك لەم قوناغەدا دەدرەرشێنەوە . هەر چەندە هۆی ئەم کزبونە تا نهو لێ‌نەکولاوتەوە گەر چی بەرای من هەر هۆیەکانی ئاینی و رامیاری بۆتە هۆی ئەوەی کە ئەم دواکەوتن‌و کزبونە دروست ببێ .. ئەستێرەی ئەم قوناغە لە بەهدینانەدا زۆر کەمن بەلام شیخ نورەالدین بریفکانی سەر دەستەی ئەوانە .

۳ ــ قوناغی سێیەم قوناغی چاوکردنەوەو نیشتیمان‌پەروەری .. ئەم قۆناغە بەرای من لە کاتی دەرچونی رۆژنامەی « کوردستان » دەست‌پێ‌دەکات تا دەگاتە مێژوی شورەشی چواردەی گەلادێژی سالی ١٩٥٨ .. ئەم قوناغە درەوشانەوەو روناکیەکی چاکی هەلکرد ئەوە ژی بە هوی ئەوەبو کە رەوشەنبیرانی کورد لە ناو دراوسیەکانی خۆی‌دا دەژیان دیتیان هەستی میللی و نیشتیمان پەروەری بەرزبوەوە لە ناویان‌دا بەر ئەوە ئەوانیش دەستیان پێ‌کرد و بەرەو پێشەوە رویشتن لە مەیدانی ئەدەبی نەتەوایەتی‌دا هەر ئەوە ژی بو هوی ئەوەی کە ئەدیبانی کورد دەست بهاڤێنە قەلەم‌و ئەدەبی کوردی نوێ‌کەنەوە و هاوچەرخیەتی بێتە ناودا بۆ ئەوەی ئەدەبی کوردیش بکاتە ئاستی ئەدەبی دراوسیەکانی خوی .. هەر چەندە نابێ لە بیربچێ کە زۆر جار بەرزبۆتەوەو کزبون و پێشکەوتن و دواکەوتن هاتنە رێی ئەدەبی کوردیمان لەم قۆناغەدا ئەوە ژی هەر دەگەرێتەوە بو هویەکانی رامیاری و کارتێ کردنی هەر دوو جەنگی جیهانی بە سەر رێرەوی ئەدەبیمان شورەسواری ئەم قۆناغە ژی لە هەرێمی بەهدینان‌دا خێزانی

بەدرخانیەکان بون و زوری تر وەك موسی عەنتەرو جەگەرخوین و ئەنوەر مائی و ئەحمەد موخلیص و زۆری تر .

لێرەدا نابێ ئەوە ژی لە بیر بچێ کە زۆر نوسەرو ئەدیبمان کە لەم قۆناغەدا هەلکەوتون‌و ماون یان تا قۆناغی جوارەمیش ژیاون واتە بەدو قۆناغ تێپەربون هەر وەك لە ئەدەبی عەرەبی‌دا پێ دەلێن « مخضرم » .

٤ ــ قۆناغی چوارەم : قۆناغی نوێ‌و ئێستای ئەدەبی کوردی .. ئەم قۆناغە لە مێژوی شۆرەشی جواردەی گەلاوێژی ١٩٥٨ دەست‌پێ‌دەکات .. ئەم قوناغە تا ئەو ژی دەروا و ئاشکرایە کە ئەم قوناغە بە درەوشانەوەو پێشکەوتنی ئەدەبی کوردی دادەنرێ چونکە هەمو اق‌و تایەکانی ئەدەب جێگای خۆیان کردەوە و بەرەوپێشەوە رۆیشتن .. وەها رەنگدانەوەی هەمو جولانەوەکانی میللی لەم قوناغەدا بەدی‌دەکرێن ..

ئەم قوناغە هەر وەك گوتم قوناغێکی بەکارو رەوشەنە و ئەدەب بە هەمو تابەکانیەوە جێگای پێی خۆی دیت‌و ئەدیب هەلکەوتن‌و ئەدەبەکەمان بەرەوپێشەوەیان برد و تا ئەو ژی ئەدیبانی ئێمە ئامادەی دەولەمەندکردنی ئەدەبەکەمانن .

ئەم دابەشکردنە قوناغیەش بەرای خۆمەو لە هیچ سەروچاوێکم وەرنەگرتوە بەلام تا چ رادەیەك راستە .. ئەمە دەگەرێتەوە سەر رای رەخنەگرەکانی مێژوی ئەدەبیمان .

لق‌و تایەکانی ئەدەبی کوردی لە هەرێمی بەهدینان‌دا لە کونەوە تا ئەو زۆرن و هیندەکیان گەلەك کۆن‌و هێندەکیان لە مێژ نی‌یە لەدایك بوبن بەلام هەر چۆنێك بێ‌ئەبێ پەنجە بۆ ئەو لق‌و تایانەی خوارەوە راکێشین و بزانین لە چ ئاستێك‌دان ..

١ ــ لاولەو پەستەو بەیت و لاوژە .
٢ ــ چیرۆك بە هەمە جۆرەکانی‌یەوە کورتەو درێژو رۆمان .
٣ ــ ئەدەبی زاروك و مندالان .
٤ ــ هونەری چیرۆکی شانۆگەری و شانۆ .
٥ ــ رەخنەی ئەدەبی .
٦ ــ باسی مێژو جوگرافیای کومەلی کوردستانی .
٧ ــ رۆژنامەگەری .
٨ ــ کۆکردنەوەی فولکلوری کوردی .
٩ ــ لێکۆلینەوەو توژاندنەوەی ئەدەبی .
١٠ ــ هونەری وەرگێرانی ئەدەبی .
١١ ــ شیعر .

١ ــ لاولەو پەستەو بەیت و لاوژە :

ئەم شانە ئەدەبی‌یە هەر چەندە لە ژێر ناوی ئەدەبی فۆلوکلۆری دادەنرێ بەلام هەر وەك ئەم شتە لە ئەدەبی جیهانی میللەتانی‌تر لە گەل دەست پێ کردنی ژیانی میللەتان دەست پێ‌دەکات .. لە گەل هەستی مرۆڤ بە دەوروبەری خۆی ئەم ئەدەبە خولقاوە و هەلستاوەو ژیانی بردوتە سەر هەرچەندە ئێمە خەریکین لە بیری خۆمان دەبەینەوە گەر چی هێندەك برادەری دلسۆزی ئەم ئەدەبە خویان خەریکی کۆکردنەوە و تومارکردنی ئەم ئەدەبەوەکەن ، ئەم ئەدەبەش ئەوە کە مرۆڤی کورد دروستی‌کردوە بە وێنەی شیعر یان بەستە و بەیت بەلام خاوەنەکەی نەناسراوە و لە سەر ئەزمانی خەلك گوتراوە و گوێزراوتەوە یەکەك بۆ ئەوی‌تر .. ئەم ئەدەبەش سامان‌و سەروچاوەیەکی دەولەمەندو گرینگ و پر کەلکە لە مەیدانی ئەدەبیماندا .

ئەم ئەدەبە رەنگدانەوەی راستەقینەی ئەحوالی میللەتەکەمانە و هەمو رووداو و کارەساتی میللەتەکەمان دێنیتە بەر چاو .. خوشی‌و ناخوشی ئاشتی و چەنگ ، گریان و پێ‌کەنین ،شایی و سینگ کوتان . هەر وەها چیرۆکەکانی عیشق و ڤیان و سۆفی گەری وخودا ناسین‌و زۆر شتی تر .

ئەو کەسانەی ئەم ئەدەبەیان گوتوەو دەلێنەوە وەك حەسەن‌و مەموو خال مەلاو و مەحەمەد دینێ‌و عەلی خەنجەر و کاویسە آغا ومەحەمەد عارف‌و عیسی بەرواری‌و خەلیل باکوزی زۆری تریش .
نموونەکانی ئەم ئەدەبە ژی ئەمانەن :

ا ــ چیرۆکەکانی عیشق : ئەمانە داستانی راستەقینەن یان ئەفسانەیین ڤیان‌و خۆشەویستی کور وکچ دەگێرنەوەو ئەو کارەساتەی بە سەریان دێت تۆمار دەکەن وەك چیرۆکی ، سیڤا حاجی و عەیشانا عەلی و مەمی ئالان و مێرم و زۆری تریش .

ب ــ بەستەو گورانی تایبەتی بە ژی ئێتان وەك نارین هەی نارین و سەرێ زاڤاناو و زاڤا یرە سەر شوێی .. هتد ..

ج ــ بەیتی شەرو جەنگ : ئەم بەیتانە کارەساتی شەرو جەنگ دەگێرنەوە بەوێنەی شیعرو لە گەل ئاواز دەگوترێن وەك شەرو جەنگی بەینی ئاغاو سەرۆك تیرەکان‌و کاربەدەستەکانی دەولەت‌و و دەربەگەکانی کوردو لە گەل میللەتانی‌تر و ئەم بەیتانەش مێرچاکی و پەهلەوانیەتی شورەسوارانی کورد دەگێرنەوە وەك چەتو و کولك و گێنج خەلیل و سمایلەڤای شکاك زوری تریش .

د ــ گورانی‌و سترانی مندال کە لەدایك دەبێ و سونەت‌دەکرێ و مەزن دەبێ و دەمرێ و بەهبە بو دەکرێ ئەوانەش یان پێکەوە دەگوترێن لە گەل دەف یان یەکەك دەلێت ئەوانەی تر گوێ لێ رادەگرن .

2 - چیرۆك

پێش ئاخوتن لە سەر چیرۆکی کوردی لە هەرێمی بەهدینان‌دا ئەمەوێ بلێم دیاردەیەك هەیە لە ناو ئەدەبی کوردی بەگشتی نە تەنها لە بەهدینان ئەو ژی ئەوەیە کە نوسەری کورد دێتە مەیدان دەبینین شیعر

دەنوسێ و چیرۆك و ئەدەبی مندالآن و لە هەمو لق و تایەکانی ئەدەبی‌دا خۆی بە شورەسوار دەزانێ و پێوە خەریك دەبێ و دەنوستەوە ئەم دیاردەیەش نە وەك هەر لە ئەدەبی کوردی‌دا هەیە بەلکو لە ئەدەبی گەلەکانی تریش بەلآم نە بەم وێنەیەی ئێمە هەمانە چونکە تا نهو ئەو شتە تەبەلوری نەکردوە کە هەر کەسێك خەریکی تایەکی ئەدەبی بێت هەر چەندە لە هەرێمەکانی تری کوردستانی وەك سورانە ئەم شتە چاکتر تەبەلوری کردوە و لێرەدا ئەتوانم بلێم کە لە هەرێمی بەهدینان شاعیرو چیرۆك نوس یەك بویە گەر چی بەئومێدی ئەوەین تەخەسوس ئەدەبی لە لای ئێمە ژی پەیدا بێت .

چیروك بە وێنەیەکی گشتی و چیروکی کورت بە تایبەتی لەم هەریمەدا ساوایە هەر چەندە هەوڵدراون بە تایبەتی لە قۆناغی سێەم‌دا بە دەستی نوسرانی کوردی تورکیادا بۆ ئەوەی چیرۆك بنوسن و بەلگەی ئەم شتە ژی گۆڤارەکانی کوردین بەلآم تا چ رادەیەك ئەم هەولانە دەگەنە ئاستی هوئەری چیرۆك و سەرکەوتون ئەمە کاری رەخنەگرانە .. هەر چەندە لە ئەرمینیا لە زووەوە ئەم رێکایەیان گرتوە بەلآم چیرۆکی کورتی هونەری هێشتا زۆر ساوایە لەم هەرێمەدا .. ئەوانەی دەستیان هاوێژتینە ئەم هونەرە عارەبی شەمۆ ویوز ئەرسلان و نهو ژی زۆر گەنج هەن لەم مەیدانەدا خەریك بەرهەم‌دانن وەك نوسەری لاو ئیبراهیم سەلمان و رەمەزان زاخولی و ئەنوەر مەحەمەد تاهیر و جەعفەر مائی‌و زۆری تریش .

چیرۆکی درێژو رۆمان هەر یەکجار بەلەنگازو هەژارە لەم هەرێمەدا هیچی بە چاپ نەگەیشتوە جگە لە چەند هەولێك نەبن ئەو ژی « برینا رەش » هی موسی عەنتەرو « فەلای دمدم » هی عارەبی شەمۆ دیسان شڤانی کورد » گەر چی ئەدیبی وا هەلکەوتون لەم زووانەدا خەریکی نوسینی چیرۆکی درێژ و رۆمانن و بەهیوای دیتنیانین .

٣ ـ ئەدەبی منالآن :

ئەم شاخە ئەدەبی‌یە وا ئاشکرایە کە زۆر ساواو بێ توانایە هەر چەندە مێژویەکی بۆ قۆناغی یەکەمی مێژوی ئەدەبی کوردیمان دەگەرێتەوە کە شۆرەسوراری ئەدەبی کوردی‌مان « خانێ » پێش هەمو کەسێك هەولی ئەم شتەی داوە و فەرهەنگوکەکی شیعری بو زاروکی کوردی نوسیوە بۆ فێربونی زمانی عارەبی بە ناوی « نوبەهار » .. لێرەدا ئەگەر ئەم مێژویە بۆ دروست بونی ئەدەبی منالان دابنێن .. ئەم ئەدەبە تەمەنێکی درێژی هەیە .. بەلآم بەداخەوە تا نهو ژی زۆر بەلەنگازە هەر چەندە یوز ئەرسەلان چیرۆکی منالآنی هەیە و جەگەر خوێن شیعری بو منالآتی داناوە و نهو ژی عەلی نەقشەبەندی خەرێکی ئەم تایە ئەدەبیەیە گەر چێ هیندەك هەولدانی تریش هەیە بە ئومێدی سەرکەوتنیانین .

٤ ـ چیرۆك و هونەری شانۆ :

ئەم شاخە ئەدەبیە لە هەرێمی بەهدینان‌دا زۆر زۆر ساواو بێ هێزە هەر چەندە لە دوای قۆناغی سیەم و قۆناغی چارەم‌دا هەولدانی ئەم هونەرە هەیە کە لە چلەکان و پەنجاهەکان‌دا لە دوهوك و ئامێدی‌و زاخو و ئاکرێ لە قوتابخانەکاندا ئەم هەولدانە هەبوینە بەلآم تا چێ رادەیەك وینەو روخساری هونەریان هەبوە نازانم ..! چونکە لە قالبی پەروەردە و کومێدی دەرنەدە چون لێرەدا نابێ لە بیر بچێ کە لە دەوروبەری سالەکانی بیست‌دا چیرۆکی مەمی ئالان بە هوی چەند گەنجێکی کورد پێشکێش‌کرا بە وێنەی شانوگەری لە سەر شانوی میللی پاریس .. لەو کاتەدا رەخنەگرەکانی فرەنسی نوسیویان کە ئەو میللەتەی ئەم فولوکلورە هەبێ هەرگیز نامرێ .. ئەوەی شایانی باسە لەم دوایی‌یەدا هەولی نوسین‌و دەرهێنانی شانوی لەم هەریمەدا بە چاکی دەدرێت لە سەردەستی رەوشەنیرانی نوسەر چێ شانوگەری کوردی یان شانوگەریەکانی وەرگێراوی عارەبی .. بەلام لە بارچەکانی تر وەی ئەرمینیا و تورکیا و سوریاو هەروەها چەند کومەلی شانوگەری ورەوشەنیری کوردن لە لوبنان بەرهەمی شانوگەری‌یان بە چاکی هێنایانە ئەنجام .

٥ ـ رەخنەی ئەدەبی :

ئەم شاخە ئەدەبی‌یە لە هەریمی بەهدیناندا بە تایبەتی و لە هەمو هەریمەکانی کوردستان بە گشتی زور قوربەسەرو ساوایە .. ئەوی هەشە یان دەبینین لە سەر هیچ بناغەیەکی زانستیانە و هونەری نی‌یە بەلکو یان بۆ تەشهیر و جنیوە یان ژی برادەرایەتی‌و پێ‌هەلگوتنە لە بەر ئەوە وابزانم هەر وەی ئاشکرایە هێشتا رەخنەی ئەدەبی بە چاکی لە دایک نەبوە و مرۆڤ شەرمزاردە بێ ئەگەر باسیشی بکات .

٦ ـ باسی مێژو و کومەلو جوگرافیای کومەلی کوردەواری :

ئەم جورە نوسینانە گەلەك کونن چونکە لە زوکەوە نوسەرانی کورد دەستیان دایە قەلەم ئەم جورە شتەیان نوسیوە و هەولیان بۆ ئەوە بوە کە واقیعی میللەتی کورد بە خەلك بناسێنن ... هەر چەندە لە پێشان بە ئەزمانی دراوسیەکان نوسەرانی کورد ئەم شتەیان کردوە وەلە شەرەفنامەی بەدلیسی .. بەلام ئەم شاخە ئەدەبی‌یە لە هەریمی بەهدینان‌دا لە سەرەتای قوناغی مێژوی ئەدەبی کوردیمان دەستی پێ‌کردوە و پەرەپێ‌دراوە واتە لە کاتی دەرچونی روژنامەی«کوردستان» .. ئەستێرە گەشاوی ئەم شاخە ئەدەبی‌یە ژی خێزانی بەدرخانیەکانن دیسان لەم بارەیەوە ماموستا ئەنوەر مائی خوا لێ‌خۆشبو دەستێکی بالای لەم رێکایەدا هەبوە دیسان دوکتور دێرسمی هەر وەها ماموستا عەبدوالرقیب یوسف و ماموستا دوکتور بەدر خان سندی و ماموستا هاشم تاها ئاکرەیی . هەر وەها بە داخەوە دەلێم کە زور نوسین وکتێبی چاکی لەم بارەیەوە هەن وەك گوێم لێ‌بوە لە تور کیاو روسیا بەلام بەدەستی ئێمە نەگەیشتون ..

٧ ـ كۆكردنەوەی فولوكلوری كوردی :

فولوكلوری كوردی لە هەرێمی بەهدینان‌دا كەنجینەیەكی زور زور دەولەمەندو سامانێكی گەلەك بە كەلكە گەرچی بەداخەوە دەلێم هەر وەها ماوتەوە نە بە چاكی كۆكر'وتەوە و نە تومارێش كراوە جگە لە چەند هەولێكی بچولە نەبن لە لای هێندەك برادەرانی نوسەر بو كۆكردنو لێكولینەوەی ئەم سامانە گرینگە .

كۆكردنەوەی فولوكلور لە هەریمی بەهدینان‌دا زور كزە هەر چەندە لە هەریمەكانی تری كوردستان پێشكەوتوترە و هەول‌دراوە ئەم سامانە كوێكرێتەوە و توماربكرێت وبلاوبكرێتەوە گەرچی ئەو ژی نابێ لە بیر بچێ كە هێندەك گەنجی دلسوز هەن خویان بەم سامانە گربنگەوە خەریك دەكەن و بە جل‌و بەرگێكی جوان دەردێنن‌و بلاوی دەكەنەوە وەك خوشكە سەرفیراز عەلی نەقشەبەندی و برایەكەی هەر وەها باوكی ژی دیسان كاك ئەحمەد عەبدواللە زەرو و خالد حوسین و مەلا مەحەمەدی زاخویی . بەلام ئەوی كاراو ئیش بە تەواوی لە گەل لێكولینەوەی ئەم بابەتانە دەكەن ماموستا عەبدوالرەقیب یوسف . ماموستا مەحەمەدەمین ئوسمانن هەر وەها لە توركیا و سوریاش ئەم هەولانە دراون بەلام بە داخەوە بە دەستی ئێمە نەگەیشتون وەك ماموستا « جەگەرخوێن »... ئەوی شایانی باسە كە نوسەرو ئەدیب و زانایانی كوردی ئەرمینیا لە زوكەوە خەریكی ئەم شتەن وەك ماموستا قەناتی كوردو عارەبی شەمو و حاجی جوندی ووروری تریش . بەلام هەر چونێك بێت هەر بەقەدەر گوێیە لە گیانی گادا .

٨ ـ پشكنین و توژاندنەوەو تەحقیقاتی ئەدەبی : ـ

ئەم شاخە ئەدەبییە نوێیە لە هەرێمی بەهدینان‌دا و ئەوی هەبێت ژی هەر لە سەر دیوان‌و شیعری شاعیرە كلاسیكیەكانمان بوە هەر وەها نابێ لە بیر بچێ كە لە سوریاو توركیا و ئەرمینیا ئەم كارە پێش ئێمە سەری هەلداوە وەك شەرحی دیوانی مەلای جزیرە هی زەڤەنگی . بەلام لەم دواییەدا ولە قوناغی جوارەمی مێژوی ئەدەبی كوردیمان هەولێكی چاكی ئەم كارە دراوە وئەوی بەم كارە هەلستاون ماموستا سادق بەهائودینی ئامێدی‌و ماموستا عەبدوالرەقیب یوسف و ماموستا مەحەمەدەمین ئوسمان و زوری تریش گەر چی نهو ژی گەلەك گەنجی دلسوز خەریكی ئەم كارەن و ئەم شاخە ئەدەبییە بەرەو پێشەون دەبەن.

٩ ـ روژنامەگەری : ـ

روژنامەگەری نابەكی زور گرنیگی نەدەبمانە بە وێنەیەكی گشتی چونكە ئەو رێگایەیە كە ماوە بە قەلەمی نوسەران دەدا بۆ خزمەت و دەلەمەندكردنی ئەدەبەكەیان .. ئەوی شایانی باسە روژنامەگەری لە یەكەم روژی چاو هەلنانیەوە لەم هەرێمەدا لە دایك‌بوە چونكە روژنامەی« كوردستان» هەر بەشوە كوردییە و لەم هەریمەدا هاتونە كایەوە .. هەر چەندە لە كوردستان دەرنەدەچوو چاپ نەدەكرا بەلام بو كوردو بە ئەزمانی كوردیبۆ .. لە دوای روژنامەی كوردستان زور بلاوكراوەو گوڤارو روژنامە دەرچون لەم هەریمەدا لە سەردەستی كومەلە سیاسیەكان وەك كۆمەلی « خویبون » دیسان روژنامەی « ریا تازە » لە ئەرمینیا دیسان گوڤاری « روناهی » ماموستا حافیز قازی و گوڤاری « چیا » دوكتور بەدرخان سوندی و هێندەكی تریش .. لە شورەسوارەكانی ئەم مەیدانەش لە هەرێمی بەهدینان‌دا خیزانی بەدرخانیەكان و جەگەرخوین و ئەنوەر مائی بەلام ئەوانە نهو خەریكی روژنامەگەرین ماموستا سەبری بوتانی و دوكتور بەدرخان و سەربەست بامەرنی‌و موختار فایق و ئەحمەد جەزراوی دیسان زور گەنجی دلسوزی تریش . بەلام نوسەرو روژنامەنوسەكانی توركیا و سوریا و ئەرمیناش زورن هەر چەندە بەرهەمیان بەدەستی ئێمە نەگەیشتوە .

١٠ ـ وەرگێرانی ئەدەبی : ـ

ئەم تایە ئەدەبییە بە دو لا دەژمێدرێ وەرگێران لە ئەزمانەكانی تر بو كوردی و لە كوردی بۆ ئەزمانەكانی‌تر ئەم كارەش كارێكی گرینگە بۆ ئەوەی ئەدیبانی كورد ئەدەبی جیهانی بناسن هەر وەها ئەدیبانی جیهانی ئەدەبی میللی‌مان بناسن گەر چی ئەم شاخە ئەدەبییە لە هەریمی بەهدینان‌دا زور كزو بێ‌هێزە هەر چەندە لە ئەرمینیا ئەم كارە پێشكەوتوە .. ئەوی شایانی باسە هێندەك برادەر نهو خەریكی ئەم كارەن و بە هیوای سەركەوتنیانین .

لێرەدا نەبێ پەنجە بۆ شتێك راكێشم ئەو ژی ئەوەیە كە لە هەریمی بەهدینان هەر چەند ئەدیب و نوسەر زوربن بەلام نوسەری ئافرەت زور كەمن ئەگەر هەبن لە ژمارەی پەنجەكانی یەك دەست تێنایەرن هەر چەندە ناوی شاعیرەكی مەزن وەك میهرەبان خانۆن هیچ كات لەبیر ناچێ .. گەر چی نهو گەنجی ئافرەت هەن دەستیان داوتە قەلەم و خەریكی دەلەمەندكردنی ئەدەبی میللی خویانەو خەریكن ئەدەبی ئافرەت لەم هەرێمەدا بخولقێنن وەك سەرفیراز عەلی نەقشەبەندی وزوری تریش هەر چەندە لە ئەرمینیا ئەدەبی سەنگینی ئافردت هەن كە بەم شێوە كوردییە دەنوسن ... دیسان دور نییە ئافردنی بەهرەدەرو نوسەری چاك هەبن لە توركیا و سوریا بەلام چەند عری كومەلایەتی بەرهەمیان قەدەغەدەكەن .

١١ ـ شیعر : ـ

هەر وەك لە سەردادا گوتم شیعر بەكەم شاخو تای ئەدەبییە كەلە هەرێمی بەهدینان‌دا بە تایبەتی‌و لە هەمو كوردستان بە گشتی رواوەو چاوی هەلێناوە و گەشەی‌پێ‌دراوە و ماونەوە وبەزرنەبوە و لە سەر ئەزمانی خەلك‌و لە سینگباندا پارێزراوە ئەوە ژی لە بەر چەند هویەك بوە : ـ

١ ــ زور ئاسانه بۆ له بەرکردن .
٢ ــ ئاسانبوه بۆ گێڕانەوه یەك بۆ یەك تا دەمی تومارکردن .
٣ ــ شیعری کوردی که به دەستی چەند ناودار و زانا دەنوسراوه بــه شتێکی .

پیروز له لای خەلك دەپارێزرا له بەر ئەم هۆیه دەماوه بێ گۆڕان وتێکچون له بەر ئەم هویانە شیعر بۆ به رەوشەنترین و پربەهـــاترین ناخەی ئەدەبی کوردی و به چاکی و بێ‌گۆڕان بەدەستی ئیمــــــەی گەیشت .

له قوناغەکانی مێژوی ئەدەبی کوردی شیعر به هەمویاندا تێپەڕیوه وەك : ــ

١ ــ قوناغی یەکەم که پربەهاو و رەوشەنترین قوناغه له مێژوی ئەدەبی کوردی ماندا چونکه زور زەبەلحو مەزنی ئەدەبی کوردیمان لــــەم قوناغەدا پەیدابون و به ئەزمانی شیرینی زکماکی خویان نۆسیانه .. هەر هەستی ڤیانی میللەت بوه ئەم شاعیرانەی هـــانداوه بو نوسین به ئەزمانی خویان و شورەسواری ئەم قوناغەش ئەوانەن مەلای جزیری . فەقی تەیران . خانی بانەی . و زوری تریش .

٢ ــ قوناغی دوەم : ــ

هەر وەك لەپێش‌دا گوتم ئەم قوناغه به قوناغی وەستانو بێ‌لقلقین ناسراوه .. هەر چەندە زور تەم و مژ له سەر ئەم قوناغەدا هەیه وبــه چاکی لێ نەکولاوتەوه و نەپشکینراوه .. ئەســـتێرەی رەوشـــەنی ئەم قوناغەش شێخ نورەالدین بریفکانی یه که شیعری به کوردی و عارەبی و فارسی نوسیتەوه دور نی‌یه زور شاعیری تریش هەبن له قۆناغـــەدا بەلام بەرهەمیان به دەستی ئێمه نەگەیشتوه یان ئەگــەر هەبن ژی بــه تەواوی روشـەن نینن .

٣ ــ قوناغی سیەم :

قوناغی درەوشانەوه و گەشەسەندنی شیعر به تایبەتی و ئەدەبی کوردی به گشتی بوه . لەم قوناغەدا زور شاعیری چاك و مەزنی تێــدا هەلکەوتون هێندەکیان هەر لەم قوناغەدا کوچی دوایی‌یان‌کـــــرد و وهێندەکیشیان تا قوناغی جوارەم ژی مان وەك جەگەرخوێن و ئەحمەد موخلیص و مەلا تاها مائی و شیخ مەمدوح بریفکانی و ماموستای نەمــر ئەنوەر مائی .. زور ئاشکراشه که زور شاعیری تریش هەن له پارچەکانی تری ئەم هەرێمەدا بەلام بەرهەمیان به دەستی ئێمه نەگەیشتوه .

٤ ــ قوناغی جوارەم :

قوناغی نوێ و ئێستای شیعری کوردی ... لەم قوناغەدا دەرئاکەی مەزن کەوتە سەرپست بەرامبەر شیعر و ئەدەبی کوردی هەر چەند لەم قوناغەدا زور سەرکەوتن و دوا کەوتن هاتنه رێگای شـــیعری کوردی دا بەلام ئەو هەمو کارەسات و روداوەکانی ئـــەم قوناغـــــه رەنگدانەوەیەکی چاکی له ناو شیعری کوردی به گشتی و شـــیعری هەرێمی بەهدینان به تایبەتی پەیداکرد . دیسان لەم قوناغەدا شاعیرەکانی قوناغی سیەمو زور گەنجی هەلکەوتو و خوێن گەرم هاتونەته مەیـدان و هەول و تەقەللایان داوه و دەدەن بو دەلەمەندکردن و پێشخستنی شیعری کوردی دەستیان داوه هاوجەرخیەتی بـا ئەدەبی کوردی و شـــیعری کوردی بگاته ئاستی شیعری میللەتەکانی‌تر . بەلام چونکه شاعیر لـــه کاتی بەرهەمداندا هەر خەریکی داهێنان و پێشکەوتن و بـــه تـــەمای سەرکەوتن دەبێ هەر وەها هێندەك جاریش توشی دواکەوتن و کزی دەبێ له کاروانی ئەدەب و نوسینی خویاندا و پشکێنەرو رەخنەکر ناتوانێ حوکمەکی موکمو تەواو له سەر ئەدەبو شیعرەکەیان بدات .. لێرەدا وەك گوتم ناتوانم نمونەو باسی شیعرەکانی ئەم قوناغه بکـــەم گەر چی هەولی ئەوه دەدەم که هێندەك سیفەتی شاعیری ئەم قوناغه بێنمه بەر چاو هەر چەندە ئەم رەوشت و سیفەتانه تایبەتی نین به شـــاعیرانی هەرێمی بەهدینان بەلکو هەمو شاعیرانی کورد دەگەرێنەوه ئیمرو خەریکی بەرهەمدانن ئەم سیفەتانه ئەمانەن : ــ

١ــ شاعیری ئەم قوناغه گەر چی گەنجه بەلام خوی خەریکی خویندنەوەی ئەدەبی دراوسیەکان و ئەدەبی جیهانی دەکا و بیری رەوشەنتر دەکا و سودی له تاقی‌کردنەوەکانی شاعیری جیهانی وەردەگرێ وبه رای من ئەگەر شاعیری ئەم قوناغه کوڵ نەداو قەلەم فڕەنەدا وابزانم بەرە وپێشەوه دەروا و شاعیری چاکی لێ دروســـتدەبێ لێرەدا مافی ئەوه به خوم ئەوەم و دەلێم شاعیری ئەم قوناغه له شاعیرەکانی قوناغەکانی‌تر رەوشەنبیرتر و پێشکەوتوترو زیرەکترە .

٢ ــ شاعیری ئیمرومان خوی دەبەستەوه به کون و کلاســیکیەتەوەو سودی له شاعیرە کونەکانمان وەردەگرێ به رێگای به کارهێنانی و شەو موزەدانی کوردی پەتی و شیوەی دارشتنی رستەو دیرەکانی شیعر .. لێرەدا مەبەستم ئەوه نی‌یه که شاعیری ئیمرومـــان دەگەرێتەوه سەر شیوەی کلاســـیکیەتەوه بەلـــکو ســـودی لێ‌وەردەگرێ و بەردو نوێ‌کردنەوه دەروا لــه روخسارو فۆرمی شیعر له بەر ئەوه شاعیری ئیمرومان دوو سەروچاوەی ســـود وەرگرتنی هەیه له دارشتن و داهێنانو هونینی شیعردا .

٣ ــ شاعیری ئیمرومان سود وەردەگرێ له تاقی کردنەوەکانی کەلەتورو ئەدەبی مروڤایەتی و جیهانی به رێگای خویندنەوەو خەریکبونی نەتەبوعی بلاوکراوەکانی نوێ لـــه مەیدانی ئـــەدەبدا ئەمه ژی دیاردەیەکی چاکه .

٤ ــ ڤەبەستن و پەیوەندی له گەل کەلەتورو فولوکلوری کوردەواری چونکه دیاره که شاعیری ئیمرومان سود وەردەگرێ له فولوکلورو کەلەتوری میللی خومان و به کاری دینێ لــه دارشتن و هونینی

شیعری خوی‌دا ئەمە ژی دیاردەیەکی چاکە .

٥ ــ شاعیری ئیمرومان خوی بە خاوەنی هەمو کارەساتی دونیا دەزانێ‌و خوی تێدا دەبینتەوە و کارەساتی خوی لە کارەساتی مروڤایەتی‌و جیهانی جیا ناکەتەوە بەلکو تەفاعولی لە گەل‌دا دەکا و بەکاری دینێ بە گەهاندنی مەبەستەکانی خوی .

٦ ــ زور لە شاعیرەکانی ئیمرومان خویان لە واقیع‌دا دەبێنن و واقیع بو گوێگرو خوینەر دێننە بەر چاو چێ بە وێنەگرتن یا رەخنەیٚ گرتنێ ئەم واقیعە ئەمە ژی شتێکی خەراپ نی‌یە .

٧ ــ شاعیری ئیمرومان تا جیکای پێ خوی نەبینێ و خوی نەروێنێ و جیکای خوی لە باغچەی ئەدەب‌دا نەدوزێتەوە و بە تەواوی خوی پێ نەگەینێ .. کارتێ‌کردنی شاعیرەکانی کوردی‌تر و شاعیرەکانی جیهانی و عارەب لە شیعرەکانیاندا بە دی‌دەکرێت ئەمە ژی وابزانم تاوان نی‌یە چونکە شیعر لە هەستەوە هاتوە و لە دەرونی پاك هەلقولاوە و هەستیش هاوبەش‌و موشتەرەکە لە ناو مروڤایەتی‌دا .

٨ ــ شاعیری ئیمرومان لە دەرەوە و زاهیرەوە وا دیارە کە رەشبین و بێ ئومێدو لە ژیانێکی پر ناکامی‌دا دەژێت بەلام ئەم زاهیرە ئەوە ناگەینێ کە شاعیرمان رەشبین و بێ‌ئومێدە بەلکو لەم شتانەدا تروسکەی هیڤی و ئومیدو هیوایەکان و پاشە روژ و ئابتدەی چاکیان تێدا بەدی دەکرێن چونکە ئەگەر بەرهەمەکانی ئەم شاعیرانە بە چاکی شێ‌بکەینەوە دیارە لە دوایی‌دا کە بە عەرەبی پێ دەلێن « لحظة التنوير » ئومیدو هیوای تابندەیەکی روناك تێدا دەبینین ئەمە ژی وا دەگەینێ کە ئەم وەشبینی و بێ‌ئومێدی لە هونین و فورمی شیعری‌دا بۆ ئەوەیە کە وا بە خەلك بگەینێ کە روناکی و ئومێد و پاشە روژ رەوشەن هەولو ماندوبونی زوری پێ‌دەویٚ نە وەك پێ‌کەنین و بشت‌کردنەوەو دانیشتن .

٩ ــ شاعیری ئیمرومان وەك شاعیرانی میللەتەکانی‌تر رەمزی تایبەتی خویانی هەیە ئەم رەمزانەش روخساری کوردەواری پێوە دیارە وەك چیاو بەفر و دار بەرو و کەو ونیرگزو زور شتی تر کە پەیوەندیەکی پتەوی هەیە بە سروشتی کوردستان و رەوشتی میللەتی کورد .. بەلام لێرەدا نابێ ئەوە لە بیر بچێ کە چون ئەم رەمزانە بە کار دێن هەر چەندە ماوەی سەرکەوتنی بە کارهێنانیان پەیوەندی بە توانای شاعیرو کەرەستەی شیعری ئەوەوە هەیە .

١٠ــ پەلەکردن لە چاپ : ئەم دیاردەیە باوە لە لای شاعیرەکانی ئیمرومان هەر چەند شیعری لای کویوە لێك ئەدات‌و دەداتە چاپو وای تێ‌دەگا کە شاعیربون پەیوەندی بە جورو نەوعیەتی شیعرەوە هەیە . ئەم پەلەکردنە ژی بەراستی دیاردەیەکی خەراپە .

١١ــ شاعیری ئەم قوناغە خوی بە شتێکی نارەوا خەریك دەکا ئەو ژی ئەوەیە کە خوی لە توخیب‌و سنوری شیوەیەکی ئەزمانمان تێ‌ناپەرێنێ بەلکو هەلدەستێ بە دارتاشی وشەر قەرزکردن لە ئەزمانەکانی بیانی‌و ناچێ وشەی چاك‌و جوان لە شیوەکانی‌تری کوردی وەربگرێ‌و لە داریشتن و هونینی شیعری خوی‌دا بەکاربێنێ بۆ ئەوەی زمانی ئەدەبی کوردی بەکگرتوو دروست ببێ ئەمە ژی تاوانێکی مەزنە لە مێژوی ئەدەبی نەتەوایەتیماندا .

١٢ــ شاعیری ئیمرومان وا دەزانێ هاوچەرخیەتی تێ‌هەلدانی هەمو شتێکی رەگەزی‌یە لە ناو تەکنیك و دابلەکتیکی شیعردا هەر وەها دەرچونە لە هەمو توخیب‌و سنورەکانی شیعر پێ‌ناسراوی ... بەلام بێ‌گومان هەمو کەسێك لە گەل ئەم وتەدایە کە شیعر شیعرە و پەخشانیش پەخشانە و هیچ کێشەش لە سەر ناکرێت ... شیعر کێشی خوی هەیە ئەگەر قافیە لابدرێت کێش هەبە ئەگەر کێشیش نەبێ موزیکی تایبەتی شیعر ئەبێ هەبێ نە وەك بە شیعر دانانرێت بەرای من ئەم دیاردەیە شتێکی خەراپە .

١٣ــ شاعیری ئیمرومان دیاردەو سیفەتێکی زور خەراپی هەیە ئەو ژی غورور و لە خو بەهابون و خۆی بە شتێکی گەورە زانین و هیچ کەسی‌تر بە شتێك نازانێ ... دیارە کە برادرێکی شاعیر دەبینین چەند شیعرەك دەنوسێ و بلاودەکاتەوە لێك وەدا بو چاپ و پاشان خوی بە نیروداو ئەراگون و گوران و موتەنەبیش نادا و هەمو کەسانی‌تر بە هیچ دەزانێ . ئەمەش هەمومان هاوبەشین کە ئەم دیاردەیە گەلێك شتێکی نارەوا و خەراپە .

لە دوایی‌دا ئەبێ ناوی هیندەك لە شاعیرانی ئەم قوناغە بێنمە بەر چاو ئەواتە ژی مەلا تاها مائی و سەبری بوتانی و دوکتور بەدرخان سوندی و قەیسەی مستەفاو موئەیەد تەیب و عەبدوالرەحمان مزوری و خەلیل دوهوکی و سەرفیراز عەلی نەقشەبەندی و زوری تریش کە ناتوانم ناوی هەمویان پێنمە بەر چاو و ئەوە ژی لە بیر ئەچێ کە لەم قوناغەدا چەند دیوانەکی شیعری لەم هەریمەدا بە چاب گەیشتوە و بلاوبوتەوە بەلام لە گەل ئەوە ژی‌دا زور کەمن .

لە دوای باسەکەم‌دا ئەمەوێ نۆقتەیەکی گرینك ئاشکر کەم ئەو ژی ئەوەیە کە نوسین و خویندن لە هەریمی بەهدینان‌دا لە پێشان لە هەمو پارچەکانی‌دا بە کوردی نەبوە ئەمە ژی هوی ئەوەیە کە ئەدەب پاش بکەوێ لەم هەرێمەدا چونکە نەخویندن بە ئەزمانی زکماکی هویەکی گەورەی ئەم دیاردەیە چونکە هەر چەند ئەدەب لەم هەریمەدا بەلانگازو بێ هێزو پاشکەوتوبێ وابزانم تاوانی گەورە دەگارێتەوە سەر ئەم نوقتەیە و هیچی تر .

د . نافع ئاکرەی

1 ــ ئەم باسە بابەتی کورەکی ئەدەبی بەریوەبەرێتی رەوشەنیری جەماوەری سولیمانی لە 4ــ2ــ1980 و هەر وەها کورەکی ئەدەبی وەرزی رەوشەنیری یەکەتی نوسەرانی کورد لە هەولێر بوە . لەمانگی 6ــ1980 .

کەریم شارەزا

ئەوانەی ئاگاداری جیهانی ئەدەبو رەخنەی ئەدەبین ئــەو راستی‌یەیان لە لا ڕوونو ئاشکرایە کە بە هیچ جۆرێك نـــا توانرێ لە شاعیر بکۆلدرێتەوە ، تاکو هەندێ لایەنی مێژوویی‌و دەروونی‌و هونەریی‌ی دیاری کراو هەنە رەچاو نەکرێن‌و ، بــە ووردی لێیان نە کۆلدرێتەوە ، بۆیە پێویستە لێرەدا بەر لـــە هەموو شتێك ئەوە بزانین ئایا شاعیر لە چ ســــەردەمێکی مێژوویی‌دا سەری هەلداوەو ، لە چ خاكو وولاتێکدا چاوی ژیانی هەلێناوە ؟ ئایا رۆلەی کام چین‌و توێژی میللەتەکەیەتی‌و ، چ دەورو بەرێك کاری کردۆتە سەر چۆنیەتی پەروەردەبوون‌و سەر هەلدانی لە ناو کۆمەلگاکەیدا ؟!

ئینجا باری دەروونی شاعیر هەل بسەنگێندرێ‌و لـــــە رێگەی ژیانە تایبەتی‌یەکەی‌و ، بلرە دەروونی‌یـــەکەی خۆیەوە بیناسین‌و بزانین چ رەوشت‌و خوویەکی تایبەتی بووەو ، هۆش‌و هەستی بەرامبەر بە رووداوی دەوروبەری چۆن بووە ؟ بزانین بەهرەی هونەریی لە چ لایەنێکی ژیانی‌یەوە سەری هەلداوەو بۆ چ لایێکی پال پێوەدەنی ؟ ئایا لایەنە هونەری‌یەکەی لە بـــارەی سۆزو ئەندێشەو ماناو تەکنیکی داڕشتنەوە چۆنە ؟

ئێستاش با بە پێی ئەو بەرنامەیەی کە دەست نیشانمان کرد ، با بۆ نموونە شیعرو شاعیری‌یەتی شـــاعیری کلاسیکی ناوداری کورد زێوەر [١٨٧٥ ــ ١٩٤٨ ز] هەل بسەنگێنین تاکو بزانین لە تای تەرازووی هونەری شیعری کوردیدا چ سەنگ‌و بەهایێکیان بووەو چۆن بە پێی باری مەوزوعی ژیـــانی خۆی‌و دەورو بەری پەروەردەبوونی لە ناو کۆمەلگاکەیدا ، چ رووگــەو رێبازێکی تایبەتی بۆ خۆی گرتووەو ، بە پێی بەهرەی هونەریی‌و باری مێژوویی‌و ســـــەردەمی ژیانی‌و جۆری خوێندەواری‌و رۆشنبیریی جۆرە پسپۆڕی لە لایەنێکی تایبەتی هونەری شیعری کوردیدا پەیدا کردووە .

هەروەکوو لــە ســــەرچاوە ئەدەبی‌یە کوردی‌یەکان(١) ئەمەیان روون کردۆتەوە کە زێوەری شاعیر ناوی مەلا عەبدوللای کوڕی محەممەد کوڕی مەلا رەسوولەو لە سالی ١٨٧٥ دا لـــە شاری سلێمانی لە دایك بووەو ، لە تەمەنی حەوت سالیدا لــە حوجرەی (خواجە فەندی) دەخرێتە بەر خوێندن‌و قورئان‌و ئاگەهان‌و گولستان دەخوێنێ‌و بەدەم فارسی خوێندنیشەوە ، دەست دەکا بە عارەبی خوێندن‌و دەچێتـــــە فەقێ‌یەتی‌و روو دەکاتە مەریوان‌و بانەو لە وێوەش بۆ موکریان‌و سابلاغ دەچێ‌و

بە ڕەواندزدا دەگەڕێتەوە بۆ هەولێرو کەرکووك‌و دەچێتـــەوە شاری سلێمانی‌و لە مزگەوتی (بن تەبەق) دەرســـــی (عیلمی عەرووزو قافیە) لە لای (عیرفانە فەندی) دەخوێنێ‌و دەبێ بـــە موستەعیدێکی باش(٢) .

لە سالی ١٣١٧ی رۆمی وەك سکرتێری تایبەتی (شـــیخ سەعیدی حەفید) لە تەکی‌دا دەچێ بۆ ئەســــــتەمبول بۆ لای (سۆلتان عەبدولحەمیدی دووەم)(٣)و ، لە دوایی‌دا ، بـــــۆ خوێندن‌و زیادکردنی زانیاری‌و دنیادیدەیی بۆ ماوەی چوار سال هەر لەو شارەدا دەمێنێتەوە ، لە پاشا هاتۆتەوە سلێمانی‌و دوای ماوەیەك لە سالی ١٣٢٤ی رۆمی‌دا هەر لە سلێمانی کراوە بـــە مامۆستای قوتابخانەی [روشدی‌یەی عەسکەری]و لە سەردەمی حکومەتی عیراقیشدا یەکەمجار کراوە بە مامۆستای (ئیبتدائی ملکی)و لە دواییشدا کراوە بـــە مامۆســــــتای قوتابخانـــە سەرەتایی‌یەکانی لیوای سلێمانی‌و لەگەلێ گوندو ناحیەو شاردا خزمەتی خوێندەواریی کوردی کردوە تاکو لە ســـالی ١٩٤٢ دا خانەنشین کراوە کە بە تێکرایی ماوەی (٣٠) سالێك ئــــەم ئەرکەی هەلگرتووەو لە ١٠ــ١١ــ١٩٤٨ دا هەر لە شـــــاری سلێمانی کۆچی دوایی کردووە(٤) .

لــە رێبـــــازی ژیان‌و پەروەردە بوونی (زێوەر) دا جۆرە تێگەیشتنێکمان لە باری مێژوویی‌و دەوروبەری شـــاعیرەوە وەرگرت‌و زانیمان ئەو رێچکەیەی ژیانی بەرەو کام ئەدەبو کـــام رێبازی شیعریی دەبات‌و پسپۆڕی لە کام جۆرە شـــیعر پەیدا دەکات ؟

ئەگەر شاعیرێکی کورد بەو چەشنە پەروەردە بووبێ‌و لەو جۆرە دەورو بەرەدا سەری هەلدابێ‌و لە سەر حسێبی شیعری شاعیرە کلاسیکی‌یەکانی پێش خۆی‌و سەردەمی خۆیدا سەلیقەی شاعیریەتی کرابێتەوە ، دیارە ئەمیش بام پتر لەگەل خوێندن‌و فێرکردنی ناو قوتابخانەدا تێکەل بووبێ ، دەتوانم بلێم ، بـــە گشتی هەر رێبازە کلاسیکی‌یەکەی ئەوانی گرتووە ، کە شیعری غەزەلیان لەلا لە هەموو رەگەزو هونەرێکی دیکەی شـــیعر لـــە باوتر بووە ، چونکە لە سەردەمێکی زووەوە قوتابخانەی شیعری

غەزەل لە ئەدەبی کوردیدا سەری هەڵداوەو شاعیران جۆرە فەرهەنگێکی شیعریی نەگۆڕاویان بۆ داناوە ، وەسف کردنی جوانیو شۆخو شەنگیی ئافرەتیان کردووە بە تەوەرەو بنچینەی بابەتی شیعرەکانیان ، جۆرە (لێك چواندن) و (خواستن) ێکیان لە رەوانبێژیی زمانی کوردی لە شیعرەکانیاندا بەکار هێناوە کە لە لای زۆربەی بەلکو گشتیی شاعیرەکاندا بەهەمان وێنەو قالب دووبارە بۆتەوە ، وەك بلێی چاوی ئافرەتیان بە چاوی بازو شەهینو سەقەر یا مامز یاخود بە گوڵی جوانی وەك نێرگزو بنەوشەو نەیلۆفەر چواندووە ! روومەتو گۆنا بووە بە شەکرە سێوو گوڵو گوڵاڵە سوورەو برۆ بە تاقی میحرابی مزگەوت یاخود بە کەوانو ، دان بە مرواریو لێو بە یاقووتو برژانگو نیگای سیحراوی چاویان بە رمو تیرو ، قەدو بەژنو باڵا بە سەروو چنارو عەرعەرو پرچ زوڵف بە گیابەندو خاوو میسكو عەنبەرو شەوی تاریكو روخسار بە رۆژی رووناكو مانگی لە چواردەو سنگو مەمكیش بە باخی سێوو بەهیو هەرمێیان . ئەمانە هەموویان کەرەستەی بە نرخو بەهاداری لێكچواندنی رەوانو بەهێزو خواستنی تەواوو چەسپاو بوونو ، لە لای زۆربەی شاعیرە کلاسیکیە کوردەکان جارەها دووبارەو سێبارە بوونەتەوە .

ئەو شاعیرەی بە زۆری شیعری غەزەلی داناوەو پسپۆڕیی لەو جۆرە شیعرە پەیدا کردووە ، نەیتوانیوە بە هەمان هێزو گوڕ لە مەیدانی شیعری هەجوکاری یاخود سیاسی سەرکەوێ ، ئەوەی لە شیعری پێداهەڵدان وەیا دلداری دەستی هونەریی رۆیشتووە نەی توانیوە هەمان سەرکەوتن لە شیعری کۆمەڵایەتیو پەندو ئامۆژگاری وەدەست بێنێ . چونکە ئەو جۆرە شیعرو بابەتانە فەرهەنگی شیعریان لەیەکتری جودایەو مەیدانی بەهرەی هونەریان شوێنو زەمینەیەکی دیکەیەو باری دەروونیان چەشنێکی ترە .

کەواتە بە پێی ئەو بیرو رایەی سەرەوەمان پسپۆڕی لە شیعریشدا هەیەو پێویستیشە هەبێ . زێوەری شاعیری کلاسیکیشمان پسپۆڕیەکەی لە بواری شیعری غەزەلو وەسفدا سەری هەڵداوە ، چونکە وەك سەرنج دەدەین لەو جۆرە شیعرانەیدا هەموو رەگەزو کەرەستەی شیعری رەسەنو سەرکەوتووی کلاسیکی تێدایە . لە کێشو سەرواو بیرو سۆزو ئەندێشەو کاریتێکردنی ئەو بیرو سۆزو ئەندێشەیەش لە هەستو هۆشی گوێگرو خوێنەری ئەو جۆرە شیعرانەی .

ئەگەر ئێمە بە دوای نموونەی سەرکەوتووی غەزەلەکانی زێوەردا بگەڕێین ، چاومان بە گەلێ نموونەی سەرکەوتووی وا دەکەوێ کە بیانکەین بە بەڵگەی ئەو راو بۆچوونەمان بە روونو ئاشکرایی بۆمان دەردەکەوێ کە (زێوەر) لە وەستایی شیعری کلاسیکیدا بە تایبەتی لە غەزەلدا شاگردیەکی زیرەکانەی قوتابخانە شیعریەکەی بابان یاخود بلێین قوتابخانەکەی نالی [١٨٠٠ – ١٨٥٦] ز ی مەزنی کردووەو ، هەر کەسێکی ناوی (زێوەر) بە سەر ئەم پارچە شیعرەی دائەبینێ ، پتر بیری بۆ ئەوە دەچێ کە بلێ ئەمە شیعری (نالی)یەو هی کەسێکی دیکە نیەو ئەمەش نموونەی شیعرەکەیەتی : ـ

با نەچێتـــە لای رەقیبـــان یـــار ئەنیسی خانە بێ
لازمــە ئـــەو ئاسـکە لەو لا نەبێ لەو لانـــەبێ

دیدە وەختێ تۆی لـەلا حـازر نـەبێ وا حەز ئەکا
بۆ نەزەر لەعلو دوڕی یەکتـا نە بێ ، یەك تانەبێ(٥)

لە نیوەی دووەمی دێرە شیعرەکەی یەکەمدا ، لە نێوانی (لەو لا نەبێ)ی یەکەمو (لەو لانە بێ)ی دووەمدا (رەگەزدۆزێکی تەواو)(٦) هەیە ، یەکەمیان بە مانای ئەوەیە : یار لەلای رەقیب نەبێو دووەمیشیان بە مانای ئەوەیە : « با یار لە لانەو ماڵەکەی خۆی دابێ » .

وە لە نیوەی دووەمی دێرە شیعرەکەی دووەمدا لە نێوانی (یەکتا نەبێ)ی یەکەمو دووەمدا (رەگەز دۆزێکی تەواو) هەیە ، یەکەمیان بە مانای ئەوەیە : چاو کە تۆی لەلا نەبێ وای پێ خۆشە بۆ بینینی لەعلو دوڕی بێ هاوتا نەبێ باشە ، یاخود (تانە) یەکی بە سەرەوە بێ(٧) .
دیسانەوە لە هەمان غەزەلدا دەڵێ : ـ

عاریفی حـەق بین چ باکی زینەتو ئارایشـە ،
وای ئەوی ناو شـارو ناو دێ وانە بێ ، دێوانە بێ

هەر کەسێ بۆ تەرکی دلبەر دێ نەسیحەتمان دەکا
ئەم دوعایەی لێ ئەکەم یاخوا نەبێ یـا خوانە بێ(٨)

لە نیوەی دووەمی دێرە شیعری یەکەمدا لە نێوانی (دێ وا نەبێ) و (دێوانە بێ) (رەگەز دۆزیەکی تەواو) هەیە ، یەکەمیان مانای ئەوەیە : ناوشارو ناو دێ پیاوێکی دەوێ گوێ بە شتی رواڵەتی نەدا ، ئەگەر وا نەبێ ، با بۆ خۆی دێوانە واتا شێتۆکە بێ وەك لە وشەی دووەمدا مەبەستیەتی .

وە لە نیوەی دووەمی نیوە شیعری دووەمدا ، لە نێوانی وشەی (یاخوا نەبێ)ی یەکەمو دووەمدا رەگەزدۆزیەکی تەواو هەیە چونکە مانای دێرە شیعرەکە بەم جۆرەیە : هەرکەسە ، کە دێت ئامۆژگاریمان دەکات بۆ ئەوە کە دەست

له دولبەر هەڵگرین ، ئەم دوعایەی لێ دەکەم و دەڵێم : «یاخوا ئەو کەسە هەر نەبێ وەك جاری‌یەکەم هاتووە ، وە یاخود بـــە « خوانە » شێت بێ « خوانە »ش کابرایێکی شێت بوو لـــە سلێمانی(٩) .

وە لە کۆتایی غەزەلەکەدا زێوەر دەڵێ : ـ

شەمعی رووتە بۆتە باعث « زێوەر » ئێستا دایما
گەر لـە خـــاتریا کەمێ پەروا نەبێ پەروانە بێ(١٠)

لە نێوە دێڕی دووەمی ئەم شیعرەدا لە نێوانی (پـــەروا نەبێ) و (پەروانە بێ)دا [رەگەز دۆزی‌یەکی تەواو] هەیەو ، مانای دێڕە شیعرەکە بەم جۆرە یە : ـ

« مۆمی رووەمەتی تۆیە کارێکی کردووە کە زێوەر هەموو دەمێ ئەگەر لە دڵیدا تۆزێ (پەروا) واتا : ترس نەبێ ، با بۆ خۆی بسووتێ‌و بێ بە پەروانەی دەوری مۆم(١١) .

جگە لەم پارچە شیعرە پڕ وورده کاری‌یەی کە نیشانەیە بۆ دەست رۆیشتوویی (زێوەر) لە شیعری غەزەلدا ، دەبینین لە غەزەلێکی دیکەیدا بە جارێ گۆی هونەری شیعری ناسکی لەو مەیدانەدا بردۆتەوەو ، لەو بوارەدا بە پێش زۆربـــــەی شاعیرانی سەردەمی خۆی کەوتۆتەوەو ، ئەمەش چەند دێڕێکە لە غەزەلە نایابەکەی کە تێیدا دەڵێ : ـ

تکانی ئابرووی چەمـــەن بـــەڕوویی ئابدارەوە
شکانی نرخی نەســتەرەن بـە زوڵفی مشکبارەوە

چەە لە مەی! لە نەی! لە جام! ئەگەر بەلەنجە بێتە لام
بەڕوویی ئابدارەوە ، بـــە چاوی پڕ خومارەوە

عەرەق نی‌یە لە عالەما ، کە لابەرێ لە دڵ غەمـــا
جگە لە قەترە ئارەقێ لە رووت کە دێتـە خوارەوە

وە لە شوێنێکی دیکەی غەزەلەکەیدا دەڵێ : ـ

فیدایی خەددو قەددی‌تۆ چەمەن بە فەوجی گوڵیەوە
بـــە بولبول‌و بە چڵیەوە بە قومری‌و هوزارەوە !

فەرەنگ روو زەنگ موو، عەجەم سیاق‌و رووس خوو
ئەناسـرێ کە کوردە زوو بە پێچی لارو خوارەوە

ئینجا لە کۆتایی غەزەلەکەیدا دەڵێ : ـ

ئەمن گەیاندمە ئەنوەری فنوونی شیعرو شاعیری
ئەتۆش گەیانتە سامیری بە چاوی سیحر کارەوە(١٢)

هەر شاعیرێك ئەمە دەستەڵاتی شاعیری‌و ناســـــتی هونەری رەوانبێژیی‌و ووردەکاریی‌و نموونەی شیعری ناسك‌و پاراوی بێ ، بێ‌گومان لە ریزی یەکەمی کاروانی شــــــاعیرە کلاسیکی‌یەکانی کورد دادەنرێ .

زێوەر کاتێ لـــە جوانی‌و خۆشـــــەویستیی نیشتمانە شیرینەکەیشی دەدوێ ، دەبینین لایەنی غەزەلی‌یەکەی بـــــە رووی پێوە دیارەو بە سەری‌دا زاڵە ،وەك دولبەرو عاشـقێك مامڵەت لەگەڵ خاك‌و بەردی نیشتمانەکەی دەکات‌و دەڵێ : ـ

ئەی وەتەن چەن خۆشەویستی رۆحی شیرینی منی
مـــەزرەعەی توخمی نیشات‌و باعیسی ژینی منی

بێتو گەر من کۆهکـەن بم ، وەصلی شیرینم ببێ
تیشەیێ نادەم لە بەردت ، تۆی کە شیرینی منی(١٣)

هێزی شاعیری‌یەتی زێوەر لە دێڕی دووەمی شیعرەکەی دایە ، چونکە دەڵێ : « ئەگەر بێتو من وەکو فەرهاد لە پێناوی شیرین ، کێو بکۆڵم من چەکوشێك لە بەردت نادەم چونکە تـۆ خۆت شیرینی خۆشەویستی منی .

زێوەر لـە پارچە شیعرێکی کۆمەڵایەتیدا بـــە بیرێکی فەیلەسووفانە چارەی دیاردەی « درۆ »و « درۆزنی » لەنـاو کۆمەڵگای کوردەواری‌دا دەکات ، بەڵام بە جۆرێك هەرگیـــز باوەڕ ناکەی شاعیرێکی مەلای دیندار بەو جۆرە لە مەسەلەی بەهەشت بدوێ‌و ، لە شیعرەکەیدا بڵێ : ـ

بلێسەی خـەرمەنی دەوڵـەت درۆیـــە
شەرارەی مـەزرەعەی سـەروەت درۆیە

ئـــەتۆ بنوارە مـــەیدانی زەمانـــە ،
عەلەمداری ســــوپای نەکبـەت درۆیـە

مەسەلێنن درۆزن بچنـە جەننـــەت
ئەگەر بێتو بچن جەننـــەت درۆیە(١٤)

زێوەر ئەو شاعیرە گەورەیەی کورد کاتێ کە لە رێبازی خۆی لادەدات‌و خۆی دەخاتە رێبازێکی دوور لـــە بەهـرەو پسپۆڕیی هونەری خۆی‌و دەکەوێتە مەیدانی شیعری فێرکردن

[الشعر التعلیمی] ، دەبینین لاوازیو کزیەك بە سەر شاعیرییەتەکەیدا دێو ئەگەر شیعرەکانی لە تای تەرازووی « شیعری فێرکردن » ی تەواویان دا بنێین ، دەبینین گەلێ کەم بەها دەردەچن ، وەك ئەم نموونانەی خوارەوەی : ــ

بە سێ مەنتیقە عیراق بەش کرا
شیمالو وەسەت ، جنووب ناو نرا ،

هەموو شارێکی پێی دەڵێن لیوا
چواردە لیوایە بیزانە هەروا

چوار لەم شارانە کەوتوونە شیمال
سولەیمانییەو کەرکووکی خۆشمال

هەولێرو مووسڵ شاری مەعموورن
بە زراعەتو صنعەت مەسروورن(١٥)

وە یاخود هەر لەسەر بابەتی جوگرافیای عیراق چەند پارچە شیعرێکی دیکە دەهۆنێتەوەو لە بارەی رووبارەکانییەوە لەسەر هەمان کێشو سەروا بابەتەکەی تەواو دەکاتو دەڵێ :ــ

نەهری ناو عیراق دیجلەو فوراتن
ئەڵێی کەوسەرو ئاوی حەیاتن

خێرو نەفعیان ناکرێ ژمارە
دروستە بڵێی قەترەی دینارە(١٦)

هۆی دانانی ئەم جۆرە هۆنراوە لاوازانەشی دەگەڕێتەوە بۆ رووڵێنانو داواکردنی مامۆستایێکی جوگرافیای ئەو قوتابخانەیەی کە بە یەکەوە دەرسیان تێدا گوتۆتەوە ، ئەو کەسەش مامۆستای خانە نشین عەبدولمەجید نورەدین جەلیزادە [کۆیە : ١٩١٢] بووە ، کە لە ساڵی خوێندنی [١٩٣٤ ــ ١٩٣٥] دا هەردووکیان مامۆستای قوتابخانە سەرەتاییەکەی (بەرزنجە) ی سەر بە لیوای سلێمانی بوون، لە « درەوی بیرەوەرییەکان » یدا باسی ئەو روو لێنانو داوا کارییەی مامۆستا عەبدولمەجیدو چۆنیەتی هۆنینەوەی ئەو شیعرانەی زیوەر هاتوە(١٧).

زێوەر هەر لە بواری شعری فێرکردندا بەراوردییەك لە نێوانی خوێندەوارییو نەخوێندەواری دەکات، بەڵام سەرکەوتنی ئەم بابەتەیشی لە بابەتەکانی دیکەی باشتر نییەو لاوازیو تەنکاوی پێوە دیارەو ئەمەش نموونەی شیعرەکەیەتی : ــ

مەعاریفە کە بڵندی ئەدا بە قەومی هەزار
جەهالەتە کە دەکا مەحوی سلسلەی تاتار

برادەرانو رەفیقانی خۆم مەبن غافل
لە تەربییەو ئەدەبو عیلمو صنعەتێکی بە کار(١٨)

هەر چەندە شیعری فێرکردن بە بیرو رای زۆربەی رەخنەگرانی ئەدەب بە شیعری راستەقینە دانانرێ چونکە تەنیا ووشە هۆنینەوەیەو لە کاتی خوێندنەوەیدا هیچ هەست بە سۆزو ئەندێشەیێکی خۆش ناکەینو چ کارێك لە هەستو سۆزی خوێنەر یا گوێگری ئەو جۆرە ئەدەبە ناکاتو . ئەو چەشنەش لە کۆنەوە لە ناو ئیگریکی کۆنو رۆمانەکانو گەلێ نەتەوەی دیکەدا زانراوەو پەندو ئامۆژگاریو دەنگوباسو بابەتی زانیاری پێ هۆنراوەتەوە(١٩) .

لە ناو کوردیشدا لە سەردەمێکی زووەوە ئەم جۆرە شیعرەی فێرکردنمان بووەو ، چەند نموونەیێکی زیندوومان بە دەستەوەیە ، لەوانە : فەرهەنگوکەکانی (نەوبەهار) ی ئەحمەدی خانیو (ئەحمەدی) یەکەی شێخ مارفی نۆدێییە .

هەرچەندە وەك لەمەو بەر گوتمان شیعری فێرکردن ناکەوێتە بەر چەمکی شیعری راستەقینە ، بەڵام دەبینین زێوەر هەندێ جار هەوڵی داوە کەمێك سۆزو هەندێ ئەندێشە بخاتە ناو بابەتی شیعری فێرکردنو بەرەو شیعری راستەقینەی ببات وەك لەم نموونەی خوارەوەدا هەستی پێ دەکەینو لەسەر وەسفی فڕۆکەو کەوتنە گەڕی دەدوێو دەڵێ : ــ

دێوێکە گیانی تیا نییە ئەکشێ بە چەشنی مار
بێ دەستو قاچو خوێنە بە بێ گۆشتو بێ دەمار

هەرچەندە بێ پەڕە کە لەگەڵ کەوتە ئاسمان
چەند رۆژە رێگە زوو دەبڕێ ناگرێ ووچان

ناڵێنو گرمە گرمی لە هەستانو رۆینا
هەورە برووسکەیەکە بە سەر گیانی دوژمنا(٢٠)

هۆی بە هێزبوونی ئەم پارچە هۆنراوەیەی زێوەر،دەگەڕێتەوە بۆ خولقاندنی ئاوو هەوایێکی ئەفسانەیی بۆیو ، لە لایەك دەڵێ : (دێوێکە) و لە لایێکی دیکەش دەڵێ [گیانی تیا نییە]و ئینجا دەڵێ : [دەکشێ بە چەشنی مار] ئەم جۆرە دەربڕینانە ئەندێشەی خوێنەر وەیا گوێگر دەخەنە کارو ، لە لایەکی دیکەشەوە کە دەڵێ : ــ [ناڵینو گرمەگرمی] و لە نیوەی

کۆتاییشیدا دەڵێ : [هەورە برووسکەیەکە بە سەر گیانی دوژمنا] ئەم دەربڕیناش جۆرە ماناو ئەندێشەیێکی تا ڕادەیەك دەدەن بە هۆنراوەکەو لە شیعری راستەقینەی نزیك دەکەنەوە .

لاوازیی شیعرو سەرنەکەوتنی زێوەر هەر خۆی نەخستۆتە ناو شیعری فێرکردنی، بەڵکوو لە هەندێ بابەتی تریشی هەست بەو لاوازی‌یەی دەکەین .

مامۆستای نەمر (رەفیق حیلمی) لە بەرگی دووەمی شیعرو ئەدەبیاتەکەیدا نموونەیێکی لە شیعری (زێوەر) هێناوەتەوە گوایا لە شیعرە سەرکەوتووەکانی‌یەتی‌و ، لە سەر شێوەو قالبێکی نوێی وەك هەندێ لە شیعرەکانی نووری شێخ سالح (١٨٩٦ـ ١٩٥٨) ی نووسیوە راستە قەسیدەکە لە هەندێ شوێندا شتی نوێی تێدایە ، کەچی با بزانین لەم چوارینەی‌دا چی گوتووەو چۆن وەسفی بەفری زستانی بۆ کردووین ؟

دنیا بووە بە (بەحری سپی)شاخ‌و شیوو دەشت
ناو دێ جەزیرەیێکی رەشە چەشنی (ماڵتە) یە
ئەم بەفرە،بەفری راستە نەك بەفری (گاڵتە) یە
رێگا بڕاوە ڕان کە لەوێوە بچێتە گەشت(٢١)

کاتێ لە مانای ئەم چوارینەی زێوەر وورد دەبینەوە ، بۆمان دەردەکەوێ ، مەبەستی شاعیر لە هێنانەنەوەی (ماڵتە) کە دوورگەو دەوڵەتێکە لەناو دەریای سپی ناوەڕاست هەر بۆ ئەوە بووە تا لەگەڵ بەفری « گاڵتە » دا رێك بکەوێ‌و دیارە مەبەستیشی لە بەفری « ناگاڵتە » ، بەفری کەم‌و تەنك‌و ، بەبەفری زۆر ، ئەستوورە ووشەی « گاڵتە »ش ووشەیێکی شیعری نی‌یەو ، لە نیوە دێڕی کۆتاییشدا دەڵێ : « لەبەر ئەو بەفرە زۆرە رێگا لە ڕانە مەڕ بڕاوە تاکوو بچێ بۆ لەوەڕ ، کەچی ئەو « گەشت »ی بە کارهێناوە کە پتر بۆ ئادەمیزاد بەکاردێ نەك بۆ ئاژەڵ !

بە ڕای من ئەو تەنکاوی ماناو لاوازی‌یەی داڕشتنی شیعر کە بەسەر شاعیری‌یەتی زێوەری بەدەستەڵاتدا هاتووە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو روولێنان‌و زۆری لە خۆکردنەیە بۆ دانانی جۆرە شیعرێکی دوور لە بەهرەی هونەریی شاعیرو پسپۆڕی لەو جۆرە بابەتانەدا .

چونکە زۆر لە نووسەرو رەخنەگرانی ئەدەب لەو دیاردەیەوە دەدوێن‌و دەڵێن : « سەربەستی نووسین‌و داهێنان، هێزو هاوڕێ‌یەکی راستەقینەی ئەدەب‌و هونەرو هەموو جۆرە زانیاری‌یەکە ، بەڵام روو لێ‌نانی شاعیرو زۆر لێ‌کردنی بۆ دانانی بابەتێکی دیاری‌کراو دەبێتە مایەی کوشتنی بەهرەی شاعیرو بەرهەمە شیعری‌یەکەی‌و زمانە ئەدەبی‌یەکەی پێ لاوازو بێ هێز دەبێ](٢٢) .

کەچی لەو کاتەی کە زێوەر لە کانگەی باوەڕی دینداری‌و بەکامی سەربەستی‌و قەناعەتی دڵی خۆی‌و لە ئەنجامی «هەست کردنی بە پاڵ پێوە نانێکی توونو بەتینی هەڵقوڵاو لە ناخی شاعیرەوە بۆ دەربڕینی شیعر »(٢٣) بەبێ ئەوەی کەس زۆری لێ بکات ، دەبینین بە قەناعەتی دڵی خۆی لە دژی دیاردەی عەرەق خواردنەوە دەدوێ‌و پارچە شیعرێکی سەرکەوتوومان پێشکەش دەکات‌و دەڵێ : ــ

عەرەق ناخۆم کە تووشی دەردی سەر بم
گرفتاری هەزار دەردی خەتەر بم

هەچی خوا حەز نەکا ئەیکەم بە سیرڕی
ئیتر بۆ شەرمەزاری ناو بەشەر بم

عەرەق ناخۆم کە دووچاری وەرم بم
هیلاکی خەستەگی قەلب‌و جگەر بم

عەرەق ناخۆم کە بێ هۆش‌و خیرەد بم
لە حاڵی دۆست‌و دوژمن بێ خەبەر بم(٢٤)

کەچی فایق بێکەس (١٩٠٥ ــ ١٩٤٨)ی شاعیری شۆڕشگێڕی کورد ئەویش لە رووی باوەڕی تایبەتی‌و روانگەی بینینی خۆیەوە پارێزگاری لەو دیاردەی عەرەق خواردنەوەیە دەکات چونکە خۆی عەرەق خۆر بووەو هەڵوێست‌و ئەندێشەیەکی خەیام ئاسای بەرامبەر بە مەینۆشی بووەو ، خەیام بە خەیاڵ‌و ئەمیش بە واقیع لەگەڵ مەینۆشیی‌دا ژیاوە ، بۆیە هەستاوە بە شیعرێکی جوان‌و سەرکەوتوو،لەسەر هەمان کێش‌و سەروا وەرامی شیعرەکەی زێوەری داوەتەوەو دەڵێ : ــ

من عارەق ئەخۆم کە بێ کەدەر بم
کەمێ لە دنیای دوون بێ خەبەر بم

گەلی سزام دی لەرێی عەقڵەوە
با کەمێ بۆ خۆم بێ هۆش‌و کەر بم

عافێتی تۆ بێ بامیەو قبووڵی‌ــ
با من بە عارەق تووشی زەرەر بم

بە هەشت کە پڕبێ لە ووشکە صۆفی
ئاوات ئەخوازم هەر لە سەقەر بم

کورســـــی مەیخانـەم لـەلا خۆشـــــترە
لەوەی کـە لـە سـەر تەختی قەیســەر بم(٢٥)

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەماندا لەسەر زێوەری شاعیری کلاسیکی ناوداری کوردو ، لە دوای ئەو بەراوردییانەی کە کردمان لە نێوانی ئەو شیعرانەی کە لێیان سەرکەوتووەو ئەو شیعرانەی کە لێیان سەرنەکەوتووە ، گەیشتینە چەند ئەنجامێکی سەرەکی ، ئەوانەش خۆیان لەم چەند خاڵانەی خوارەوەدا دەردەبڕن : ـ

١ ـ بوونی بەهرەیێکی بە پیتی هونەریی لەلای شاعیردا مەرجە بۆ داهێنانو دروست بوونی شیعری سەرکەوتوو لەلایدا .

٢ ـ باوەڕ پتەویی شاعیر بەو مەسەلەیەی کە چارەسەری دەکاتو شیعری لە پێناو دادەنێ ، مەرجێکی سەرەکی یە بۆ سەرکەوتنی بەرهەمە ئەدەبی یەکەی . .

٣ ـ کارتێکردنی ڕووداوی بابەتی شیعرەکە لە هەستو دەروونو سۆزو ئەندێشەی شاعیر مەرجێکە بۆ دروست بوونی بەرهەمی ئەدەبی بەهێزو سەرکەوتوو لەلای ئەو شاعیرەدا .

٤ ـ هەر کاتێك شاعیر بە زۆر لە خۆکردنو ، بە زۆر خۆخستنە ناو مەیدانی ئەو جۆرە شیعرەی کە لە دەرەوەی چوار چێوەی پسپۆڕیو توانستی هونەریی خۆی بێ ، بێ‌گومان بەرهەمێکی کاڵو کرچو سەرنەکەوتوو دێنێتە بەرهەم .

ئەم ئەنجامو واقیعەش بە ڕووناکی لە شاعیریەتی زێوەرو شیعرەکانی‌دا بەدی دەکرێنو بۆمان ڕوون بووەوە کە چۆن لەو شیعرانەی کە لەگەڵ ڕێبازو بەهرەی ئەدەبیو توانستو ئارەزووی شیعری‌دا گونجاوە بە چاکی لێیان سەرکەوتووەو ، لەو بابەتانەی کە بە زۆر لە خۆکردنو لەسەر ئارەزووی خەڵکی‌تر دایناون هیچ داهێنانو سەرکەوتنی وەدەست نەهێناوە ، چونکە وەك هەستیان پێ دەکەین بە زۆری هەر ووشە ڕیزکردنو مانا دەربڕینێکی ئاسایینو دوورن لە سۆزو ئەندێشەی وا کە بتوانن هەستو سۆزی خوێنەر یا گوێگر بهەژێنن .

پەراوێزو سەرچاوەکان :

١ ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ عەلائەدین سەجادی بەغدا چ١ سالی ١٩٥٢ ، ل : ٤٨٥
ـ شیعرو ئەدەبیاتی کوردی ـ ڕەفیق حیلمی ـ بەغدا ١٩٥٦ ب٢ ، ل ٣٨ .
٢ ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ عەلائەدین سەجادی چ٢ بەغدا ١٩٧١ ، ل ٥٢٩ .
٣ ـ درەوی بیرەوەری‌یەکان ـ کەریم شارەزا ـ پاشکۆی عیراق ژ : ٤٤ سالی ١٩٨١ .
٤ ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ عەلائەدین سەجادی چ٢ بەغدا ١٩٧١ ، ل ٥٢٩ .
٥ ـ سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٤١ .
٦ ـ ڕەگەزدۆزیی تەواو : الجناس التام .
٧ ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ عەلائەدین سەجادی چ١ بەغدا ١٩٥٢ ، ل ٥٤٢ .
٨ ـ سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٤١ .
٩ ـ سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٤٢ .
١٠ـ هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو . ل ٥٤١ .
١١ـ هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو . ل : ٥٤٢ .
١٠٢ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ، ل : ٥٣٥ .
١٠٣ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو ، ل : ٥٤٠ .
١٤ـ دیوانی زێوەر ـ بەشی‌یەکەم ـ سۆزی نیشتمان ـ بەغدا ١٩٥٨ ، ل ٢٦ .
١٥ـ هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو ، ل ١٠٢ .
١٦ـ هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو ، ل ١٠٣ .
١٧ـ درەوی بیرەوەری‌یەکان ـ کەریم شارەزا ـ پاشکۆی عیراق ژمارە ٤٤ سالی ١٩٨١ .
١٨ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ عەلائەدین سەجادی ـ چ٢ بەغدا ١٩٧١ ، ل : ٥٣٩ .
١٩ـ تأریخ الادب العربی الحدیث ـ د. جلال خیاط وآخرون ط ٢ بغداد ١٩٧٩ ، ص ٢١ .
٢٠ـ دیوانی زێوەر ـ بەشی یەکەم ـ سۆزی نیشتمان ـ بەغدا ١٩٥٨ ، ل ٤٢
٢١ـ شیعرو ئەدەبیاتی کوردی ـ ڕەفیق حیلمی ـ ب٢ بەغدا ١٩٥٦ ، ل : ٤٠ .
٢٢ـ قضایا الشعر المعاصر ـ د. احمد زکی ابو شادی ـ القاهرە ١٩٥٩ ، ل : ٩ .
٢٣ـ فن الشعر ـ د. احسان عباس ـ بیروت ١٩٥٩ ، ل : ٣٧.
٢٤ـ دیوانی زێوەر ـ بەشی یەکەم ـ سۆزی نیشتمان ـ بەغدا ١٩٥٨ ، ل : ٢٦ .
٢٥ـ دیوانی بێکەس ـ محەمەدی مەلا کەریم ـ چ ٢ بەغدا ١٩٨٠ ، ل : ١٣٨ .

نرخاندنێك

بەشی یەكەم

رەئووفی ئەحمەد ئالانی

دەربارەی [كتێبی ـ زاراوە زانستیەكان ـ چاپی یەكەم /بەغداـ ١٩٧٦] ..

بە پەرۆشەوە پێشوازی لەو جۆرە بەرهەمانەی كۆڕی زانیاری دەكرێ .. بەتایبەتی كە زادەی لیژنەی شارەزان . لەكاتی خۆیدا سەرنجم دایە ، بەلام ئەو نرخاندنەم هەلی بۆ نەڕەخسا كە بەچاپ بگا .. !

ئەو بابەتە زانستیانەش داهاتێكی سەردەمی نین و تافیان بەسەرناچێ ؛ منیش بە هەستێكی خزمەتگوزارانەوە چەندوچۆنێكی تێدادەكەم .. بەر لە تاوتووی زاراوەكان ، باری سەرنجم لە پێشەكیەكەیەوە سەرهەلدەدا .. ئەو پەڕی رێزیشم هەیە لە ئاقاری كاری ئەو لیژنە چالاكەدا .

* ل ـ٥ـ : دەستنیشانكردنی پاشگری « ایەتی » بۆ رێژەی چاوگی دەستكردی لەسەر دەستووری [ism] كارێكی پەسندە، وەك : [فلسفة السلوكية] گۆڕینی بۆ [فەلسەفەی رەوشتایەتی .

ئەم دەستەواژەیە لەرووی واتاوە ، كردنەكوردیەكەی راستە . خۆ ئەگەر بە دەستەواژەی وەسفی دایبڕێژین دەبێتە وشەیەكی لێكدراو ، ئەوسا ، پاشگری « ایەتی » دەشكێتەوە بە [ی] نیسبەت و ئامرازە ئیزافیەكەش تێدادەچێ و لەسەر كێشی [زاراوە زانستیەكان . دەگوترێ : « الفلسفة السلوكیة = فەلسەفەرەوشتی » .. دەبوو لیژنە ئەم لایەنەشی لێ وەدەربخا .. !

* ل ـ٧ـ : لەسەر بەراوردی زمانە پێشكەوتوەكان [شێوەپەروەر] مان دانا بۆ [صوري] عەرەبی و [شێوەپەروەرایەتی] ش ـ بۆ [الصوریة] ... » .

بەر لەوەیكە ـ شێوە ـ بە بالای ـ Form /ی ئینگلیزی بكرین ، پێویستە لە جەرگەی كوردیەوە بۆی بچین :

ا ـ شێوە / لە كوردیدا ـ بە فراوانتر لقی هاویشتوە ؛ بە مانای

[شكلّ ، رووخسار ، بیچم ، دیمەن] ...

ب ـ صورة / لە [وێنە ، روالەت] دا ســـووڕگایەکی بۆخۆی دابینکردوە .

ج ـ پەروەر .. پەروەرش / بە مانای ـ پەرستن ، هۆگـری ، خۆشەویستی ، خزمـــەتگوزاری ... رۆیشتوە ، وەك : دادپەروەر ، دادپەرست ، منداڵپەروەر ، نیشتمان ، پەروەر ، کورد پـەروەر ... هتـد .

کەواتە دابڕینی (شێوە = الصورە) و (پەروەر) تەنهـا بـۆ پێكهاتنی مانای وەسفی + ایەتی ـ بۆ چاوگی دەستکرد . لەســـەر باوی عەرەبیو ئینگلیزی ئاڵۆزیی پەیدادەکا ..؟

بە ڕای من (روالەت) بۆ (مظهر ، شکل ، صورە) وەك لــە کوردینووسینی ئێستاماندا جێگیربووە . بمێنێتەوە کەواتە بگوترێ:
١ ـ الصوريّ = روالەتی .

٢ ـ الصورية ، الصوريات = راوالەتایەتی ...
ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە لە کارە زانستیەکە لاماندابێ .

❋ ل ـ٧ـ : دروستکردنی ڕێژەی وەسف لە [گەل ، کۆمەڵ] **بۆ ئەوە بەرانبەر بە** [Social] بوەستێ ، کارێکی ئاسانیە ، **واتای وشەکەی** [Sceprism] یش لە عەرەبیدا بە وەرگێڕانی ـ پیتبەپیت ـ دەبێتە (الاجتماعية) ئەو راگەیاندنـــە نادات کە کورد مەبەســـتیەتی ؛ لەبەر ئەوە لیژنە لایەنە ئابووریـــەکەی وەرگرت کـــە [هاوبەشی ، هاوبەشایەتی ـیە] ... تائێرە .

جارێ ئەم دەستەواژەیە [وەرگێڕانی پیتبەپیت] کـــە دەقی (الترجمة الحرفية) یە ، زەوقی مەنتیقی وەریناگرێ : چونکـــــە وەرگێڕان هەرچۆنێكبێ لە گوزاردوە سەرهەڵدەدا .. وەرگێـــڕانی پیتبەپیت ئەوەیە کە / ج ـ بەرانبەر بە ـ م ـ ـ یان ـ ق ـ بە ـ ك .. هتد ، بالاّ پێو بکرێ . ئەمەش نەبووەو نابێ ! بە رای من (الترجمـــة الحرفية) لە خۆیدا هەڵەیە ...

جا لە کوێوەو چۆن دابەزیوە ، پێویست بە لەســـەر رۆیشتنی ناکا . بۆ هەمان مەبەست بۆمان هەیە کـــە بڵێین [... دەقاودەق ، یان ... وشـەبەوشـە] .

ـ ئێمەی کورد بە تاوی پاشگری [ایەتی] لە وشەی [کۆمەڵ] چاوگی دەستکردمان بۆ هاتوەتەکایەوە ، وەك ئەو زمانانە لە وشەیەکی هاوبەش ، لفظ مشترك ـ دا ، گیرمان نەخواردوە ، کەواتە بۆ لایەنـە ئابووریەکەش قالبی [هاوبەشایەتی ، هـــاوبەشی] لـــــە جێی خۆیاندان .

❋ ل ـ٨ـ : مـــذهب = ڕاڕەو / بـــە کوردی » . نـالێم دەقەوەرگێڕانەکە هەڵەیە .. وێرای ئەوەش دەبێ ئاگاداری چێـژی ئەدەبیو هەستەواتابین . جگە لەو فۆرمە « ڕاڕەو » وشـــــەیەکی دیکەی بە سازگەی کوردی لێجیابووەتەوەو کوردان بـــە خوازە پێیراهاتوون .

ا ـ کەگوتمان [ڕێبازی ژیان . ڕێبازی فەلـــەفە ..] بەرانبەر بە (مذهب) واتا بنەرەتیە فەرهەنگیەکە نایەتە زدینەوە .

ب ـ بەڵام کە گوتمان [ڕاڕەو [یەكسەر [داڵانو مەمـــــرّ]ای بەرجەستەمان لەبەرچاودا زەقدەنوێننو پێویست بەوجۆرە لادانەناکا . جگە لەوەش بۆ بەربەستی زاراوەی هاوواتاو هاوبێژە . وای پەســـند دەکەم کە [ڕاڕەو] بۆ [ممشاو ممر] بێ . هەر وەك پێی چەشەبووین . [ڕێباز] یش . بۆ راگەیاندنی واتای رووت ، لە زەبری خوازەکاریەکە . هەرچەندە هەمان وشە دەستبەرداری واتا بنەرەتیەکەی نابێ .

❋ ل ـ ٨ ـ : گومانگر : ـ کـەسێکە پەیڕەوی فــــەلسەفەی دەکات واتە گومانی لە خۆی کردوە بە نیاز ، وەك [رازگر ، مەرجگر] وە لە عەرەبیدا (متشكك) دەگرێتەوە » .

مۆرفێمی « گر » کە رەگی « گرتن » ە لەگەڵ « گەر » دا ، بـۆ کاری تێپەڕ (متعدي) و لە پێشەو جۆری بەرجـــەستەدا ، خۆی دادەبڕێ ... بۆ سیفەی لازم بە گران جۆشدەخوا .. بەتایبـــەتی لە رووتەواتاکاندا . وەك (گومان ، نیاز ...) . بە نموونە کە بڵێین (نهێنگر) سەگێك کە پەنامەکیان قەپ لە یەکێ بگرێ ، دێتە بەرچاو .. یان (باجگر) کە چەتەوڵێکە پارە لەمو لەو دەستێنێ .. هەر وەها (ماسیگر ، مزگەر ...) . ئەوەش ئاشکرایە کە گوتراوەو دەگوترێ (نیازی لە دڵی خۆی گرتوە) . مەبەستم ئەوە نیە کە بڕیاری لیژنەکە بە راست دانەنێم .. بەڵام (متشكك)و ئەو زاراوەیەیکە هەمان واتا رابگەیەنێ ، ناوەڵناوی کارای تێنەپەڕە . لەم سووڕگەیەدا زمانەکەمان پاشگری تایبەتی فەراهەم هێناوە . وەك (دار ، مەند ...) من وا پێشنیازدەکەم کە بنووسین :

« گوماندار = متشكك ».

❋ ل ـ ٩ ـ : لە کاری زاراوەدا کە ڕێژەی نیـــبەتی تێـــــدا بەکاردێت ، لیژنە خۆی لە (ی = یی) تەقلیـــدی دزیەوە بۆ پاشگرێکیتر کە ئەویش هەر بۆ نیسبەتەو لـــە تاکە دەنگی « ی » لەبارترە .. لە دوای زوربەی وشانەوە لە کوردیدا دەگوترێ [لاوەکی ، دەرەکی ، پێشەکی ... هتد] چونکە « ی » نیسبەت لە بنەرەتـا بۆ دەربڕینی نیسبەتە لەگەڵ ـ شارو عەشرەتو گەلو شتی ئـــەوتۆی ترا .. ـ ئێستا نووسەران خەریکن لەگەڵ وشەی وەهای بەکاربێنن کە هەرگیز کورد لەگەڵیاندا بەکاری نەهێناوە . لیژنە بڕیاریدا نەوترێ « تێری » و بوترێ « تێرەکی » و ناوە ئەبستراکتەکەش ببێتـــــە « تێرەکیەتی » ... تائێرە . »

بە بڕوای من ئەو بڕیارە ، بێتو سەرجەم پەیڕەوبکرێ ، نیمچـــە

زمانێکی‌دیکه‌ی کوردی ده‌خاته‌وه ؛ سه‌باره‌ت به ئه‌وه چه‌ند نیگایه‌کی ده‌ده‌مێ‌و به شوێنی ده‌که‌وم :

وه‌ك له بڕیاره‌کاندا ده‌رده‌که‌وێ ، ده‌شێ خۆدزینه‌وه‌که لـــه پاشگری « ی » له‌به‌ر ئه‌م هۆیانه‌بێ : ـ

١ ـ « ی » ته‌قلیدیه‌و ره‌سه‌نی‌و فراوانی‌ی به به‌رموه‌نیه .
٢ ـ « ی » داکشاو به شه‌بڕگه‌یه‌و سه‌ربه‌خۆ گۆناکرێ ، بـــه پێچه‌وانه‌شه‌وه (ه کی) دانه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆیه .

٣ ـ «ی » له بنجدا بۆ نیسبه‌تی شوێن‌و شارو خێڵه ...
٤ ـ به‌رفراوانیه‌که‌ی نازانستانه‌یه‌و ئۆبالی بـه ئه‌ســـــــتۆی نووسه‌رانی ئه‌م دواییه‌نه‌یه .

له بۆچوونی خۆمه‌وه پێملی ئه‌و هۆیانه نابم : ـ

١ ـ ی ـ له ئه‌رکی نیسبه‌تدا ره‌سه‌نه‌و پێزێکی سیحری هه‌یه ؛ ئه‌وه‌نده‌ی له زمانی ئێمه‌ماناندا ، خۆکردی‌و وه‌جاخزاده‌یه له زمـــانی عه‌ره‌بیدا زڕه‌و له‌مێژه خۆی تێ‌هه‌ڵخزاندوه ؛ ئه‌مه‌ش بـه شایه‌تی‌ی زاناو زمانه‌وانه‌کانی خۆیان(١) .

٢ ـ دانه‌ده‌نگ له به‌شه‌بڕگه‌دابێ ، وه‌ك ـ هـه‌وری ، کوردی ـ یان سه‌ربه‌خۆبێ ، وه‌ك (ه..کی) هیـــچ لـــه ئه‌رکی مۆرفیمێتی که‌م‌ناکاته‌وه ؛ به‌نموونه : بزوێنی « .. ه .. » له بنیادی وشـــه‌بێ : (که‌ڵ) . ئامرازی پـــه‌یوه‌ندی‌بێ : (گـــه‌یشتمه‌جێ) . نیشانه‌ی ئامێره‌ناوبێ : (راسته) . نێوبه‌ندبێ : (که‌له‌مێرد) . رانـــاوبێ : (بنووسه) . کاری ناته‌واوبێ : (زانا سه‌ربازه) ... ئه‌مانه‌و چه‌ندان ئه‌رکی‌دیکه‌ی ئه‌و دانه‌ده‌نگیه له قه‌واره‌ی « ه » ی بزوێندا .. هیـــچ دانه‌ده‌نگی‌و بڕگه‌ی قه‌به‌تر ، جێی پێ‌لێژناکه‌ن ..!!

به پێچه‌وانه‌وه ره‌وتی زمان لـــه‌م سـه‌رده‌مه ئامێریه‌دا بـــه‌ره‌و قه‌باره‌که‌می مل‌ده‌نێ‌و له رێســه‌و قه‌به‌کاری خۆی لاده‌دا .

٣ ـ ئه‌گه‌ر کاتی خۆیشی هه‌ر بۆ ده‌بڕینی نیسبه‌ت لـــه شوێن‌و خێڵ بووبێ ، به هه‌مان ئه‌رك و بۆ بێجگه‌ی ئه‌وانه‌ش ریشه‌ی داکوتاوه ، کاری زۆرد‌ڕانه‌ی تازه نووسه‌رانیش نیه ؛ جا ـ بێتو له‌باتی ئـــه‌و . پاشگری « ه .. کی » دابنێین ، چینه دیواره‌کانی زمانی کوردی بـه‌بێ به‌ندکه‌شی ده‌مێننه‌وه ؛ سه‌دان ساڵه کورد گوتویه‌تی : « بـــرایمان برایی‌و کیـــسه‌مان جودایی »(٢) کێمان ده‌توانێ هه‌مان گوته بکابه :
ـ برایه‌کیمان برایه‌کی‌و کیـــسه‌مان جودایه‌کی ـ .!!

له‌و باوه‌ڕه‌دام که لیژنه خۆیشی قه‌ناعه‌تی به‌و خۆدزینه‌وه‌یـــه نه‌کردوه . چونکه له‌سه‌ر به‌رگی خودی کتێبه‌که نووسیویانه : « زاراوه زانستییه‌کان = المصطلحات العلمیه » به پێودانی پێشو ده‌بوایـــه بنووسرایه : « زاراوه زانسته‌کیه‌تیه‌کان » ئه‌وێش به پێی ئـــه‌م هاوکێشه‌یه : (زانست + ه‌کی = زانسته‌کی / تاکی نه‌شوناس ... زانســـته‌کی + ه‌که = زانسته‌کیه‌که / تاکی شوناس .. زانســـته‌کیه‌که ـ ه = زانسته‌کیه‌ك + ان = زانسته‌کیه‌کان / کۆی شوناس ..) .

٤ ـ دیـــان کۆمه‌ڵه زاراوه‌یه‌کی دیکه‌ی لیژنه که به‌چه‌ند دێڕێك له دوای بڕیاره‌که‌وه دارێژراون‌و هه‌ر [ئه‌وان گوته‌نی [پاشگری "ی" ته‌قلیدیان به‌کارهێناوه ، وه‌ك :

(ل ـ ٨ ـ هـــاوبه‌شی ، وشـــه‌سازی ، یان ـ ل ١٢ ، ١٤ ـ ووشه‌یی ، ره‌سه‌نی) .

٥ ـ پاشگری [ی] به‌ر له نووسینی ئێستامان له کۆزی شوێن‌و کۆمه‌ڵ ، ده‌ربازبووه ، به به‌ڵگه‌ی ئه‌م وشه فۆلکلۆریانه‌مان :

ـ به‌رایی ، مراوی ، مێوژه‌خۆلاوی ، دامـــاوی ، ســـه‌پانی ، حه‌سته‌مه‌که‌لی . که‌ڵه‌گایی ، هه‌رزه‌کاری ... ـ .

له‌و باوه‌ڕدام ـ ئه‌گه‌ر بۆ یه‌کسانی ـ بنچینه دابمـــه‌زرێنین . پاشگری « ی . ایه‌تی » له پاشگری « ه‌کی » به‌ڕابه‌تترن . ئه‌مـــه‌ش ئه‌وه ناگه‌یه‌نێ که ده‌ستبه‌رداری (ه‌کی) ببین ، چونکـــه کـارێکی دروستنیه که وشه‌ی (ده‌شته‌کی . سه‌رده‌سته‌کی . هه‌ڵگرته‌کی ... و بێجگه‌ی ئه‌وانه‌شی بگۆڕینه‌وه به (ده‌شتی‌و ... هتد) .

له‌و لایشه‌وه تا (ئازایی . ئازایه‌تی) وه‌ستابن گویمـــان بـــه (ئازایه‌کی ، ئازایه‌کیه‌تی) ئاشنانابێ !!

شی‌کردنه‌وه‌یه‌کی پاشگری [ه‌کی [کـه قه‌رارداده‌یه‌کی لیژنه‌ی کوڕه : ـ

لاری‌له‌وه‌دا نیه‌که بۆ هه‌مان مه‌به‌ست‌و له سنوورێکی ته‌نگه‌به‌رداو به‌دوای چـــه‌ند وشـــه‌یه‌کی تایبـــه‌تیه‌وه . ئـه‌و پاشگره ده‌وری خۆی دیوه‌و به ئه‌ندازه‌ی پاشگری « ی » به‌رابه‌تنیه . ئه‌مه‌ش به‌سه بۆ ئه‌وه‌ی‌که رێ به‌خۆدزینه‌وه‌که نه‌داو قیاسه‌که‌ی له‌سه‌ر قفل‌نه‌درێ . به پێویـــستی‌ده‌زانم که هه‌ندێ نموونه‌ی لیژنه له‌ته‌ك چه‌ند وشه‌یه‌کی‌دیکه بخه‌مه‌روو :

ا ـ نموونه‌کانی : [لاوه‌کی . ده‌ره‌کی . شه‌وه‌کی به‌یانـــه‌کی . سه‌رزاره‌کی . ئاوه‌کی . پێشه‌کی ، ره‌مه‌کی ... [ئه‌مانه باون ، بـــه‌لام وشه‌کانی : [رۆژه‌کی . ناوه‌کی . پاشه‌کی ... [باونین .

ب ـ بێجگه له‌وانه‌ش چه‌ند وشه‌یه‌کی‌دیکه‌ی باو : [نێـــرده‌کی . ماچه‌کی . که‌ره‌کی . خێڵه‌کی . ده‌شته‌کی ... [. ئه‌مانه‌و بـــڕێ وشه‌ی‌دیکه به بیسته‌نی ماونه‌ته‌وه . ئنجا له کوێوه سه‌ریان‌هه‌ڵداوه‌و چۆن‌چۆنی خۆیان چه‌سپاندوه . لێ‌کۆڵینه‌وه‌ی وردو قووڵی ده‌وێ‌و کاری زمانه‌وانی کارامه‌یه .

ئه‌گه‌ر ته‌خمینانه‌ش‌بێ . ئه‌مه‌ی خوارده‌وه باری بۆچوونمه :

١ ـ بێجگه له پێك‌هێنانی رێژگه‌ی نیسـبه‌ت . لـــه‌و نموونانه‌دا زێده‌ره‌وی ـ مبالغه ـ یان تێدا بـــه‌دیده‌کرێ . له‌گـــه‌ڵ دابڕین‌و

تایبەتکاریدا :

ا ـ شەوەکی : بۆ نیسبەتی رووداوێکە ئەوەندە زوو دەستپێبکا، شەوی پەدەمەوەبێ .

ب ـ لاوەکی : کە زۆر تەریك و ناجۆربێ .

ج ـ بزماری ئەرەکی : کە زۆر تایبەتە بەو جۆرە یەکسمەوە ، نەشبیستراوە کە بگوترێ | ... ئێسترەکی | ئەگەرچی هەمان شت بۆ ئەمیش بەکاردەبرێ .

ئێستری ماچەکی . نێرەکی بۆ جیاکردنەوەیان لە ئاژەڵە نێرینەو مێیینەی دیکە .. نەشبیستراوە کە بگوترێ : | کەری نێرەکی ، کوڕی ماچەکی . هەر جۆرەیان بەتایبەتە دارشتنێکی‌دیکـــە دابڕاوە ، وەك : کاوڕەمێ . مێنگوێن . گیسکەنێر ، جوانەگا . کوێشتێر ، کورروو ... هتـد .

۲ ـ لە تاوتووی ئەو نموونانەوە دەردەکەوێ کە ئەو وشـانە سەربە : | کات و شوێن و خێڵ و پۆل و جۆرن | . کـەواتە بـا ئاوڕێك بدەینەوە لە رای لیژنەکە ، گوتی : « ی » بۆ نیسبەنە لە شارو عەشرەت و شوێن . دەریش‌کەوت ئەو تایبەتەزمانیە ـ بە پێچەوانەوە ـ لەم کۆمەڵەیەدا زەقترن . لەسەر هەمان رۆشنایی ، ئەگەر وشـەی | شیرینی | دێرینە زادەیەکی سەدان ساڵەبێ ، ئەوا بێژەی | شیرینەکی | دەستکردی ئەمڕۆیە ..!!

۳ ـ وای بۆدەچم کە ئەو موبالەغەو تایبەتیە لە ئەسڵدا لـە پاشگری « ەك » پەیدابووبێ و « ی » ملۆزمەکەی لەمەڕ خۆشـمان دوپاتی نیسـبەتەکەی کردبێتـەوە .

٤ ـ دوورنیە لقێکی شێوەزمانی کوردی ، لە دێریندا ، بـەم چەشنە پاشگری نیسبەتی بەکارهێنابێ و ئەو چـەند وشـەیەش پاشماوەیەکی بیستەنی‌بن .

٥ ـ لەوانەیە | ەك | بەبێ | ی | خۆی پاشگرێکی سـەربەخۆ بووبێ ، واتە گوترابێ : | ماچەك ، شەوەك | هـەروەکو وشـەی | دەرەك ، شەبەك | ئەم دوانەیان ئێستاش چالاکن .

ئنجا بەرەبەرە بێپێزبووبێ و ئەرکە سەرەکیەکەی چرووسابێ و لە روخساردا وەك بەشێکی وشەکە سوابێتەوە . بۆمەبەستی نیسبەتیش « ی » وەرگرتبێ .. لێرەدا دەگەڕێینەوە بۆ قیاسەکەی خۆمان .

ئەم چەند نموونەیەی خوارەوەش دەکەمە داڵدەی ئـەو بۆچوونەم :

ا ـ هێلەك : بەپێی رووخسار دەفریکە بەنیسبەت هێلی فردوە کە تانوپۆکەیان بووەتە هۆی کونکونی .

ب ـ کەوشەك : ئەویاریەی نیسبەت دەدرێتە کەوش لـە

ئەندازەگرتنی مەودای سێبازدا .

ج ـ چەوتەك : دارێکە یان توولەمێوی براوە بە دەمدانی قەد رەشی دووساڵە ، بۆ نیسبەتی خواری و چەوتی .

د ـ نێرەك: لە سوانەوەدا بزوێنەکەی دەڕوا ، وەك : نێرکەپیاز نێرکەرێواس ، نێرکەکاردوو .. هتد .

واتە نێرەك = نێرك + ە ـ نێوبەند + کاردوو = .

هەر لێرەدا زاراوەی [روەك = نبات] کـە نوێباوە لـەم دەربازگەیەوە سەری‌هەڵداوە .. کە نیسبەتدانی توخمەسروشتیەکا لە کردەوەی روان .

٦ ـ ئەگەر ئەو بەڵگانەش نەسەلمێنرێن ئەوەیان ئاشکرایە کـە وەك تازە دەنگێك پاشگری | ەکی |(٤) لەباتی پاشگری « ی » ئالۆزی زمانی دەخاتەوە لە تێكچڕانی دەنگەخێزانیەکاندا ، کاریش‌دەکاتە باری مۆرفیمێتی و نیمچە شێوەزمانێك دێتەکایەوە .. ئەمەش بـە مەرجێك کە پاشگری | ەکی | ببێتە جێگری « نیسبەت ، ئەگـەر هەردوکێشیان لە کایەدابن ، ئەوا قیاسێکی تازە دانەمەزرا .

هەر لە رووی ئالۆزە زمانیەوە ، سەرنجبدەین :

ـ لاو = گەنج .

ـ لاوی = گەنجی یان لاوێتی = گەنجێتی ..

ئەگەر لەسەر باوی خۆدزینەوەکە بڕۆین ، دەبێ بڵێین :

ـ لاوەکی = گەنجەکی./ئەوسا چۆن لە ـ لاوەکی = خارجی ـ جیادەکرێتەوە ..؟!

پەراوێز :

١ ـ القواعد الاساسیه لدراسة الفارسیة / الدکتور ابراهیم امین الشواربی ، ص ٢١٧ ، طبع القاهره .

٢ ـ لیژنە ، زاراوەی | رێژە ای بەرانبەر بە [صیغـە | داناوە . بەش‌بەخۆم لە کتێبەکەمدا | کێشەیەو لە رێزامانی کوردیـدا | بێژی | رێژگە | م بەکارهێناوە کە دەبێتە ئاوەڵکاری شوێنی . [رێـژە | ی ئەمان دەستەویەخەی | رێژە | ی بە واتا ـ نسبە ـ دەبێتەوە ، کـە سەردەمێکە لە بیرکاریدا چەسپاوە . بە هاوبەشایەتیش ، نابەجێیە .

٣ ـ لە وێنەی | برایی | دا ، پاشگرەکە تەنها (ی) بزوێنە وایـە پێشەوەی ئێنقونیکەو بۆ ترازاندنی جووتە بزوێنە . بەم شی‌کردنەوەیە:

« برا + یـ / دەنگدار + ی / بزوێن کە پاشگرە » .

٤ ـ بە تاوی بەرەوگۆڕان ، پاشگری « ەکی » هێندەی پاشگری « ی ، ایەتی » چالاکنیە . لە زاوزێی وشەدا ، دەسـتبەرداری هیچیان‌نابین .

ماویەتی

گەشتێك بە نێو پۆستەی «کاروان» دا

ئامادە کردنی
سـۆران

* خوێنەرانی ئازیز .

ئەگەر چی لە دڵەوە حەزمان دەکرد زۆربەی زۆری ئەو بابەتانەی لە ئێوەوە پێمان گەیشتوون بێبەش نەبنو لاپەڕە جوانەکانی گۆڤارەکەمانی پێ برازێنینەوە ، بەلام بـۆ ئـەوەی نۆبەرەی بەرهەمەکەمان لە هەموو ڕوویەکەوە دەوڵەمەند بێتو بابەتی تێرو تەسەلو بەپێزی تێبکەوێ ، تاوەکو شان بەشـان دەستە خوشکەکانی تری کەلەبەرێ لە کتێبخانەی کوردیـدا بەنووسینو هاوبەشی کردنی ئێوەی دڵسۆزو نووسـەرە خامەرەنگینەکانی نەتەوەکەمان پڕبکەینەوە .

بۆیە وامان بەباش زانی گوڵبژێرێکی ئەو بابەتو بەرهەمانە بکەین کە پێمان گەیبوونو بیبان کەین بەچەپکە گوڵێکی چڕو پڕ پەی خۆشەویستیو پێش کەش ئێدەی ئازیزو دڵسۆزی بکەین، بۆ ئەوەی ئێوەشو نووسەرو رەخنەگرانیش لێمان رازی بنو گەیمان لێنەکەن لەوەی کە گۆڤارەکەمان بلاوی کردۆتـەوە . هیواداریشین ئەوبراو خوشکانەی بەدەنگمانەوە هـاتوونو دڵسۆزانە نامە پیرۆزبایی و بەرهەمی خۆیانیان بـۆ ناردوینو بلاونەکراونەتەوە بمان بوورن کە بۆمان نەکرا گۆڤارەکەمان لەوە زیاتر باربکەین ، ئەمە لەلایەکو لەلایەکی تریشـەوە گـەلێ بەرهەمیش لەبەر زۆر هۆی هونەریو زمانـەوانیو لادازی ناوەرۆکو شێوازەوە شیاوی ئەوە نەبوون بلاویان بکەینەوە ..

بۆیە داوای لێ بووردن دەکەینو بەو خوشـکو بـرا ئازیزانەیشمان دەڵێین هەمیشە خوێندنەوەی زۆرو بەردەوام بوون باشترین پاڵپشتن بۆ زیاتر پێگەیشتنو بەرەو پێشـەوە چوونو زیاتر هوشیاری وەدەست هێنان لە هەموو بوارەکانی ئەدەبو هونەردا .

ئیتر دووبارە دەڵێین بمان بوورنو هیوای بەرهـەمی چاکترو بەپێزترتان لێ دەکەینو چاوەنواری بەشداری کردنێکی چالاکانەی هەموو نووسەرێکی دڵسۆزو بەتواناین ..

* ئەمەیش هـەندێ کوپلە شیعری ئەو خوشکو بـرا ئازیزانەمانن ، بەسوپاسەوە بلاویان دەکەینەوە :

پێشەکی لە شاری هەولێری شیرینەوە خوشکێك بەناوی « راز » ەوە هەڵبەتێکی بۆ ناردوین لەژێر سەردێڕی [من دڵ بەرنیم] وا ئەم چەند دێڕەیمان هەڵبژارد ، هیواداریـن خوشکی ئازیزمان لەمەودوا بابەتی چاکترو بەپێزترمان بۆ رەوانە بکات :

● [من دڵ بەرنیم]

هۆ ئازیزە شیرینەکەم ، باوەرت بێ من دڵ بەرنیم
منیش وەکو تۆ دڵسۆزم ، خەمت دەخۆم
لەتۆی ئازیز زیاتر نیم .
ڕۆڵەی خاکی ئەم وولاتەم
وەك هەر مرۆڤێکی سادە ژیاووم و دەژیم .

* ■ *

* هەر دیسان لە هەولێرەوە برای قوتابی«حیسامەددین بەرزنجی » سێ هەڵبەستی بۆ ناردووین وا لەیـەکێ لـە هەڵبەستەکانی کە بەناونیشانی [ئارەزوو] ە، ئەم چەند دێرەمان هەڵبژاردوو بلاوی دەکەینەوە، لەدڵیشەوە گەرمترین سوپاسی کاکە حیسامەددین دەکەین بۆ هـاوکاری کـردنی لەگـەڵ گۆڤارەکەماندا .

[ئـــارەزوو]

چەند حەز ئەکەم
وەك پەپولە دایم نزیـك
خونچەو گوڵ بم .
چەند حەز ئەکەم
وەکو بولبول رەنگم هەبێ
هەر وەکو « کەو » دەنگم هەبێ .
چەند حەز ئەکەم
کۆترێبم ، کۆتری سپی
بەئاسمانا بچریکێنم بۆ سەربەستی .

* ■ *

* لەشاری دهۆکیشەوە برایەك بـەناوی [ئیسماعیل ئیبراهیم] هەڵبەستێکی بۆ ناردووین بەناونیشانی [کاروانەکێ نوێ] ئەم چەند دێرەیمان لی هەڵبژاردو پێشکەشتانی دەکەین!

[کاروانەکێ نوێ]

کاروانەك هات
رێ خۆ گرتو کەتە چیـا
رێڤینگەك بووم
ژوی کاروانی
دویڤدا بەزیم هەر بپیـا ..
بفار .. بەلێ چیکەم یارێ
بێ وەغەرم ، بێ مەفەرم
نەگەهشتمێ لە چ رِیـا .

بانگەوازێک بۆ ئەدیبان و رۆشنبیرانی کورد

بەرێزان :

وا « کاروان » کەوتەرێ و گومانی تێدانی یە کە ئێمە بەهیواو بە پشت بەستن بە بەرهەمی رەنگینی قەڵەمەکانی دەستی ئێوە ، ئەم « کاروان » ە مان خستۆتە رێ و تەقەلا دەدەین هێندەی پێمان بکرێ و بۆمان بلوێ ، هەنگاوێکی تر کاروانی ئەدەب و رۆشنبیریمانی پێ ببەینە پێشترەوە .

دەسا ئەوە گوڤارەکەو هەریەکەتان لەلای خۆیەوە ، با بەهی خۆی و بەری رەنجی خۆی بزانێ لەپشتگرتن و یاریەدانی دریغی نەکات ، چ بەرهەمێك بەچاك دەزانێ و دەستی تیایدا دەڕوا لەهەموو کۆڕو لایەنەکانی ئەدەب و رۆشنبیریدا بەگشتی ، بۆمانی بنێرێت و ئیتر هەر هێندەی لەگەڵ رەوتی گشتی ی گوڤارەکەدا بڕوات و سوودێکی بۆ باری رۆشنبیریمان هەبێت ، بەبێ گومان جێگەی شیاوی خۆی لە لاپەڕەکانیدا دەکاتەوە .

ئێمە لەلای خۆمانەوە هەوڵ دەدەین گوڤارەکە ببێتە ئاوێنەیەکی باری ئێستای ئەدەب و رۆشنبیری ی کوردیمان و بەوە بەشداری لە پێشخستن و گەشە پێکردنیدا بکات .

ئیتر چاوەڕوانی بەرهەمی رەنگینتانین و پێشەکی سوپاس بۆ هەمووان .

« کاروان »

كاروان (القافلة) المسيرة (رەوت)

مجلة ثقافية شهرية

تصدرها الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب

باللغتين الكردية والعربية

● في هذا العدد

* * * * *

1

تشرين الاول / ١٩٨٢

كلمة العدد

نعاهد على ان نجعل من "كاروان" منبراً حراً للاقلام الخيرة

يسرني ان اكتب هذه العبارات في هـذا العـدد من مجلة كاروان والتي انتظرها الكتاب والادباء والمثقفين الاكراد وخاصة ابناء شعبنا في منطقة كردستان للحكم الذاتي ، ونحن اسـرة التحرير نعاهد ابناء شعبنا بأن نجعل من هـذه المجلة منبرا لاصواتهم الحرة الداعية الى عزة أبناء شـعبنا العراقي عامـة وشعبنا الكردي خاصة ، في وقت تتكالب على ثورة العـراق وشعب العراق الهجمة الامبريالية حيث الحرب المفروضة علينا من قبل النظام العنصري الخميني في ايران والتي تمـارس عدوانها باسم الدين وتعاونها مع الصهيونية باسم المستضعفين، ولكن مهما حاول أعداء العراق عرقلة مسيرة التقدم والبناءفانهم لن ينالوا غير الخيبة والخسران .

ان اسـرة التحرير تعاهد كل الاخوة من الكتاب والادباء والفنانين بأن مجلة كاروان ستكون منبرا للدعوة الى التكاتف والتضامن من اجل النهوض بالادب والشعر والتراث والثقافة في منطقة كردستان للحكم الذاتي ، ومن هذا المنطلق تكون مجلة كاروان صوت السياسي والمثقف والفلاح والعامل والطالب وكل من يسعى الى الكلمة المطبوعة .

وفي الوقت نفسه نعاهد قيادة الثورة والحزب بأن تكون مجلة كاروان الساحة الواسعة للدفاع عن الثقافة الثوريةوالادب الملتزم والمسرح الهادف وفق توجيهات وهدى افكار قائد مسيرة الثورة وبطل التحرير القومي المناضل صدام حسين حينما قال ((نحن مع الحكم الذاتي وتطويره الى اقصاه)) .

وننتهز هذه المناسبة لتوجيه النداء الى كل الاقلام الخيرة للمساهمة الفاعلة في تطوير مجلة كاروان وانجاح هـذه التجربة خدمة لتراث وثقافة شعبنا الكردي في العراق .

((رئيس التحرير))

ملاحظة للمحرر

يتبين من هذا المقال

ان المرقد المشهور بمرقد السلطان مظفر

الدين كوكبوري (السلطان مظفر)

انما هو (زين الدين علي كوچك)

الذي يعتبر مؤسس الامارة الاتابكية

في اربيل وهو والد السلطان مظفر

مدفن السلطان مظفر الدين بين الحقيقة والوهم

دكتور محسن محمد حسين

احيانا يكون للتصور المتوارث قوة تفوق قوة الحقيقة التاريخية طالما كان التصور مستمرا وراسخا في اذهان الناس وله مفعول يوازي مفعول تلك الحقيقة ، وما دامت هذه الحقيقة لم يتم العثور عليها ، هذا اذا كان ثمة اعتقاد اصلاً عن وجود حقيقة خافية غير التي في اذهانهم ، او ان ما هو متعارف عند الناس لا يمثل وجه الحقيقة . وتقع مسؤولية الكشف التاريخي على عاتق اصحاب الشان من المهتمين بهذا الجانب .

سقت هذه المقدمة في محاولة مني لمحو تصور شائع في اذهان الاهلين في اربيل حول ضريح سلطان مدينتهم الملك المعظم مظفر الدين كوكبري . والواقع انه ليس المرة الاولى التي اقوم فيها بتصحيح بعض اوجه تاريخ اربيل . فقد سبق لي وان قمت بما يشبه « عملية مسح » تاريخية قبل سنين(١) كان الغرض منها تصحيح الاخطاء التي وقع فيها بعض الباحثين فمن تصدوا للكتابة عن تاريخ اربيل او تاريخ اسرة بكتكين التي ينتمي اليها مظفر الدين كوكبري ، مثل الاستاذ طه باقر والاستاذ عباس العزاوي والدكتور عبدالقادر احمد طليمات والدكتور سوادي عبد محمد الرويشدي والدكتور ناجي معروف والدكتور ابراهيم علي طرخان وشارلس ج. روزبلت وغيرهم .

* ■ *

وفي كتابنا « اربيل في العهد الاتابكي »(٢) ذكرنا ان القبر الذي يقع وسط مدينة اربيل ، بالقرب من مركز المحافظة ، ينسب خطأ الى سلطان الامارة الشهير مظفرالدين كوكبري ، اذ تجمع مصادر التاريخ المعاصرة لتلك الفترة او المتاخرة عنها ، في القول ان السلطان توفي في داره التي كانت في اسفل القلعة في رمضان سنة ٦٣٠ هـ/حزيران ١٢٣٣م والتي كانت – اي الدار – تعود في وقت سابق الى الامير شهاب الدين قرطاي بن عبدالله(٣)، ثم نقلت جثته الى القلعة ودفن في مسجدها بصورة مؤقتة ريثما يحين موسم الحج، فمما يذكر ان مظفرالدين قد اوصى ان يدفن في تربته التي اعدت خصيصا له في جبل عرفات بمكة المكرمة(٤). فلما توجه الحجاج الى الحجاز اخذوا معهم الرفاة ، لكنهم لقوا متاعب جمة اثناء سفرهم لصعوبة الحصول على الماء في موسم ذلك العام ، حتى تعذر عليهم اكمال الفريضة ، فاضطروا الى العودة من عند مدينة لينه(٥) ومعهم رفاة امير بلادهم ، وراوا ان من الانسب أن يدفنوه بظهر الكوفة (النجف) قريبا من مشهد امير المؤمنين علي بن ابي طالب عليه السلام(٦) .

ويذكر بعض المؤرخين روايات تختلف عما ذكره جمهرة المؤرخين بعض الشيء ، فينفرد ابن العبري بقوله ان مظفرالدين كوكبري قد دفن في مكة المكرمة فعلا(٧) . اما الغساني فقد ذكر انه دفن في ظهر الكوفة اولا ثم حمل رفاته الى مكة ودفن فيها(٨). ورغم هذا الاختلاف ، الا ان الجميع متفقون على انه لم يتم دفنه في اربيل اتفاقا كليا . ترى لمن يكون هذا الضريح المنتصب وسط مدينة اربيل القديمة الذي قامت الامانة العامة للاوقاف مشكورة بترميمه قبل حوالي سنتين ، وعلى واجهة الضريح من جانب الشارع العام وضعت قطعة دونت عليها تفاصيل سيرة مظفرالدين كوكبري :

١ – ولد يوم ٢٧ محرم عام ٥٤٩ هجرية المصادف ١١٥٤ ميلادية .

٢ – توفي يوم ١٨ رمضان عام ٦٣٠هـ المصادف ١٢٣٢ميلادية.

ثم تفاصيل عن اعمال منجزات صاحب اربيل .

وعلى قطعة اخرى كتبت عبارة : بتوصية من قيـــــادة الحزب والثورة تقوم لجنة من الامانة العامة للثقافة والشباب ، الامانة العامة للاوقاف ، محافظة اربيل بتعمير مرقد الســلطان مظفر الدين الـ (گوگبری) وعنـــد مدخل الضريح كتب : مرقد السلطان مظفر الدين الـ (الگوگبري) . هكذا .

ان هذا الضريح يحتمل ان يكون لاحد ابناء اســرة بكتين التي ينتمي اليها مظفرالدين گوگبری ابن زين الدين علي كجك ، الا انه (اي الضريح) نسب الى مظفرالدين لطغيان شهرته على باقي ابناء هذه الاسرة ، ليس بالنسبة لتاريخ اربيل او على نطاق هذه الاسرة فحسب ، بل ان شهرته ــ في اكثر من مجال ــ فاقت شهرة والده الامير الشجاع ، مؤسس امارة اربيل الاتابكية ، واحد مؤسسي دولة الموصل الاتابكية .

وثاني اثنين من ابناء زين الدين علي هذا الذي تبوأ عرش اربيل هو زين‌الدين(٩) يوسف نيالتكين الذي حكم اربيل قرابة عشرين حولا ، دام من حوالي سنة ٥٦٦ هـ/١١٧٠ م الى سنة ٥٨٦ هـ / ١١٩٠ م (١٠) . ومن المؤكد ان القبر ليس لهذا الامير كذلك ، فالثابت عند جمهرة المؤرخين ان يوسف نيالتكين هذا توفي عند مدينة الناصرة بأرض فلسطين في رمضان من ســـنة ٥٨٦هـ/١١٩٠ م ودفن فيها(١١) . وكان ذلك اثناء قيامه بواجبه المقدس في طرد الصليبيين تحت راية القـــائد الكردي الخالد صلاح‌الدين الايوبي ، وكان يوسف يقود جيش اربيل بنفســـه يومئذ .

فدفن يوسف نيالتكين في ارض الناصرة ، ودفن مظفرالدين گوگبري في ارض النجف‌الاشرف ، يجعلنا نرجح ان يكون‌الضريح لمؤسس الامارة زين الدين علي كجك . وكان هذا الامير يمتلك مناطق شاسعة من ارض كردستان والجزيرة تمتد من حران(١٢) وسنجار الى اربيل وشهرزور وقلاعها ، ومن تكريت الى بــلاد الحميدية(١٣) وقلاع الهكارية(١٤) اضافة الى قلعة الموصل ، وقد تنازل عن كافة ممتلكاته في اواخر ايامه للاتابك قطب‌الدين‌مودود صاحب الموصل ، واكتفى باربيل ، لانه كان يعتز بها كثيرا لكونها قد اقطعه اياها الاتابك المؤسس عمادالدين زنكي ، ولانه (اي زين الدين) قد وضع في اربيل اولاده وخزانته(١٥) . ولما عجز عن العمل لاصابته بالعمى والطرش ، وتجاوز سنه التسعين ، استاذن الاتابك قطب‌الدين مودود وطلب منه السماح له بمغادرة الموصل والاستقرار في اربيل وقال له : انك لا تنتفع بي بعد ، فقد كبرت وضعفت قوتي ، وخانني سمعي وبصري(١٦) ، فودع الاتابك وغادر الموصل ووصل الى اربيل ومكث فيها فترة ثم مات في سنة ٥٦٣ هـ/ ١١٦٨ م « ودفن في التربة التي عرفت باسمه ، والتي كانت تجاور الجامع العتيق داخل سور مدينة اربيل »(١٧) .

هذا النص الاخير اورده المؤرخ الكردي الاربيلي الشـــهير (ابن خلكان) الذي عاش في اربيل فترة من عمره ، ثم غادرها قبل وفاة مظفرالدين بحوالي اربع سنين . وعلى الرغم من عدم وجود آثار للجامع العتيق الذي تحدث عنه ابن خلكان ، لكن ثمة احتمال في أن يكون هذا الجامع قد اندثر ، وكان جامعاعتيقا ايام هذا المؤرخ الذي ولد بعد وفاة زين الدين علي بحوالي‌خمس واربعين سنة ، واذا صح قولنا في اندثار هذا الجامع ، فانه لن يكون الجامع القديم الوحيد الذي ازيلت آثاره ، اذ ان الجامع الذي ما زالت مئذنته الجميلة (المظفرية)(١٨) تنتصب كشاهد على وجود جامع جامع في هذه البقعة يومئذ قد اندثر هو الآخر ولم يبق منه سوى هذه المئذنة . وكانت بقايا هـــذا الجامع شاخصة لدى زيارة الرحالة (كارستن نيبور) الى اربيل سنة ١٧٦٦(١٩) ، وكذلك اثناء زيارة كلوديوس ريج اليها ســـــنة ١٨٢٠(٢٠). وقد صمدت المئذنة دون بقية مرافق الجامع بسبب المواد التي استعملت في بنائها ، وهي الجص والآجر الجيـــــد والاحجار المهندمة .

لقد سقنا الكلام عن الجامع والمئذنة لنؤكد الجامع ، رغم قدسيته ومكانته الدينية والعلمية والاجتماعية المميـــزة في المجتمعات الاسلامية ، الا انه قد يتعرض للاندثار والزوال ، اذا لم تستمر أعمال الصيانة فيه ، ولنؤكد ان اكثر من جامع قد تعرض للزوال ، ومنها الجامع العتيق الذي تحدث عنـــه ابن خلكان . ولهذا فان عدم وجود بقايا جامع بالقرب من الضريح موضوع البحث لا يكفي لنفي ما نحاول اثباته . ونرى ان اهالي اربيل لم ينسبوا هذا الضريح ، ومنـــذ تسعة قـــرون ، الى الـ (سلطان مظفر) اعتباطا ، بل نسبوه اليه لوجود علاقة بين

من يرقد فيه وبين هذا السلطان ، ولان هذا لم يدفن في اربيل، كما اكدنا ذلك ، لذا نكاد نجزم انه ضريح والده زين‌الدين علي كچك .

الهوامش :

١ ـ انظر مقالنا (قراءة ثانية لما كتب عن تاريخ اربيل في العهد الاتابكي) المنشور في مجلة المجمع العلمي الكردي ـ بغداد ـ ١٩٧٦ . العدد الرابع ص ٥٢٠ .

٢ ـ اطروحة ماجستير ، ط ١٩٧٦ مطبعة اسعد ، بغداد.

٣ ـ كبير اسرة قرطاي التي عرفت بتولي ابنائها قيادة جيش اربيل الاتابكية انظر (ابن الشعار ـ مخطوط عقود الجمان، جـ١ ترجمة احمد بن قرطاي) .

٤ ـ ابن خلكان ، وفيات الاعيان : ٢٧٦/٣ .
الفاسي المكي ، العقد الثمين : ١٠٦/٧ .

٥ ـ لينة : منزلة في طريق الحجاز من جهة العراق . ابن‌خلكان ٢٧٧/٣ .

٦ ـ سبط ابن الجوزي ، مرآة الزمان : ٦٨٣/٨
ابن خلكان ٢٧٦/٣ .
الذهبي ، مخطوط تاريخ الاسلام ق.م الجزء الاخير ورقة ١٨٣ ـ ١٨٤ .
ابن كثير ، البداية والنهاية : ١٣٧/١٣ .
ابن ابي عذيبة ، انسان العيون : ٣٠٤ .
ابن العماد ، شذرات الذهب ١٤٠/٥ .

٧ ـ ابن العبري ، تاريخ مختصر الدول : ٢٤٩ .

٨ ـ الغساني ، المسجد المسبوك ، طبعة رونيو ، ٣٣٠ .

٩ ـ ننوه الى ان الاب والابن يحملان اسم الشهرة (زين‌الدين) ، وتفاديا لحدوث الالتباس في ذهن القارىء سنكتفي باسم (يوسف نيالتكين) لدى ذكر الامير الابن .

١٠ـ للمزيد انظر كتابنا اربيل في العهد الاتابكي ص ٦٨ـ٧٩ .

١١ـ انظر ابن شداد : النوادر السلطانية ص : ١٤٤ .
العماد الكاتب : الفتح القسي ، ص : ٢٩٨ .
ابن الاثير : الكامل في التاريخ ، جـ١٢ ص ٥٦ .
سبط ابن الجوزي : مرآة الزمان ، جـ ٨ ص ٤٠٧ .
ابن خلكان ، وفيات الاعيان جـ ٣ ص ٢٧٤ .
الغساني : المسجد المسبوك ، ص ٤٣ .
ابو الفداء : المختصر في اخبار البشر ، جـ٣ ص ٧٩ .
ابن الوردي : تاريخ ابن الوردي ، جـ ١٤٧/٢ .
ابن الفرات : تاريخ ابن الفرات، مجلد ٤ جـ ١ ص :٢٣٥.

١٢ـ حران : مدينة عظيمة مشهورة تقع بين الرها (اورفة الحالية بتركيا) وبين الرقة . معجم البلدان ٢٣٥/٢ .

١٣ـ الحميدية : من مدن بلاد الحميدية يومئذ عقرة (العقر) وشوش من اعمال الموصل الجبلية. معجم‌البلدان :٣٧٢/٣.

١٤ـ الهكارية : بلدة وناحية ومجموعة قرى في اطراف (جزيرة ابن عمر) يسكنها اكراد يقال لهم الهكارية . معجم البلدان: ٤٠٨/٥ من مدنها العمادية (آمدي) انظر معجم البلدان ٥٤٠/١ و ١٤٩/٤) .

١٥ـ الكامل : ٣٣١/١١ .
ابن العبري ، تاريخ مختصرالدول : ٢١٢ .

١٦ـ مرآة الزمان : ٢٧٢/٨ .
ابن تغري بردي ، النجوم الزاهرة ، ٣٧٨/٥ .

١٧ـ وفيات الاعيان : ٢٧٠/٣ .
ابن ابي عذيبة ، مخطوط انسان العيون ، ص : ٢٩٢ .
وعن وفاته ودفنه في اربيل انظر :
ابن الاثير ، الكامل : ٣٣١/١١ .
ابن الاثير ، الباهر : ١٣٥ .
سبط ابن الجوزي : مرآة الزمان : ٢٧٢/٨ .
ابو شامة، الروضتين : ١٥٢/١ .
ابن العبري ، تاريخ الدول السرياني ، مجلة المشرق ، مجلد ٤٧ جـ ١ لسنة ١٩٥٣ ص : ١٩
The Chronography, V. 1, p. 293.
ابن الفرات ، تاريخ ابن الفرات ، مجلد ٤ ، جـ١ ص ١٤ .
وانظر ايضا الحموي ، التاريخ المنصوري ، ص ١٧٧ .
الفارقي ، هامش ص ٢٨١ من كتاب ابن القلانسي (ذيل تاريخ دمشق) .

١٨- او ما كانت تسمى (منارة القفار - منارەی چۆلی باللغة الكردية) .

١٩- كارستن نيبور ، رحلة نيبور الى العراق في القرن الثامن عشر ، ص : ٩٠ .

٢٠- رحلة ريج ، ص : ٢٤٤ .

المراجع :

ابن أبي عذيبة ، شهاب‌الدين احمد بن محمد بن عمر (ت ٨٥٦ هـ/١٤٥٢ م) .

١ - انسان العيون في مشاهير سادس القرون ، مخطوط في مكتبة الدراسات العليا ، لجامعة بغداد ، كلية الآداب ، رقم ٢٤٨ .

ابن الاثير ، عزالدين علي بن أبي الكرم محمد الجزري (ت ٦٣٠ هـ / ١٢٣٣ م) .

٢ - التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية بالموصل . تحقيق د. عبدالقادر احمد طليمات ، ط دار الكتب الحديثة بالقاهرة ١٣٨٢ هـ / ١٩٦٣ م .

٣ - الكامل في التاريخ . ط دار صادر - دار بيروت ، لبنان ١٩٦٦ .

ابن تغري بردي ، جمال‌الدين ابو المحاسن يوسف الاتابكي (ت ٨٧٤ هـ / ١٤٦٩ م) .

٤ - النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة ، مطبعة دار الكتب المصرية ، القاهرة .

ابن خلكان ، شمس‌الدين احمد بن محمد بن ابي بكر بن خلكان (ت ٦٨١ هـ / ١٢٨٢ م) .

٥ - وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان . تحقيق محمد محي‌الدين عبدالحميد ، مطبعة السعادة ١٩٤٨ .

ابن شداد ، بهاءالدين يوسف بن رافع الاسدي (ت ٦٣٢ هـ / ١٢٣٤ م) .

٦ - النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية (سيرة صلاح‌الدين)، تحقيق د. جمال‌الدين الشيال ، ط الدار المصرية، القاهرة، ١٩٦٤ .

ابن الشعار ، كمال‌الدين المبارك بن ابي بكر بن حمدان (ت ٦٥٤هـ / ١٢٥٦ م)

٧ - عقود الجمان في شعراء هذا الزمان ، مخطوط مصور مخطوط مصور بالميكروفيلم عن النسخة الفريدة الموجودة في مكتبة السليمانية باستنبول - تركيا .

ابن العبري ، ابو الفرج غريغوريوس اهرون الملطي (ت ٦٨٥ هـ / ١٢٨٦ م)

٨ - تاريخ الدول السرياني ، ترجمة الخوري اسحق ارملة السرياني المنشور في مجلة المشرق ، المطبعة الكاثوليكية ، بيروت من مجلد ٤٦ لسنة ١٩٥٢ الى المجلد ٤٩ لسنة لسنة ١٩٥٥ .

٩ - نفس المؤلف : تاريخ مختصر الدول ، المطبعة الكاثوليكية ، ط٢ ، بيروت ١٩٥٨ .

ابن العماد ، ابو الفلاح عبدالحي بن العماد الحنبلي (١٠٨٩ / ١٦٧٨ م) .

١٠- شذرات الذهب في اخبار من ذهب ، مطبعة القدسي ، القاهرة ، ط ١٣٥٠ هـ / ١٩٣١ م .

ابن الفرات ، ناصرالدين محمد بن عبدالرحيم (ت ٨٠٧ هـ / ١٤٠٤ م)

١١- تاريخ ابن الفرات ، تحرير ونشر د. حسن محمدالشماع ١٩٦٧ - ١٩٧٠ .

ابن كثير ، اسماعيل بن كثير الدمشقي (ت ٧٧٤هـ / ٣٧٢ م)

١٢ــ البداية والنهاية ، مطبعة السعادة ، القاهرة ١٩٣٢ م .

ابن الوردي ، زين الدين عمر (ت ٧٤٩ هـ / ١٣٤٨ م)
١٣ــ تاريخ ابن الوردي ، ذيل المختصر في اخبار البشر ، المطبعة الحيدرية النجف ١٩٦٩ م .

ابو شامة ، شهاب الدين عبدالرحمن بن اسماعيل المقدسي (ت ٦٦٥ هـ / ١٢٦٦ م)
١٤ــ الروضتين في اخبار الدولتين ، مطبعة وادي النيل ١٢٨٧ ــ ١٢٨٨ هـ .

ابو الفداء ، عمادالدين اسماعيل بن محمد تقي الدين عمر (ت ٧٣٢ هـ / ١٣٣٢ م) .
١٥ــ المختصر في اخبار البشر ، المطبعة الحسينية المصرية ، القاهرة ١٣٢٥ هـ .

الاصفهاني ، عماد الدين الكاتب الاصفهاني (ت ٥٩٧ هـ / ١٢٠٠ م)
١٦ــ الفتح القسي في الفتح القدسي ، طبعة ليدن ١٨٨٧ .

الحموي ، شهاب الدين ياقوت بن عبدالله الرومي (ت ٦٢٦ هـ / ١٢٢٨ م) .
١٧ــ معجم البلدان ، دار صادر ، بيروت ١٩٥٥ ــ ١٩٥٧ .

الحموي ، ابو الفضائل محمد بن علي (ت ٦٤٤ هـ / ١٢٤٦)
١٨ــ التاريخ المنصوري ، تلخيص الكشف والبيان في حوادث الزمان ، نشر بطرس غرياز نيوبيج ، موسكو ، دار النشر للآداب الشرقية ، ١٩٦٠ .
الذهبي ، ابو عبدالله شمس الدين بن احمد الدمشقي (ت ٧٤٨ هـ / ١٣٤٧ م) .
١٩ــ تاريخ الاسلام ، مخطوط مصور في كلية الآداب ، مكتبة الدراسات العليا ، رقم ١٦٥٩ ــ ١٦٦٠ .

ريج ، كلوديوس جيمس ريج
٢٠ــ رحلة ريج الى العراق عام ١٨٢٠ م ، ترجمة بهاء الدين نوري ، مطبعة السكك الحديدية ، بغداد ، ١٩٥١ .

سبط ابن الجوزي ، شمس الدين قزاوغلي التركي (ت ٦٥٤ هـ / ١٢٥٦ م)
٢١ــ مرآة الزمان في تاريخ الاعيان ، مطبعة مجلس دار المعارف العثمانية ، حيدر آباد الهند ج ٨ ط ١٩٥٢ .

الغساني ، ابوالعباس اسماعيل بن العباس (ت ٨٠٣ هـ / ١٤٠٠ م)
٢٢ــ المسجد المسبوك والجوهر المحكوك في طبقات الخلفاء والملوك . دراسة وتحقيق د. شاكر محمود عبدالمنعم . رسالة ماجستير ، مطبوع بالرونيو ١٩٧٠ .

الفاسي المكي ، تقي الدين محمد بن احمد بن علي الحسني (ت ٨٣٢ هـ / ١٤٢٨ م) .
٢٣ــ العقد الثمين في تاريخ البلد الامين . تحقيق فؤاد سيد وآخرون ، مطبعة السنة المحمدية ، القاهرة .

د. محسن محمد حسين
٢٤ــ اربيل في العهد الاتابكي . اطروحة ماجستير . مطبعة اسعد ، بغداد ١٩٧٦ .

نيبور ، كارستن
٢٥ــ رحلة نيبور الى العراق في القرن الثامن عشر ، ترجمه عن الالمانية د. محمود الامين ، ط بغداد ، ١٩٦٥ .

اليافعي ، ابو محمد عبدالله بن اسعد بن علي اليمني المكي (٧٦٨ هـ / ١٣٦٦ م)
٢٦ــ مرآة الجنان وعبرة اليقظان ط٢ منشورات مؤسسة الاعلمي للمطبوعات ، ١٩٧٠ م .

مدخل الى مصادر تاريخ الكرد

زبير بلال اسماعيل

ان المكتبة التاريخية الكردية متواضعة بصورة عامة ، وذلك لضآلة المدونات التاريخية المنشورة باللغة الكردية وغيرها .ويعني ذلك ضعف الدراسات الكردية التي بقيت الى يومنا هذا حقلا بكرا بحاجة الى جهود كبيرة لسبر أغوار°ومعرفة ابعاده . وتاريخ الكرد القديم والوسيط والحديث والمعاصر اصغر جزء من ذلك الحقل الذي تناولته ايدي المؤرخين بدرجات متفاوتة . فهو حقل يعاني فراغا ملموسا يتطلب اشغاله دراسة علمية لمختلف المراحل التاريخية ، ولكن تحقيق ذلك تعترضه صعوبات كبيرة ومتعددة ذاتية وموضوعية . وهنا نتناول جزءا من حقل الدراسات الكردية وهو تاريخ الكرد في العصور المختلفة لبيان مصادره ومراجعه الاساسية ، وتبعا للمراحل التاريخية يمكن تشخيص المصادر لكل مرحلة .

اولا : عصور ما قبل التاريخ والعصور التاريخية القديمة : في هذا الباب نستعين بالمكتشفات الاثرية وما كتب عنها من دراسات، والمدونات التاريخية والجغرافية القديمة .

ثانيا : العصور الوسطى : وتعتمد معرفة حوادثها على الآثار المادية الباقية ، والكتب المصنفة في حقول الثقافة المختلفة، ويمكن تقسيم الكتب التاريخية والجغرافية المصنفة كالآتي :

١ ـ الكتب الجغرافية وكتب الرحلات .
٢ ـ الكتب التاريخية العامة .
٣ ـ كتب السير والتراجم والمذكرات الشخصية .

ثالثا : العصر الحديث والمعاصر : ونعتمد في معرفة حوادثه وتوثيق معلوماته على مصادر متنوعة تدخل فيها : الكتب المؤلفة في الحقول الانسانية والوثائق الرسمية والمذكرات الشخصية والاحصاءات . .

اولا ـ مصادر عصور ما قبل التاريخ والعصور القديمة : تعتمد في الاساس على المكتشفات الاثرية وما كتب عنها من تقارير ودراسات مستنبطة عن تلك المكتشفات لمعرفة الحياة اليومية ومفرداتها . وكذلك يمكن الاعتماد على ما كتبه الكتاب اليونان والرومان بخصوص العصور التاريخية القديمة . وبالنسبة الى المكتشفات الاثرية ، فقد جرت حفريات عديدة في مختلف بقاع المنطقة وقد زودتنا تلك الحفريات باللقى والقطع الاثرية ولوحات حجرية وطينية مدونة بالخط المسماري وباللغات القديمة المتداولة ، ويكفي أن اشير هنا الى الحفريات التي جرت في كهف (شانيدر) الواقع في جبال برادوست(محافظة اربيل)، ووجدت في ارضيته طبقات للسكنى أقدمها من احد ادوار العصر الحجري القديم المعروف باسم (المستيري) وبدايته ترجع الى ما قبل ٥٠ ـ ٧٠ ألف سنة . ووجدت فيه ايضا هياكل عظمية لانسان نياندرتال البائد . وموقع (زاوي چمي) الواقع على ضفة الزاب الاعلى بالقرب من شانيدر ، وفيه وجدت آثار أقدم اطوار العصر الحجري الحديث . وبذلك فالموقع يمثل لنا اقدم قرية فلاحية من الزمن الذي تعلم فيه الانسان الزراعة وتدجين الحيوان .

وفي كهف (زرزي) قرب مركز ناحية سورداش (فيمحافظة السليمانية) وجدت آلات صوانية دقيقة تعود الى ما قبل ١٢ الف سنة . وفي (برده بلكه) على مسافة اربعة كيلو مترات من چمچمال وجدت ادوات من العصر الحجري القديم من الدور (الآشولي) اي قبل نحو مائة ألف سنة وقلعةجرمو (الىالشرق

من چمچمال بـ ١١ كم) وجدت فيها آثار من اقدم ادوار العصر الحجري الحديث الذي تعلم فيه الانسان لاول مرة الزراعة وتدجين الحيوان قبل عشرة آلاف سنة . وكهف (هزارميرد) على بعد ١٣ كم الى الغرب من السليمانية وجدت فيه ادوات من الحجر من احد اطوار العصر الحجري القديم من الدور المستيري اي قبل نحو ٥٠ الف سنة .

ولدينا مصادر اساسية حول هذه الحفريات ومنها :

١ ـ بريدوود : ابحاث عصور ما قبل التاريخ في كردستان العراق (شيكاغو ١٩٦٠) .

٢ ـ سوليكي . آ . اس : ١٩٦٠ (ثلاثة هياكل عظمية لاناس بالفين من كهف شايندر ـ شمال العراق) (التقرير السنوي لمعهد سمت سونيان (١٩٥٩) .

٣ ـ سوليكي : ١٩٦١ (اكتشافات انتروبولوجية جديدة في شاينار) (اكاديمية نيويورك . السلسلة الثانية . المجلد ٢٣) .

٤ ـ سوليكي : ١٩٦١ : (القبتاريخ في وادي شانيدر ، شمال العراق) (مجلة العلم الامريكية ،المجلد١٣٩ العدد ١٥٥١).

فضلا عن الابحاث المنشورة حول هذا الموضوع في معظم اعداد مجلة سومر العراقية .

وبالنسبة الى العصور التاريخية القديمة يمكن الاشارة الى حفريات تل (يورغان تپه (الواقع على بعد ٢٢كم من الجهة الجنوبية الشرقية من كركوك . وجدت فيه الواح نوزي(نوزى) هو اسم المدينة القديمة ، وقد عثر الاثريون على آلاف من تلك الالواح الطينية المدونة ، وكانت البعثات التنقيبية برئاسة (ادوارد كيرا) ، وتؤرخ هذه الالواح جميعها في منتصف الالف الثاني قبل الميلاد . والقت هذه الالواح أضواء على حضارة خليطة تطورت وسط الانماط الخورية الميتانية وغيرها . وقد نشرت جميعها من قبل (كيرا و آر . ايج نابفر واي سپايزر ، الا ان نشرها بشكل رئيسي قام به (لخمان) . وحول هذه الحفريات يمكن الرجوع الى :

١ ـ ادوارد كيرا : كتبوا على الطين . ترجمة محمود الامين . بغداد ١٩٦٢ .

٢ ـ مستندات كركوك الجديدة الخاصة بقانون العائلة (في دوريات المدرسة الامريكية للبحوث الشرقية عدد ١٠ لسنة ١٩٣٠) لسپايزر الذي شارك بقسط مهم في نشر الواح الطين المكتشفة بنوزي . وحول العصور التاريخية القديمة يمكن الرجوع ايضا الى المصادر الآتية :

١ ـ سپايزر : جنوب كردستان في دور آشور ناصربال (من دوريات المدرسة الامريكية للبحوث الشرقية ، العدد ٨ (١٩٢٦ ـ ١٩٢٧) .

٢ ـ سپايزر : اصول بلاد ما بين النهرين (فيلادلفيا ١٩٣٠).

٣ ـ تورادانجن : حملة سرجون الثامنة . (باريس ١٩١٢) .

٤ ـ ادوين رايت : حملة سرجون الثامنة (المجلة الامريكية للدراسات الشرق الادنى . المجلد الثاني ١٩٤٣) .

٥ ـ محمود الامين : حملة سرجون (مجلة سومر العراقية ٨ (١٩٥٢) .

٦ ـ دياكونوف : تطور العلاقات الزراعية (لينينغراد١٩٤٩).

٧ ـ دياكونوف : ميديا (موسكو ـ لينينغراد ١٩٥٦) .

٨ ـ س. م. باسينا : الصراع بين آشور واورارتو على سوريا (١٩٣٥) .

٩ ـ ب. ب. بيوتروفسكي : تاريخ اورارتو وحضارتها . (اريفان ١٩٤٤) .

١٠ـ سفارسيتان : الكرد وكردستان (لندن ١٩٤٨) .

وهناك بعض المؤلفات تطرقت الى الاصول القديمة للاكراد مثل :

١ ـ لانكدون : اكدولكش . وفيه بحث عن الگوتيين .

٢ ـ سدني سمث : تاريخ آشور المبكر حتى سنة ١٠٠٠ق.م (لندن ١٩٢٨) .

٣ ـ برستيد : العهود القديمة (بوسطن ١٩٤٤) .

٤ ـ سيتون لويد : الرافدان . جامعة اوكسفورد ١٩٤٣ .

٥ ـ ديلديورانت : قصة الحضارة . الجزء الثاني . مترجم الى العربية . القاهرة ١٩٥٠ .

٦ ـ مكاليستر : الشعوب الجديدة .

٧ ـ ديلاپورت : بلاد ما بين النهرين : حضارة البابليين والآشوريين ، ترجمه من الفرنسية الى الانكليزية ف . جي چايلد . لندن ١٩٢٥ .

واشير هنا الى بعض الآثار والمنحوتات الاثرية المهمة مثل: منحوتات (دربند گاور) في جبال قرەداغ و (هورين شيخان) في دربند (بلولا) قرب خانقين ، ومسلتا (طوبزاوة وكيلەشين) في سيدەكان (اربيل) . والاماكن الاثرية في سهل (بتوين) و (شهرزور) وتلول حوض دوكان وغيرها ، فضلا عن ماتتضمنه تلك المواقع من آثار اسلامية .

وبهذا الصدد يمكن الاستعانة بما كتبه الاستاذان فؤاد سفر وطه باقر :

١ ـ المرشد الى مواطن الآثار : المرحلةالرابعة (بغداد ـ كركوك

السليمانية) بغداد ١٩٦٥ .

٢ - المرشد الى مواطن الآثار : الرحلة الخامسة (بغداد - اربيل) بغداد ١٩٦٦ .

٣ - المرشد الى مواطن الآثار : الرحلة السادسة (بغداد حلبجة) بغداد ١٩٦٦.

وما كتب عن تلك المواقع والآثار في اعداد مجلة سومر .

لقد أجرى الاثريون والعلماء المختصون دراسات مستفيضة على الالواح الطينية المدونة وعلى الآثار المكتشفة في تلك المواقع ، وقدموا في تقاريرهم عنها صورا متنوعة للحياة اليومية السائدة في العهود التي تعود اليها تلك الآثار بما في ذلك الدراسات اللغوية والادبية والفنية والزراعية والشخصية .

وفي الآونة الاخيرة ترجمت ثلاثة كتب مهمة عن تاريخ بلاد ما بين النهرين وميديا وهي :

١ - بلاد ما بين النهرين . رأوبنهايم . ترجمة سعدي فيضي بغداد ١٩٨١ ويمكن قراءة (ص ٤٦٣ - ٤٨١) لمعرفة مصادر تاريخ بلاد ما بين النهرين .

٢ - ميديا . لدياكونوف . ترجمه عن الفارسية برهان قانع بغداد ١٩٧٨ . (مترجم الى اللغة الكردية)

٣ - الحياة اليومية في بلاد بابل وآشور : لـ جورج كونتينو ترجمة سليم طه وبرهان عبد التكريتي بغداد ١٩٧٩ .

وبخصوص التاريخ القديم يمكن اللجوء الى مدونات المؤرخين والبلدانيين والرحالة القدامى من اليونان وغيرهم من امثال : (هيرودت) و (اميانس مرشيلنيس) و (زينفون) و (أريان) و (استرابون) وقد ترجمت مؤلفاتهم الى اللغات المختلفة بما فيها الانكليزية ، وبعضها الى اللغة العربية ايضا .

ثانيا - العصور الوسطى :

فضلا عن الآثار المادية الباقية التي تزودنا بمعلومات عن العصور الوسطى ، فان الكتب المتنوعة المصنفة في تلك العصور نفسها تعتبر المصدر الاول للمعلومات بصورة عامة ولكنها لا تزيل جميع العقبات التي تعيق الباحثين عن تاريخ الكرد في تلك الحقبة التاريخية .

ان البحث عن المخطوطات القديمة التي لم ير منها النور سوى جزء ضئيل ، ومن ثم توثيق هذه المخطوطات وتحقيقها ونشرها يكتسب اهمية خاصة ، علما بأن العناية يجب ان تتجه الى جمع المخطوطات التي دونت في المنطقة نفسها سواء من قبل العلماء الاكراد أو غيرهم .

وتدخل في نطاق المخطوطات القديمة التي نحن بصددها : الكتب الدينية والادبية والتاريخية وكتب السير والتراجم . ومن جملة تلك المخطوطات ما كتب في تاريخ البلدان الكردية ومنها : (تاريخ ميافارقين) للفارقي ، وتاريخ اربل لابن المستوفي. وقد صدر الجزء الثاني المكتشف من تاريخ اربل في قسمين ، عن وزارة الثقافة والاعلام سنة ١٩٨٠ بتحقيق الاستاذ سامي الصقار . وزودنا هذا الجزء المحقق بمعلومات قيمة عن التاريخ السياسي والثقافي وبمعلومات في الجغرافية واللغات المحلية المتداولة والانساب والاقوام والجوامع والمساجد والخانقاهات والمدارس وعن المدرسين والادباء والشعراء والمحدثين واللغويين. ومعلومات متصلة بالحياة اليومية ونظمها ومنها ما يتعلق بالمهن ومؤسسات الدولة والقرى والقلاع وقنوات الري والاسواق والساحات العامة والمقابر وغيرها .

ان اهم مصادرنا عن تاريخ العصور الوسطى كالآتي :

١ - الكتب الجغرافية وكتب الرحلات :

كشفت الكتب الجغرافية والرحلات العربية عن معلومات مهمة عن الكرد والعشائر الكردية والامكنة والبقاع التي يسكنونها أو ينتشرون فيها . ان اقدم من ذكر تلك المعلومات من البلدانيين على سبيل المثال : ابن خرداذبة (عبيد الله بن احمد الخراساني المتوفى سنة ٣٠٠ هـ) في كتابه : (المسالك والممالك) ، والاصطخري (ابراهيم بن محمد الكرخي المتوفى سنة ٣٤٦ هـ) في (مسالك الممالك) وابن حوقل النصيبي (محمد بن علي البغدادي المتوفى سنة ٣٦٧ هـ) في (المسالك والممالك) او (صورة الارض) الذي ألفه في سنة ٣٣١هـ / ٩٤٢ م . وابن الفقيه (احمد بن محمد الهمذاني المتوفى سنة ٣٦٥ هـ) في (البلدان) ، والمسعودي (علي بن الحسين المتوفى سنة ٣٤٦هـ) في كتابيه : (مروج الذهب) و (التنبيه والاشراف) ، والمقدسي البشاري (محمد بن احمد بن ابي بكر المتوفى سنة ٣٧٥ هـ / ٩٨٥ م) في (احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم) . وناصر خسرو (القرن الخامس الهجري) في سفرنامه (ترجمة يحيى الخشاب عن الفارسية) ، والقزويني (زكريا بن محمد المتوفى في ٦٢٢ هـ) في (آثار البلاد وأخبار العباد) ، وياقوت الحموي (ياقوت بن عبدالله ت ٦٢٦ هـ) في كتابيه : (معجم البلدان) و (المشترك وضعا والمفترق صقعا) ، وابو الفدا الايوبي (الملك المؤيد اسماعيل بن علي صاحب حماة المتوفى سنة ٧٣٢ هـ) في (تقويم البلدان) وابن عبدالحق (عبدالمؤيد بن عبد الحق البغدادي المتوفى سنة ٧٣٩ هـ) في (مراصد الاطلاع) ، وابن فضل الله العمري احمد بن (يحيى المتوفى سنة ٧٤٩ هـ) في (مسالك الابصار في ممالك الامصار) وفي كتابه (التثقيف)

و (التعريف) ، والقلقشندي (أحمد بن علي المتوفى سنة ٨٢١ هـ) في (صبح الاعشى) ، وقد اعتمد هذا كثيرا على ابن فضل الله العمري ، في معلوماته عن الاكراد . وحمد الله المستوفي القزويني في (نزهة القلوب) بالفارسية ، الفه بين ١٣٣٥ ـ ١٣٤٠ م . واوليا جلبي الرحالة التركي الشهير في (سياحتنامه) الفه في سنة ١٠٦٥ هـ (القرن السادس عشر الميلادي) . وقد ترجم القسم الخاص بالكرد من الرحلة الى اللغة الكردية الاستاذ سعيد ناكام .

٢ ـ الكتب التاريخية العربية :

وجاءت اخبار الكرد واماكن سكناهم وما يتصل بحياتهم في الكتب التاريخية مثل كتاب : (تجارب الامم) لابن مسكويه ، الفه في سنة ٣٢٩هـ / ٩٤٠ م ، و (تاريخ دمشق) لابن عساكر (علي بن الحسن الدمشقي المتوفى سنة ٥٧١ هـ) ، و (تاريخ ميافارقين وآمد) او (تاريخ الفارقي) (احمد بن يوسف بن علي المتوفى في أواخر القرن السادس الهجري) . و (الفتح القسي في الفتح القدسي) للعماد الكاتب الاصفهاني (محمد بن محمد بن حامد المتوفى سنة ٥٩٧ هـ) . و (الكامل في التاريخ)و(التاريخ الباهر في تاريخ الاتابكة) لابن الاثير (علي بن محمد الجزري المتوفى سنة ٦٣٠ هـ) . و (سيرة صلاح الدين الايوبي) لابن شداد (القاضي بهاء الدين يوسف بن رافع الاسدي المتوفى سنة ٦٣٢ هـ) . و (الروضتين في اخبار الدولتين) و (ذيل الروضتين) لابي شامة (عبدالرحمن بن اسماعيل المتوفى سنة ٦٦٥ هـ) . و (الاعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة) لابن شداد (محمد بن علي بن ابراهيم المتوفى سنة ٦٨٤ هـ) ، و (تاريخ الاسلام) للذهبي (محمد بن احمد المتوفى سنة ٧٤٨ هـ) . و (مفرج الكروب في اخبار بني أيوب) لابن واصل (جمال الدين محمد بن سالم المتوفى سنة ٦٩٧ هـ)و (المختصر في اخبار البشر) لابي الفدا الايوبي المذكور (ت في ٧٣٢ هـ) . و (تاريخ العبر) لابن خلدون (عبدالرحمن بن محمد الحضرمي المتوفى سنة ٨٠٨ هـ) .

٣ ـ كتب السير والتراجم : وهذه ايضا تتضمن معلومات تاريخية وجغرافية ذات اهمية مثل : (وفيات الاعيان) لابن خلكان (احمد بن محمد بن أبراهيم المتوفى سنة ٦٨١ هـ) ، و (تاريخ اربل) لابن المستوفي (المبارك بن احمد المتوفى سنة ٦٣٧ هـ) ، و (تكملة اكمال الاكمال في الانساب والاسماء والالقاب) لابن الصابوني (محمد بن علي المتوفى سنة ٦٨٠ هـ) ،و(العبر في خبر من غبر) للذهبي المذكور. و (الوافي بالوفيات) للصفدي (صلاح الدين خليل بن ايبك المتوفى سنة ٧٦٤ هـ) و (فوات الوفيات لابن شاكر الكتبي (محمد بن شاكر المتوفى سنة ٧٦٤ هـ). و (الدرر الكامنة في اعيان المئة الثامنة) لابن حجر العسقلاني (المتوفى سنة ٨٥٢ هـ) . و (بغية الوعاة)للسيوطي (جلال الدين عبدالرحمن بن ابي بكر المتوفى سنة ٩١١هـ. و (شذرات الذهب) لابن العماد الحنبلي (عبدالحي بن العماد المتوفى سنة ١٠٨٩ هـ) . وهناك عشرات من الكتب والمصنفات في التراجم لا مجال لذكرها هنا .

ثالثا ـ العصر الحديث: في هذا العصر نرى عناية متزايدة، اذظهرت في تاريخ الكرد مؤلفات مفردة واهمها :كتاب(شرفنامه) لشرف خان البدليسي المتوفى سنة ١٦٠٣ م . وقد اتم الجزء الاول منه في ١٠٠٥هـ/١٣آب ١٥٩٧م ،والثاني في مايس ١٥٩٩م. وهو يبحث في تاريخ الدول والامارات الكردية في العصور الوسطى والحديثة الى نهاية القرن السادس عشر الميلادي ، وهو اهم مصدر في تاريخ الكرد في تلك العصور . اخذ منه الذين جاءوا بعده . وفي القرن التاسع عشر والعشرين الميلاديين ازدادت المؤلفات التي تبحث في الموضوع المشار اليه ، وقد وضع اغلب تلك المؤلفات الرحالة والدبلوماسيون الاجانب وبعض الكتاب الاكراد . ونشير هنا الى عدد من المؤلفات والابحاث وكتب الرحلات :

١ ـ رحلة تافرنيه (بين سنة ١٦٣٨و١٦٤٢) وهو رحالة فرنسي . وقد ترجمت رحلته الخاصة بالعراق الى العربية بعنوان : (العراق في القرن السابع عشر) والاصل : (الرحلات الست في تركية وآسيا) .

٢ ـ رحلة نيبور الى العراق في سنة ١٧٦٦ . وهو رحالة دانماركي ترجم رحلته من الالمانية الدكتور محمود الامين (بغداد ١٩٦٥). وهي رحلة ذات اهمية كبيرة لغزارة معلوماتها.

٣ ـ رحلة بحرية الى شمال الخليج العربي ورحلة في البلاد التي تليها ، من الهند حتى انكلترا سنة ١٨١٧م، للملازم وليام هيود من مؤسسة (مدراس) العسكرية. رحل من بغداد بطريقة قرتبه الى كفري ، وبلغ السليمانية في ٩ آذار ١٨١٧ م ، ثم وادي سورداش ودوكان وكدي واربيل والموصل .

٤ ـ رحلات في جورجيا وايران وارمينيا وبابل القديمة وغيرها . سير روبرت كيربورتر الرحالة والرسام (طبع في لندن ١٨١٨ م . ترك بغداد في الثاني من كانون الاول ١٨١٨ م وتعقب الطريق الى كفري ثم الى طاووق وكركوك والسليمانية ، ثم قطع الزاب وبلغ (سەردشت) وصاوج بولاق وتبريز .

٥ ـ قصة رحلتي في ربوع كردستان : كلوديوس جيمس ريتش، مقيم شركة الهند الشرقية في بغداد . (لندن ١٨٣٦م) نشرتها ارملته . قبل دعوة محمد باشا بابان ، فغادر بغداد في نيسان ١٨٢٠م مع زوجة وحاشية كبيرة . بلغ السليمانية في ١٠ ايار

وغادرها في ١٧ تموز . وزار بنجوين ومريوان وسنة وبانه ، ثم رجع بطريق (ئالان) و (شارباژير) فبلغ السليمانية في ١٥ ايلول ، وفي ١٢ تشرين الاول عاد بطريق بازيان عبر شوان فبلغ التون كوبري ومنها الى اربيل وبلغ الموصل في ٣١ منه وبقي منها أشهر الشتاء الاربعة ، ثم تركها في ٣ اذار ١٨٢١م وسافر بالكلك الى بغداد . في الرحلة معلومات جغرافية وتاريخية واثرية قيمة . وكان ريتش دقيق الملاحظة ناقدا لما راه .

٦ – رحلة شتاء .. داخل كردستان . للنقيب : ر.مينيان، من مرتبات جيش بومبي (لندن ١٨٣٩) سافر الى القفقاس ومنها الى تبريز في نهاية اذار ١٩٣٠م . ان رحلته بلغت به ميارزواب ، بانه ، السليمانية (تركها في ١٤ نيسان) .

٧ – رحلة من كردستان وما بين النهرين : جيمس بيلي فريزر . كانت الرحلة بمناسبة عودته من بعثة دبلوماسية الى ايران التي سبق له الاقامة فيها . غادر تبريز في ١١ تشرين الاول ١٨٣٤ وارتاد سلماس واورميه وشنو وصاووج بولاق وسه ردهشت ، وبلغ السليمانية في ٣١ تشرين الثاني ومنها الى بغداد . وصف الطوبوغرافيا والناس والامكنة . وترجم القسم الاول من الرحلة جعفر خياط . بغداد ١٩٦٣ .

٨ – وقائع رحلة الى حدود تركيا وايران خلال جزء من كردستان (بومبي سنة ١٨٥٧) : للكوماندر فيلكس جونز . غادر بغداد من ١٩ اب ١٨٤٤ مع الميجر راولنسون الى كرمنشاه وبيستون . وفي رحلة العودة اتجها الى الشمال الشرقي يعقدان زهاب ومنها الى حلبجة والسليمانية(٢٥–٢٩ ايلول) . واضطره المرض الى مفارقة راولستون والعودة الى بغداد . يزود القارىء بادق وصف للطرق التي عقبها وببحث في الجغرافية ومن أمور القبائل بكثير من التفصيل .

٩ – دار الاسلام (لندن ١٩٠٤) للنقيب مارك سايكس قام برحلة كتابه هذا في سنة ١٩٠٢ (وكان قبل ذلك قد انجز قطع الطريق من الموصل الى كركوك الى بغداد بانحراف واحد نحو الشرق – من اربيل الى كوى) . دخل من جزيرة ابن عمر العراق من نقطة قريبة من زاخو ثم توجه الى العمادية وعقرة والموصل وشرقاط ومخمور والتون كوبري وكركوك والسليمانية (أقام فيها تسعة ايام ودوكان وكوى ورانية ، وشاوور ، ورواندوز ، وميرگه سور ، وزيبار ، ثم الى العمادية العثمانية ، وجمع معلومات كثيرة عن القبائل .

١٠– خلال ما بين النهرين وكردستان متنكرا : لصون (لندن ١٩١٢) . بدا رحلته سنة ١٩٠٩ متنكرا. وبعد ان اقلعه الكلك من ديار بكر الى الموصل فوق دجلة ، سافر الى اربيل وكركوك والسليمانية . ومكث اسابيع كثيرة في حلبجة ، ومكث في السليمانية في رحلة العودة مدة اطول مما قضاه هناك في رحلة القدوم ، ثم رحل الى التون كوبري عن طريق كركوك ، ومنها استقل كلكا على دجلة والزاب حتى بلغ بغداد. جمع صون اكداسا من المواد التاريخية حول البلاد التي ساح فيها وكان ملما باللغات المحلية . ولمعرفة مزيد من الرحلات يمكن مراجعة : أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث ، ترجمة جعفر خياط. كان هؤلاء الرحالة الذين وردت اسمائهم (من رقم ٣–١٠) من البريطانيين ، ويمكن اضافة اسماء اخرين قاموا برحلات ذات اهمية بالغة مثل رحلات الرائد راولسنون الاثرية من ١٨٣٦ . ورحلة (و.ف. اينزورث) (رواية شخصية لحملة استكشاف الفرات) كان طبيبا وجيولوجيا ومن أعضاء بعثة جسين في ١٨٣٧ . اهتم بالمعلومات الجغرافية والتاريخية . ورحلة النقيب (برترام ديكسن) في ١٩٠٩م وفيها وصف موجز للبلاد .

ويمكن الاشارة الى رحلات اوربية اخرى مثل :

١ – سياحة في أقاليم كردستان : (ا.كليمان) . مذكرات جمعية جنيف الجغرافية – لوكلوب – ١٨٨٦م . سكن بغداد عدة سنين تعرف خلالها على عدد من الشخصيات الكردية البارزة التي كانت تأتي لزيارة اخر الامراء البابانيين في منفاه. وكانت له رحلات الى السليمانية وكوي و رواندوز وسيده كان وكلي رواندوز واربيل ثم الى خانقين .

٢ – رحلة من السليمانية الى العمادية في ١٨٦٩م.(س.دي. كوراب برزيزوفسكي . كان مديرا للغابات في ايام مدحت باشا والى بغداد . نشرت في مجلة الجمعية الجغرافية في باريس . مجلد ١٢ سنة ١٨٩٢م .

٣ – رحلة (ي.هرتسفيلد) عالم الاثار الالماني . رحل في حزيران ١٩١١ من قصر شيرين الى (هورين) ، ثم وصل بەيكولى وقرەداغ والسليمانية وجمجمال وكركوك ..

وهناك مؤلفات ورحلات روسية مهمة ، علما بأن المستشرقين الروس عامة دور بارز في حقل الدراسات في كردستان الروسية) القسم ٦ ، الكتاب ١ ، ١٨٥٢م .

٢ – ابحاث عن اكراد ايران واسلافهم الخالدين الشماليين (ليرخ) ثلاثة اجزاء ١٨٥٦ – ١٨٥٨م .

٣ – الاكراد : أبو ڤيان .(مجموعة جرائد . القفقاس ، النصف الثاني من عام ١٨٤٨م) . تفليس ١٨٤٨م .

٤ – مجموعة ملاحظات وقصص الاكراد : اسكندر ژابا ، القنصل الروسي في ارضروم ، ١٨٦٠ .

٥ – كردستان : (جوبر. آ.) (ارشيف الشمال) ١٨٢٦

عدد ١٤ ، ١٥.

٦ ـ الاكراد في حروب روسيا مع تركيا وايران في القرن التاسع عشر : (أفريانوف ، ب، اي): مدونات تاريخية . تفليس ١٩٠٠ .

٧ ـ رحلة في كردستان الشمالية : (سمير نوڤا . ن. ن): (اخبار القسم القفقاسي للجمعية الجغرافية الامبراطورية الروسية) ١٨، ١٩٠٤ ، العدد ١٤.

٨ ـ ملاحظات عن الاكراد : (روستو بجين ، ف) (لوحة صحافة الشرق الاوسط) ١٩٣٢ العدد ١٣-١٤ . وهو مصنف اول بيبليوغرافيا في المسألة الكردية ومترجم شرفنامه الى الروسية.

٩ ـ وهناك اسماء لامعة في حقل الدراسات الكردية فيروسيا مثل: مينورسكي وله عدد كبير من المقالات في دائرة المعارف الاسلامية ومجلات الجمعيات العلمية تثبت طول باعه فياحوال جنوب كردستان . وكتابه : الاكراد . ترجمه الى العربية الدكتور معروف خزندار (بغداد ١٩٦٨) . واوربيلي مؤسس قسم الدراسات الكردية في اكاديمية العلوم في لينغراد وردينكو صاحبة كتاب: المخطوطات الكردية وكوردئيف ، ولازاريف . ولمعرفة مزيد من التفاصيل يمكن مراجعة كتاب (الدراسات العربية والكردية في المتحف الآسيوي) ترجمة الدكتور معروف خزندار الى العربية (بغداد ١٩٨٠ وللوقوف ايضا على تطور الدراسات الكردية في روسيا قبل الثورة وبعدها .

ونورد اخيرا أسماء بعضالمؤلفات التيلا يمكنالاستغناء عنها في معرفة تاريخ الكرد عامة وهي على سبيل المثال.

١ ـ خلاصة تاريخ الكرد وكردستان لامين زكي وترجمة محمد علي عوني. الطبعة الثانية بغداد ١٩٦١ .

٢ ـ مشاهير الكرد وكردستان : لنفس المؤلف . الجزء الاول منترجمة كريمته بغداد ١٩٤٥ والثاني منترجمة محمد علي عوني القاهرة ١٩٤٧ .

٣ ـ تاريخ الدول والامارات الكردية لنفس المؤلف ايضا ترجمة محمد علي عوني القاهرة ١٩٤٥ .

٤ ـ تاريخ السليمانية . لنفس المؤلف . ترجمة جميل روژبياني بغداد ١٩٥١ .

٥ ـ اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث . لونكريك. ترجمة الى العربية جعفر خياط. عدة طبعات.

٦ ـ تاريخ العراق بين احتلالين . ثمانية اجزاء . عباس العزاوي، آخرها طبع في بغداد في ١٩٥٦.

٧ ـ العشائر الكردية : عباس العزاوي: الاصل : عشائر العراق . اربعة اجزاء ظهرت بين ١٩٣٩-١٩٥٦ .

٨ ـ الاكراد : اصلهم وتاريخهم . رشيد ياسمي.

٩ ـ تاريخ مردوخ: محمد المردوخي.

١٠ـ تاريخ العراق الحديث، وداود باشا . عبدالعزيز سليمان نوار القاهرة ١٩٦٨ .

١١ـ امراء سوران ، وكردستان مكريان ، وپيشكهوتن (في تاريخ الهذبانية والدوسكية) لحزني المكرياني . فضلاعن عشرات الرسائل العلمية التي وضعها الطلبة الاكراد لنيل شهاداتهم العلمية في الجامعات الاجنبية ، والمؤلفاتوالرحلات المدونة باللغات المختلفة ، وهي معروفة متداولة والجدير بالذكر ان معرفة المصادر والمراجع كعلامات في طريق البحث والدراسة العلمية لا تكفي ولا يمكن الاستفادة منها اذا لم تستثمر بصورة عملية وان لم تقم عليها دراسات وابحاث جادة تعتمد الدراسة العلمية.

قصة مترجمة

الان سيگر
ترجمة : ناصر يوسف

« انه لن يبصر ضوء النهار مرة اخرى ــ وسوف يفتقد متعة الحماس في البقاء حيا » .

لم تكن محاكمة بمعناها الصحيح ، كان يبدو انهم يريدون ان يتثبتوا بدقة من هويته : ان الرجل الذي امامهم (هو) وليس احدا غيره . انهم يعرفون كل شيء . كل ما فعله.

انه موجود ليجيب على اسئلتهم ، هكذا اخبروه ،ولا يحق له ان يضيف شيئا اكثر من ذلك .

ظل العريف يلح عليه ، بين الحين والآخر ، ان يستمر واقفا في حالة الاستعداد ، رغم ان ضابط التحقيق لم يكن يحمل سوى رتبة نقيب .

لم يكن يعرف اي منهما ، الامر الذي بدا له مريحا بشكل ما ، فانه شيء لا يطاق ان يدان المرء من قبل اناس يعرفهم . لقد حولوا دير الراهبات الى سجن . ولا يعرف احد ماذا حدث للراهبات .

في الغرفة التي تجري فيها المحاكمة تنتشر رائحة باهتة للمعقم ، فقد كانت احدى غرف الجناح الطبي في الدير : غرفة العمليات الجراحية ربما ، اذ تنتصب في احدى زواياها مغسلة معدنية . كان النقيب يجلس على مصطبة مطلية بالمينا . اما الرجل الذي يقوم بكتابة المحضر فقد جلس على مصطبة صغيرة مماثلة واضعا عدته على ركبته .

رغم ان التوتر الذي لازمه في الاسابيع الاخيرة ، اخذ يتلاشى بعد اعتقاله ، الا انه لم يستطع ان يركز انتباهه بدقة على اجراءات التحقيق . اخبره النقيب ، اخيرا ، بأنه سيوقف في حبس انفرادي الى ان يكتمل التحقيق الجاري معه . وهذا يعني بأنه ، في نظرهم ، شخص ذو اهمية ، قد يحصلون على فدية عنه ، أو قد يبادلونه بأحد رفاقهم الاسرى ، والا لاطلقوا القرار : عشرة سنوات ، ربما خمسة وعشرون . اعتدل ،محدقا فوق راس النقيب . ان اي ازدراء يصدر عنه سوف يسيء الى موقفه ، اضافة الى كونه عملا عقيما لا يجدي شيئا . كان عليه ان يعوّد نفسه على الانتظار .

ــ شيء اخير ، يا فوز . قال النقيب .
اذا حاولت الانتحار ، سوف نرميك .

ــ حسنا . اجاب فوز . وهو لا يزال يحدق فوق راس النقيب .

قبل ان يضع الحارسان ايديهما عليه ، سار باتجاه الباب، وفي الطريق الى الزنزانة لم يمسه الحارسان .

كان باب الزنزانة مفتوحا . كان صقيلا ، مصنوعا من خشب السنديان، فيه فتحة بارتفاع الصدر تحمل غطاءا بمفصل.

يبدو ان الفتحة كانت حديثة ، اذ لم يكن هناك ما يدعو رئيسة الدير الى التجسس على الراهبات . دخل الزنزانة ، لم يدفعه. اغلق الباب . سمع زقة المزلاج . في الزنزانة وجد فراشا عليه وسادة خفيفة ، يبلغ سمكها بوصة واحدة تقريبا . وبطانيــة مطوية ، وفي الركن ولو قديم . تمدد على الفراش ، وعندمـــا سحب البطانية فوقه احس بالارهاق الشــديد ، فمن مجموع ثلاثين ليلة اخيرة ، قضى ليلتين فقط في الفراش ، اما الاخرى فقد قضاها في العراء ، دون غطاء على الاكثر . ولم يســـتمر تفكيره اكثر من ذلك ، فقد استغرق في النوم حالا .

استيقظ . نهض من الفراش لينظر خلال النافذة . كانت حوالي الحادية عشرة صباحا عندما غادر غرفة المحاكمة ، اراد ان يرى الضوء ليقدر المدة التي قضاها في النوم . اكتشف ان نافذته تطل على رواق ، وعندما مد عنقه لم ير اية نوافذ فيــه حتى طرفه البعيد ، لمس الجدار الحجري ، لم يكن باردا .

كان يعرف كثيرا من الاشــخاص الذين اعتقلوا ، بعضهم عاد ثانية ،بعضهم هرب ــ لم يعرف أحدا هرب من هذا السجن ــ وواحد او اثنين اطلق سراحهم . اخبروه بضــرورة ان يعرف السجين الايام والتواريخ . لابد من الاحتفاظ بنوع من التنظيم . فلا يستطيع المرء ان يترك نفسه تتيه في فوضى الذاكرة .

جردوه من كل الاشياء المصنوعة من المعدن . رفضوا ان يحتفظ بحزامه المنسوج من خيوط رفيعة . وقف على قــدم واحدة ، حاول ان يرى كعب جزمتيه . رفع راسه . اطلق نظرة خاطفة الى السقف تذكر انه كان قد اكتشف عدم وجود الكهرباء في الزنزانة . مرر اصبعه بعناية على كعب جزمته . وجــــد مسمارين ناتئين . سحب الفراش بعيدا عن الجـــدار وتلمس البلاطات الحجرية المعتمة . على ارتفاع قليل من الارضية وعلى البلاطة الثانية من الركن حفــــر الرقم الاول (2) . انحنى الى الاسفل ، قرب عينيه اكثر ، استطاع ان يخدش التـــاريخ 2ــ3ــ1938 . قرر ان يحدث خدشا واحدا بعــد كل وجبتي طعام . قاس الزنزانة ، كان طولها ست خطوات ، وقف وسطها ناشرا ذراعيه معا الى الجانبين . كادت يديــه ، بصعوبة ، ان تلمس الجدارين . كان الباب صلبا ، لم تكن هنـــاك فائدة من اجراء المزيد من التحري . لم يكن قد زار هذا الدير ابدا . لم تكن لديه اية خطط للهرب.

كان من الضروري للسجين ، هكـــذا اخبره الســـجناء السابقون ، ان ينظم حياته ، ان يجد لنفسه بعض الاعمـــال ويؤديها كل يوم . ان ينهمك بشكل ما . ان يشغل ذهنــه ، ويخفف وطأة الرتابة . ان تمر ساعاته دون أن يفكر بها . ان يلتهم الايام دون ان يحس طعمها . حسن ، سيطعم مرتين في اليوم . وما ان يجد الطعام وقتا كافيا للهضم ، فانه ســـيقوم بتأدية التمارين الرياضية التي تعلمها في النادي الرياضي .

وجد نفســه فجاة في ملعب كرة القدم وفي يوم مشـــرق ، لويس بركبتيه البارزتين امامه ، وبجانبه كارلوس ينحنيان كما كان هو نفسه ينحني ليلمس قدمه اليسرى باصابع يده اليمنى. مات لويس في (كوادارما) . اما كارلوس ، ابن الزنا ، فقــد تمكن من الهرب الى فرنسا ، بعد الاطلاقات الاولى على(رامبلا) مباشرة .

لن يستطيع مرة اخرى ابدا ، ان يكون كما كان حينئذ ، خفيفا ، مرنا ، ومليئا بالامل .

واحس بالخطر من الانسياق وراء هذه الافكار : عليك الآن ان تكف عن التفكير في المستقبل رغم ان الامل مـــرهون به . ان الماضي هو كل ما تملك ، ولا يحق لك أن تلونه بالاحاسيس . نعم، تستطيع ان تستعيد الماضي في ذهنك، الا انه يجب ان يبقى مجردا نقيا . اذا لم تستطع ان تصنع من ماضيك فيلما وثائقيا واضحا، غير مقطع ، وغير ملون ــ مع ابقاء العاطفة والانفعال خارج كل اطر هذا الفلم الغريب ، فانك سوف تجد نفسك ، هكذا اخبروه ، تغلي بالغضب على حماقتك في كونك اعتقلت ، او مثقلا بالخوف من مطالبتهم اياك بمعلومات يعتقدون انك تمتلكها ، وقد تنتهي واجفانك مقطعة ، كما حدث لاحدهم ، اذ عاد الى وحدته قبل ان يفقد بصره . ان اي من هذه الامور ، او كلها ، تجعلك تـــرثي نفسك ، وهذا ما يكاد ان يفجر دماغك .

مع طرقعة الصحون المعدنية ، سمع صوتا في الرواق يصيح: عشاء . بعد دقائق حصل على حصته : لوبياء ورز وقطعة صغيرة يابسة من الخبز . اكل . نظف صحنه بالخبز ، اكله ، كان قد نام ست او سبع ساعات ، واحس بنفسه يرتخي اســتعدادا للنوم ثانية . نقر الحارس على الباب ثم اخذ الصحن والملعقة.

ــ « في اي يوم نحن » ؟

اكتفى الحارس بابتسامة صغيرة ولم ينطق . انهم يتعمدون اذن في اخفاء التاريخ عنه . انهم يريدون أن ينهـــار ، وحتى ان يموت . لماذا اذن لم يرموه في الحال للتخلص منه ؟ قد يكون ذلك بسبب الفرق بين سياستهم الرسمية المعلنة ، التي تعتبره ، وهو قائد غوار ، مفيدا لهم في الحصول على فدية او تبادل ، وبين وجهة نظر الاشخاص القائمين بتنفيذ تلك السياســـة ، والذين كانوا يكرهونه، لانه ربما يكون قد قتل احد اخوانهم او ابناء عمومتهم.

قضى اسبوعا ليسترد قواه . كان ينام سبع عشرة او ثماني عشرة ساعة في اليوم . ويقضي بقية الوقت في الاسترخاء ، عـدا الاوقات التي كان فيها ياكل أو يتريض . في هذه الفترة لم يكن لديه وقتا فائضا ليفكر بما يفعله . بعد ان تمطى واراد ان ينام ، في أحد الايام ، لم يجد في نفسه الرغبة في النوم . كان متهيئــا

لذلك . كان قد قرر ان يمشي مستعيدا كل الاماكن التي كان فيها. ابتدا بذكرياته المبكرة ، ماشيا على الساحل الرملي ، وبعد بضع مئات من الخطوات ، اذ كان يسير ست خطوات ويستدير ، ست ويستدير ، تشابكت ذكريات صباه المبكر مع ذكرياته ايـــام الدراسة عندما كان يركض على الشاطىء ، يقفز ويتقـــاذف الرمل مع مجموعة من صحبه ، وبعدها عندما كان يطارد الفتيات هناك .

وفي غمرة تمتعه بنشاطه ، قرر ان يكتفي بالمشي مسافـــة عشرون ميلا ، وان يكون ذلك بمثابة جميع سفراته بجانب البحر الهادىء الكبير .

ان عليه ان ينهمك ، ليطرد الفوضى والارتباك عن ذهنه ، وليبعد بعبع الحب والصداقة عن نفسه .

قطع في زنزانته عشرة اميال ، في يومين ، وكأنه يمشي من الميناء جنوبا ثم يعود ، تخلى عن جزمتيه ومشى حافيا ، ليحتفظ بهما ، لانه كان لا يأمل بأن يجد احدا من افراد عائلته على قيـد الحياة ليشتري له حذاءا سيحتاجه فيما بعد ، واما اصدقاؤه فانهم اما ان يكونوا قد ماتوا او يجدهم متشككين فيه .

وفجاة في اليوم العاشر ، فتح باب زنزانته ، دخلها ملازم ، لم يكن قد رآه قط ، برفقة حارسين .

ان الاقتحام الذي كسر رتابة حياته في الزنزانة ، مناسبة مفرحة ، الا انه ادرك بأن عليه ان يحذر من الفرحة بلقاء الغرباء. كان الملازم يحمل مصباحا يدويا كاشفا .

فتش الملازم ، على ضوء مصباحه اليدوي ، كل قطعة حجرية في الجدار والملاط الذي يحوطها ، بينما نفض الحارســـان البطانية وفتشا باصابعهما كل بوصة في الحصيرة خشية ان يكون قد اخفى فيها شيئا . طلبوا اليه ان يخلع ملابسه ، نفضوهـا ، وقلبوا جيوب بنطاله . لم يجدوا شيئا . اطفأ الملازم مصباحه ثم خرج برفقة الحارسين . لم يتكلموا الا مرة واحدة . واذا كان الملازم قد راى تقويمه على الجدار ، فلم يبد انه اعاره اهتمامـا ما . واستمر بالمشي في زنزانته ، الى المدرسة في البدء ، محدقا بتجهم في وجوه اصدقائه ، الذين تذكرهم ، وكأنه يـراهم لاول مرة . ثم رحلاته القصيرة الى امه وجده ، العابه في الشارع ، الطريق الى ملعب كرة القدم ، الى الصفوف في المدرسة الثانوية ، رحلته الاولى ، خلسة ، الى حلبة مصارعة الثيران ، النزهـات الليلية حول بيوت الفتيات ، رحلة القطار الى مدريد ، سـفراته القليلة بالسيارة احرجته لانه لم يستطع استرداد مناظر الريف ليستعيد مشيته هناك . ورغم ذلك فقد سار عبر طريق الساحل مقتربا من ميناء (يوو) ، متذكرا رحلة ممتعة كان قد قام بهـا وهو في السابعة عشر .

بعد عشرة ايام قام الملازم بجولة تفتيشية ثانيـة ، ثم غادر الزنزانة دون ان يتكلم . ادرك انهم ســوف يقومون بزيارات تفتيشية له كل عشرة ايام ، وربما الى ان يقتنع ان فترة ال(عشرة ايام) تصبح نظاما ثابتا ، ثم ، وعلى غرة ، قد يفتحون زنزانته في ايما وقت . ولكنه حينئذ سيكون قادرا على الضحك منهم ، لانه لم يكن يفعل شيئا يستدعي تحرياتهم .

عليه أن يكف عن المشي ، لان الطعام لم يكن كافيا ، كان يحس باضلاعه تنتصب تحت قميصه ، وعندما اخذوه الى الحمام ذات يوم ، تفحص جسمه العاري من الاعلى الى الاسفل . ان المشي كان يكلفه طاقة كبيرة . لقد احتاط لذلك ايضا .

تمدد على فراشه واخذ يستعيد جميع مبارياته في كـــرة القدم الواحدة تلو الاخرى . عندما استنفذها ، بدا يستعرض فعاليات الفوار ، حينما كان نفرا بسيطا حيث ينصب سبعة منهم كمينا لشاحنة ثم يطلقون عليها . فاذا انفجرت لم يكلفوا انفسهم بالتقرب منها . اما اذا لم تنفجر ، فان ذلك يعني انها تحتوي على مواد غذائية ، او ملابس وتجهيزات طبية في بعض الاحيـــان ، وهكذا يعودون محملين بالغنائم الضرورية . اما تفجير القطارات فكانوا يختبئون في مواضع ، في القمم أو الاخاديد ، يسهل عليهم فيها القاء قنابلهم اليدوية ، ثم يتراجعون لانتظار عربة مفـرزة التصليح والطوارىء ، ليفجروها هي الاخرى . علامات الطريـق المظللة التي كانوا يستخدمونها ، بعد ان اصبح ملازما ، لمعرفـة كلمة السر ليتمكنوا مـن خدعـة حراس المطارات ومستودعات الذخيرة ، ثم الهجمات الليلية هناك . حاول في البداية ، ان يتخلى عن شعور الرضا الذي انتابه باستعادة نجاحاته ، فقد كان بارعا، الا انه كف عن ذلك بعد شهر :

— ماهو الصغير في ذلك ؟ تساءل مع نفسـه .
ان الذكريات هي كل ما املك .

لقد قاده هذا التداعي في الذكريات ، الى النساء . لـــم يتعرف الى كثيرات ، لذا فقـد استطاع ان يستعيد ، بوضوح رائع ، تفاصيل كل دقيقة ، كل ظل من التعبير ، في كل ليلة قضاها مع كل واحدة منهن .

تساءل وهو يجلس على حافة السرير ، ضاغطا قبضته في راحة يده الاخرى ، عما اذا كان سيجد نفسه مرة اخرى ، حليقا نظيفا ، في ملابس نظيفة مع امراة تضحك بينما هي تسير الـــى جانبه الى مكان يختليان فيه .

ابعد الفراش عن الجدار واخذ يعد العلامات التي كانت تزداد كل يوم . لقد انقضت سبعة أشهر واربعة ايام على وجوده في الزنزانة . انه وقف كاف للفدية او التبادل . فما الذي حدث؟ هل فشلت كل هجماتهم ؟ هل خسروا الحرب ؟ هل — وهـذا

اسوا ما في الامر ــ نسوا كل شيء عنه ؟ وثب من مكانه واخذ يضرب الباب صائحا . بعد دقيقة ، سمع صوت المزلاج يسحب. فتح الباب الحارس البدين ذي القامة القصيرة والذي كان يحمل اليه الطعام كل يوم . كان يحمل بيده مسدسا وهو يبتسم ابتسامته الخبيثة المعهودة :

ــ كيف تسير الحرب ؟من الذي ينتصر ؟ صاح بالحارس.

ــ هل دخلتم مدريد يا ابناء الزنا ؟ اخبرني . صاح بالحارس مرة اخرى .

نقر الحارس على اذنه وهز راسه ، وهو لايزال يبتسم . اغلق الحارس الباب ، احكم المزلاج ، ثم سار في الرواق يجر قدميه . لماذا يكلفون شخصا أصماً بالحراسة ؟ هل كانوا واثقين من ان احدا لن يهرب بحيث انهم اوكلوا الحراسة لحارس اصم لايسمع شيئاً ؟

« انه لن يبصر ضوء النهار مرة اخرى ، لاقتال ، لانساء ، لا اي شيء ابداً » . جلس على سريره وهو يلهث منهكاً . لاحظ انه يلهث . كيف يمكن لصراخ بسيط ان يجعله يلهث ؟ لقد كان يتمزق ويزداد ضعفا . قد يكون ، هذا هو مايرمون اليه ، فبعد شهر أو شهرين يصاب بالمرض ، ولن يعالجون وسوف يموت في هذا الحجر المعتم القذر .

عليه ان يجد شيئا ما يشغله . لا جدوى من الانسياق وراء الافكار . تسربت البرودة الى الجو ، ابتدا موسم الشتاء . لم تكن لديه في الزنزانة اية وسيلة للتدفئة . تناول بطانيته ، رماها على اكتافه . نظر اليها لاول مرة . لقد كانت بطانية صوفية جيدة ، محبوكة باحكام ، ربما من قبل الراهبات . كانت خيوط النسيج في نهاية البطانية خشنة . وثمة زوج من الخيوط ، تدلى من طرفها ، متخلصا من رقعة النسيج .

حاول ان يمرر احد الخيوط الصغيرة ، دون ان ينتبه لذلك ، بينما هو يفكر بما سيفعله ليبعد عن نفسه التفكير بحياته، بزنزانته ، وبمستقبله . ادرك انه وجد مايفعله .

اخذ يعمل ببطء ومثابرة ، كان بالكاد يرى الخيط ، دفعه من بين خيوط النسيج ، باظافره . ثم اخيرا تمكن من تحريره . امسكه متدليا امامه بشعور من الرضا . مجرد بضعة الياف من الصوف القذر ملتفة مع بعضها مشكلة خيطا صغيرا ، بسطه بعناية على الارض حيث يتمكن من رؤيته ، ثم بدأ يشتغل على الخيط الآخر . في نهاية النهار ، وبعد ان تناول وجبته الثانية ، تمكن من تمرير الخيطين المتدليين في طرف البطانية . سيبدا العمل على جسد البطانية ، حيث حبكة الخيوط دقيقة ، اعتبارا من اليوم التالي . لاول مرة ، منذ اعتقاله ، اخذ ينتظر مقدم يوم آخر .

كان العمل شاقا ، دقيقا . تعلم الكثير عن قوة الياف الصوف ومرونتها . بعد ثلاثة ايام ، تجمعت لديه سبعة خيوط مبسوطة على الارض متراصفة الى جانب بعضها البعض ، دون ان ينقطع اي منها . اهمل اداء تمارينه الرياضية .

كان ينكب محدودبا للعمل على البطانية الى ان تؤذيه عضلاته . خطر له ان الحارس قد يلحظه، اذ أصبح عددالخيوط الممدودة امامه تسعة ، فأخذ يلفها مع بعضها ليجعل منها حزمة واحدة ، وقضى في ذلك نهارا كاملا ، لان الخيوط كانت تنفلت عن بعضها . عندما تم له ما اراد ، اختبر حزمة الخيوط ، كانت متينة .

في اليوم التالي ، سمع اصواتا في الرواق ، لقد حان وقت التفتيش ، دفع حزمة الخيوط تحت الفراش ثم سحبها حالا . انهم يرفعون الفراش ويفتشونه حالما يدخلون الزنزانة . جيوبه لم تكن ملائمة ، سيعثرون عليها هناك . وقف وسط الزنزانة يهتز مرتبكا . في اللحظة التي سحبوا فيها مزلاج الباب ، قذف الحزمة الى فمه . عندما ادارها وكومها في فمه ، لم تبد كبيرة . كان يقف في حالة الاستعداد حينما دخل اللازم والحارسان .

الآن ، وقد وجد شيئا يمنحه وقته ويركز عليه انتباهه ، فقد اخذ يعمل ببطء اشد وبدقة اكبر ، وكأنه امتهن حرفة . لا يكاد ينتهي من تناول وجبة الصباح المكونة من الفاصولياء والرز ، حتى ينهض ليزاول العمل .

تطورت خبرته ، باتينظر الى تحريرخيط واحد كالحصول على جائزة ، او اكتشاف معلم طريق ، ولكن جائزة عن ماذا ؟ ومعلم في اي طريق ؟ انه لم يعد يهتم .

لم يلاحظانه كان يزداد نحافة ، وعندما كان فجأة ينهض احيانا ليتمطى ، كانت تنتابه دوخة اشبه بالاغماء ، الا ان ذلك لا يستمر اكثر من ثانية او ثانيتين ، لم يكن يتذمر ، لانه يعتبره جزءا من عمله .

انتبه لاحلامه المزعجة . اصبحت لياليه رهيبة ،مفعمة بالتوتر والقلق . كان يجتاز اراض معادية ببطء شديد ، وهو يزحف احيانا ، ويرتكب اخطاءا صغيرة فاضحة ، لانهاء هذه الرحلات ، اخطاءا قد تدمغه باللعنة الى الابد ، كان يعلم ذلك ، ومع ذلك كانت تبدو مألوفة فوق العشب الدقيق وتحتاشجار اشجار غريبة الاشكال تراقبه بيوت وصخور ثقيلة كأنها قادرة على التفكير . كان يستفيق غالبا وهو يلهث وينضح بالعرق . وجد حزمة الخيوط حول عنقه مرتين ، لكنه لم يعرف م اذاكان قد وضعها هناك بنفسه أم ان الحارس كان يعرف عنها كلشيء، فتسلل الى زنزانته على رؤوس اصابعه ودبر الامر لتحذيره . الا انه ضحك من كل ذلك ، فاذا كانوا يعرفون شيئا ما عن

الحزمة فانهم ينتظرون منه ان يستعملها ، وهو ما لن يفعله .

نحت الحزمة ، بخيوطها الملتفة بشـــدة ، الى ان اصبحت بسمك قلم ، وفي التفتيش التالي ، اخفاها مرة اخرى في فمه ، فوق لسانه مبعدا ما بين اسنانه ليفسح لها المجال ، مطبقـــا شفتيه عليها .

انقضت ثلاثة ايام بعد هذا التفتيش ، ادرك بعدهـا ان الحزمة اصبحت اكثر سمكا من ان يستطع اخفاءها مرة اخرى. احس وكانه اصيب بضربة هراوة ثقيلة . غاص في فراشـــه والحزمة تتدلى على ركبتيه .

كور الحبل ووضعه في فمه . ان عمله في الايام الثلاثـــة الاخيرة جعل منه كتلة كبيرة يصعب ان يطبق شفتيه عليه . كز عليه باصابعه محاولا اخفاءه ، دون جدوى لم يستطع اطبـــاق شفتيه . سيلاحظ اللازم ذلك . سيخرجه من فمه . سيعقدون محاكمة اخرى ، اذ انهم شديدو التمسك بالشكليات . وسوف يستنتجون بأن السجين لا يستخدم الحبل الا لغرض واحد . سيذكرونه بأن محاولة الانتحار تعاقب رميا بالرصاص . غشاه الخوف كجلد ثان . وثب من مكانه ونظر خلال النافذة . اذا القى الحبل الى الرواق ، فسوف يجدونه . كـــان يعلم بـأن الزنزانة ليس فيها مكان لاخفائه .

ــ « يجب أن يكون هناك طريقة ما لاخفائه. لابد من ذلك». قال ذلك بصوت عال .

ذرع بخطوه ارضية الزنزانة ولم يحس بضعفه .

لم ينم تلك الليلة. استمر يخطو في ارضية الزنزانة ويدور، يخطو ويدور ، كانت الدموع تسيل على وجهه حسرة على جهده الضائع .

ــ « يجب أن يكون هناك طريقة ما . سأصاب بالجنون . لابد من طريقة ما » .

اذا استطاع ان يصل الى دماغه ليعصره ، لفعل ذلك بدون تردد .

اخيرا ، وجدها ، طريقة بسيطة . جلس . تناول الحبل واخذ يحله . قبل موعد العشاء تمكن من تحرير خيط صفـي واحد . بسط البطانية فوق ركبتيه ، وبدا يحوك الخيط معيدا اياه اليها .

حكاية من بطون الكتب

اعدها بتصرف:

(حسين احمد الجاف

تروي لنا المدام بول هنري بوردو في خواطرها الشرقية وعلى صفحات كتابها الموسوم ب (انترام دى تربيزوند) ملحمة حب رائعة عاشت فصولهـا فتاة امريكية باعها رجـال الدرك التركي الافظاظ في مطلع القرن الحالي الى فلاح كردي شاب اذ تروي الفتاة الحسنـاء فصولا من قصة حبهـا وزواجهـا بالفلاح الوسيم بقولها:

عندما لمحني (تقصد الفلاح الوسيم) ومر بي ونحن في ربقة الاسر وتحت رحمة مجموعة من رجال الدرك العثماني الافظاظ . اقبل نحوي مسرعا بطلعته البهية وبتلك الملابس الزاهية . وبمجرد رؤيتي له توسمت فيه كل خير حتى قبل ان ينبس ببنت شفة . بشبابه الغض وبمرآه الوسيم وابتسامته الحية والتي ما كانت تغادر ثغره الصغير. وعندما وصل الى النقطة دخل في نقاش طويل مع الآسرين . ومن حماسته واشاراته فهمنا انه يروم ان يفتدينا .. وعندما لمح الاتراك في عينيه الاصرار على ان يفتدينا تمنعوا عليه طمعا . ومن باب الاستزادة في الدفع لهم ... لكنه فعلا دفع لهم مبلغا من المال حتى ما كانوا يحلمون به في يوم من الايام ... مبلغا كبيرا سال له لعابهم مئتي ليرة او نحوها من الذهب الخالص او اكثر فقرروا بيعنا له على الفور . لكنها ما كانت بيعه – اقولها انصافا – لقد كانت افتداءا . كانبل ما يكون الافتداء . ثم اصطحبنا برفق شديد وتكريم بالغ الى قريته وهناك مكثت في ضيافته اياما عديدة تنامى فيها شعوري نحوه .. وشعوره نحوي قبل ان يفاتحني باشارات والايماءات الرقيقة بانه يريد ان أكون له زوجة شرعية .. وقبل ان ابت في هذه المسألة . سألت مربيتي عن رأيها فتركت لي حرية الاختيار وان كانت قد حبذت لي الفكرة . اما انا ونتيجة لما لمست منه من صدق وطيبة قررت ان ارد عليه بالايجاب بعد فترة من التفكير لم تستغرق طويلا لانه كان له في قلبي ميل قوي . وتستطرد الامريكية الحسناء بقولها وهي تتحدث عن التقدير الذي احاطها به وعن المنزلة الرفيعة التي احتلتها في نفسه:

لم ادري ماذا كنت امثل بالضبط بالنسبة لهذاالكردي.؟ امه . خادمة او ضيفة ؟ لماذا اشتراني لقد كان في اعماق هذا الانسان البدوي جوهر فطري نبيل .. لقد كان سخيا في كل شيء الى ابعد الحدود الا في عرضه وحريته فهو ضنين بهما ولا يفرط بأي جزء منهما .. ولم يكن في بيت الكردي حرم.. فلا ادري من اين جاء بكل هذا الاحترام الذي كان يكنه نحو المراة والذي يكاد أن يكون مجهولا بين الكثير من الشعوب . لقد احببت هذا الرجل بعمق . مع أنني لم اكن اعرف عنه شيئا بل كنت أجهل حتى لغته وتاريخ شعبه . صحيح استهوتني كثيرا جمال الطبيعة في كردستان .. صحيح جذبتني حكايات ليالي الشتاءات الطويلة التي لم اكن افهم منها شيئا.. بالرغم من انه كان يشدني نحوها ذلك الانشداد العميق لسامعيها نحو .. وهو تروى لهم .. صحيح انني اغرمت بأشجار السرو والجنار والبلوط .. بيد ان الذي ادهشني حد الاستغراب هو ذلك الشعور الفياظ الذي كان يكنه نحو امراة غريبة عليه وعلى مجتمعه وارضه بل حتى على قيمه. ثم تزوجنا وفي الصباح التالي أنهضني الشاب الكردي الذي صار زوجي من فراشي واخذني من يدي وراح يدور معي بتؤدة كبيرة .. وفي اعتداد بالغ بنفسه وبي حول النار . وهذه عادة كردية قديمة موروثة ومتأصلة باعتبار النار احدى رموز الضوء . فعندما تتزوج الفتاة الكردية تودع منزل اهلها بهذه الصورة الجميلة وبعد لحظات استدعاني انا ومربيتي الى باحة الدار حيث كان قد جمع عددا من الاغنام تربو على المائة وخمس من الجواميس وفرسا اصيلة وقال لي:–

كان المفروض ان اقدم هذا المهر الى والدك .. لكن الآن اعطيه الى مربيتك التي رافقتك).

وعندما اردنا الاعتذار باعتبار ان ما يملكه هو لنا وما نملكه هو له اجاب على الفور:

لا مناص .. هذه تقاليدنا وانا لا اريد ان انحاز عنها مطلقا واغمط حقا من حقوقك المشروعة).

قال هذا الكلام وهو ينظر الي في غبطة ظاهرة .. ثم تسترسل هذه السيدة الامريكية في رواية مذكراتها فتقول:

بالطبع لم يكن احد ليرغمه على ذلك .. وكأني به وهو يريد ان يظهر للناس بانه لا يحتفظ بي كغريبة او كمحظية لمتعة رخيصة انما هو اتخذني زوجة شرعية .. ويجب على الجميع ان يحترموني وينزلوني منزل التقدير في نفوسهم.

وبعد مضي اسبوع سمعت وقع اقدام وثغاء حملان على باب الدار .. فخرجت لارى ما يجري .. فأخذ يترقبني ثم ابتسم قائلا:– كان يجب ان تذهبي الى بيت أبيك بعد العرس لكي يقدموا لك بقرة وفرسا ومعزة .. لتصبح مواليدها ملكا لك فهذه عادتنا ونظرا لبعد اهلك فانا قمت بذلك عوضا عنهم لاني لا اريد ان تكوني افقر من غيرك من النسوة .. لذلك فانا اقدم لك هذه الهدية وتمضي في سرد هذه المذكرات الجميلة فتقول:

ومرت الايام ورزقنا طفلا جميلا .. اخذ يكبر تحت رعايتنا بسرعة .. ولكنه .. لم يتعلم اية كلمة كردية ..لانني كنت اكلمه بلغتنا الانكليزية .. ولم يكن ذلك ليسوء أباه .. بيد انه قال لي ذات يوم .. (لقني ابننا على الاقل كلمة بابا..) لكني رفضت .. غير ان السعادة دامت بيننا . لقد ترك ذلك الفلاح الكردي الشهم لي وانا الغريبة حتى حرية الاختيار في تربية طفلنا الوحيد .

ويبدو ان الدهر قد فرق بين الاثنين بسبب موت زوجها فعادت الى بلادها لتروي لمدام بوردو هذه الذكريات الجميلة عن تلك الايام الخوالي عن أجمل ايام عمرها وشبابها تلك الايام التي قضتها مع حبيب مخلص وشهم .. وزوج كريم.. في منطقة كردستان .

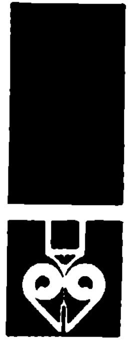
المصادر :

١ – كتاب الاكراد . باسيل نيكيتين – الطبعة العربية – بيروت ١٩٦٥ .

٢ – المذكرات الشرقية – مدام بول هنري بوردو –.

دور الام في تربية

يعقوب القصاب

حينما تقلد «ابراهيم لنكولن» منصب رئيس جمهورية الولايات المتحدة الامريكية . تقاطرت الوفود اليه لتهنئته . فقال لهم كلمته المأثورة : « لا تهنئوني . بل هنئوا امي. فهي التي رفعتني الى هذا المنصب الكبير . » ان علماء الاخلاق يقررون : ان ينابيع الخلق هي الوراثة والبيئة . من هذا المنطلق ادرك الناس قيمة الميراث الخلقي الذي ينحدر من الآباء الى الابناء . ومن الاجداد الى الاحفاد جيلا بعد جيل . وتمثل ادراكهم هذا حرصهم على انتخاب الزوجة التي تناسبهم من حيث التكافؤ الاجتماعي والمستوى الاقتصادي والثقافي والنضج العقلي. يدعم هذا الراي الحديث النبوي الشريف " تخيروا لنطفكم فأن العرق دساس .» ويأتي في التراث الكردي ما معناه : أخطب البنت من البيت النجيب . يتشبه بخاله النسيب.

كما ان العلم يؤيد قضية الميراث الخلقي تأييدا كاملا . اذ ان الوراثة تقدم مادة الخام وتقرر ايديولوجية السلوك في حين ان البيئة تصقل وتحدد اتجاه هذا السلوك . اي ان السلوك في كل حالاته هو عبارة عن تفاعل الوراثة مع البيئة من لحظة الاخصاب حتى ساعة الموت . فعندما يختار المرء زوجته . فانه يختار اما لاطفاله ومربية للجيل الصاعد وعمودا يسند عليه كيان اسرته.

اذا كان المنزل هو المزرعة الاولى التي تنبت فيها بذور شخصية الطفل . فالام ترويها وتخدمها حتى تغدو نبتة مثمرة. لان الطفل ملتصق بها اكثر من غيرها خلآل الخمس السنوات الاولى من عمره . فهي التي ترضعه وتغذيه . والغذاء مصدر اهتمامه . اذ ان فكرته عن العالم تتعلق تعلقا شديدا بما يلقاه من ارتياح في سد جوعه . وتتأثر علاقاته مع الآخرين فيالمستقبل بالنهج الذي تسلكه امه معه خلال تدربه على عادات النظافة. وتنمي فيه العواطف الطيبة من خلال قضاء حاجاته وازالة الالم عنه واشباع حاجاته النفسية . فتندس هذه العواطف في كامنته خلال السنوات الاولى من عمره . قلما تنتشل من نفسه . وانها تتكون نتيجة تكرار الخبرات . فاذا كانت هذه الخبرات سارة تكونت عاطفة الحب نحو امه وبنموه ونمو خبراته شملت الاب وبقية افراد الاسرة . ثم تخرج من حيز الاسرة الى الاقارب وزملاء اللعب . وتتسع دائرتها الى المدرسة . فالبلدة . فالوطن . وبل العالم بأسره . وبذلك تصل عاطفة الحب الى ارقى صورها حيث تشمل الانسانية وخيرها . الم يقل المربي الكبير «بستالوتزي» : « ان الام هي مصدر كل تربية صحيحة . فيتشكل بها الطفل . وهي اول معلم له يحبه ويطيعه . وهي اول مدرسة اخلاقية يتأدب بآدابها . » .

ينادي «روسو» لان نعلم الطفل الفضيلة بالمحاكاة

لاطفال

والقدوة الحسنة ، لانه بدافع انتقليد يميل الى التشبه بأبويه نشأة وبيئة ، ويمتص مثلهما الاعلى ، ويتشرب من قيمهما الخلقية ، ويكتسب منهما اساليبهما في الابتسام والعبوس، والسخط والرضا . والهم والفرح، والكره والحب .. ويطبع سلوكهما في نفسه . ويقف على مواقع ضعفهما وقوتهما . ويقرا تعبيراتهما وملامحهما . بما ان الطفل ينظر الى امه نظرة الكبار . ويتطلع اليها باجلال واحترام . ويعتبرها القلب الكبير الذي يغذي روحه وجسده بالحياة الدافئة ، فانه يتعلم منها المكارم الطيبة والعادات الحسنة بالمثل الصالح والقدوة الطيبة . فالام العاقلة تكون مثالا حيا للاحتشام ودماثة الخلق والاناة والسماحة ، حيث لا الاوامر ولا النواهي ولا الارشادات ولا التوجيهات تنفع معه اذا لم تتمسك هي بما تود أن تعلمه اياه . يقول « وليام جيمس » : « القدوة خير الف مرة من الكلام الذي ينطق بـه اللسان او تكتب بالمداد على الاوراق والالواح» .

فتاة من الهند . اختطفتها ذئبة ، وعاشت معها فترة من الزمن ، راحت تقلد اسلوبها في الحياة . وتناست انسانيتها ، حتى كانت تمشي نظيرها على اربعة ارجل . من هذه القصة البسيطة نفهم كم يتأثر الطفل بأسلوب امه في الحياة . فالطفلة في العشر السنوات الاولى تتخذ امها المثل الاعلى في طريقة تصفيف شعرها . وطريقة سيرها . واسلوب حديثها . واختيار الوان ملابسها . وتود مرافقتها في ذهابها وغدوها . وتقلد حركاتها وسكناتها . كلما تقدمت في السن توسعت دائرة تقليدها اياها حتى تتشبه بها نشأة وسلوكا . ما اجمل هذا المثل الكردي : « شاهد الام واخطب البنت.» . في حين يقول «روسو» : « اذا اردنا ان يكون الرجال عظماء وفضلاء، فلنعلم النساء اولا ماهية العظمة والفضيلة».

ان الطفل منذ يومه الاول يبدا عراكه الصامت مع امه كي ينال السطوة والتفوق عليها ، فسلاحه الوحيد هو البكاء فالام الفطنة تدرك الفرق بين بكائه لانه جائع ، وبكائه لانه في حاجة الى النظافة ، وبكائه من غير سبب ، واذا أدركت هذه الامور قضت حاجاته اولا وتعمل لئلا يعتاد البكاء من غير سبب ولا يتحكم فيها ولا يجعلها اسيرة لنزواته ومطالبه الكثيرة ثانيا . يقول « روسو » : « ان الطفل يطلب المستحيل اذا صرنا عبيدا لنزواته . » من المعلوم ان الطفل المدلل سيتعذب في حياته . لانه لا يجد من يخضع لعتوه وسلطته ، ولهذا النهج لا تسلكه الام العاقلة مع طفلها . كما لا تقسو عليه ، ولا تكبل حريته بأوامرها ونواهيها المفرطة . اذ ان المعاملة القاسية تخلق طفلا عدوانيا ، او ينشأ بضمير قاس يؤنبه في الحياة وتؤكد في نفسه الكراهية لكل شيء . ويصاب بالوساوس ، وبالتالي لا يضمن استقلاله ويشعر بالنقص دوما في كل تصرفاته . يقول « روسو » : « ان الطفل الذي يعامل بالضرب والقسوة سينشب خانعا خسيسا لا ينال الانسان منه شيئا الا بالضغط والاكراه . » كما لا تتذبذب في معاملتها لطفلها بين العنف والتسامح لنفس السلوك الذي اتاه . لئلا يتمثل في ذاته العليا مثلان متناقضان ، وينم سلوكه بين الشك واليقين وبين الاحجام والاقدام . غاية التربية القصوى ان تمنح طفلها حبها وعطفها دون الافراط بهما . اذ انه يتعلم الحب منها وتعممه على جميع البشر ، تقول « ان حنان الام للطفل لا يستعاض عنه . » . كما ان الشاعر البولندي يقول:

« ان قلوب النساء كخلايا النحل ان لم يملاها شهد المحبة وحنان الامومة لاستحالت سريعا الى اوكار للافاعي، وان الامومة مليئة بالخصب والعمق .».

بغية عدم اذكاء نار الغيرة بين الاطفال ، ولاجل ان تنمو وجدانات الطفل نموا متزنا ويشعر بالسعادة والرضا والاطمئنان، يجب على الام ان تعامل اطفالها وفق مبدأ تكافؤ المعاملة ، اذ لا تفرق بين طفل وآخر مهما كان جنسه وتربيته في الاسرة، وتفطم اطفالها من نزعاتهم الفطرية وتعلمهم الوفاق والانسجام، وتغرس في نفوسهم روح التعاون والتضحية والحب وخدمة الآخرين ومبدئي الاخذ والعطاء ، اياها ان تميل الى طفل دون الآخر ، اذ ان الاطفال يغدون متنافسين في حياتهم وبالتالي يقل تكيفهم معا ، وتحدث في نفوسهم الاضطرابات النفسية تصعب ازالتها .

كثيرا ما تغرس الام الخوف في نفوس اطفالها بقصد الحفظ على سلامتهم ، من المؤكد ان الطفل يميل الى المخاطرة والمغامرة ، ويحب المرح واللعب، ويعشق الحرية والمرح ، فاذا بالام تكبله وتمنعه من التمتع بحريته ، وتقتل فيه روح الاقدام والمجازفة وبالتالي تخلقه جبانا منكمشا على نفسه، خائفا من كل كبيرة وصغيرة ، فالام التي تهرع الى طفلها وهو ساقط على الارض ، فالطفل لا يخاف من سقطته ، بل يخاف لان امه اصابها الهلع بسببه ، واكبر دليل على قولنا هذا انه قلما يبكي اذا كان وحيدا . فاذا اصاب بمرض قلقت بشأنه ، وأولت اهتماما زائدا به ، وهو بدوره يقلق ايضا ويخاف من مغبة مرضه ، وهكذا لا يستطيع مواجهة الالم بقلب جريء وبالتالي الحياة برحابة الصدر وتحمل المصاعب، فلذا يجب ان تكون الام حازمة متزنة هادئة ، تربي اطفالها بنوع رجولي حزوم لا يخافون الشدائد ، عليها ان تعطي لهم مثلا للشجاعة عند المصائب وتحمل الالم واقتحام المشقات بروح رياضي فياض ، لتعلمهم بأن الحياة ليست دوما طريقة مفروشة بالازهار ، اذ لابد أن تكتنفها يوما ما الاشواك ، حسبهم ان يواجهوا هذه الاشواك ويجتازوها دون تزعزع واضطراب .

والطفل الذي ينشأ بين احضان والدين متفاهمين متحابين ، يكن احدهما للآخر عواطف الاحترام والتقدير والاخلاص العميق ويتصفان بمزايا وعلاقات اجتماعية متينة ويعملان معا لخلق جو سعيد وهادىء، فان لهذا الطفل ينمو نموا طبيعيا ولا يجنح الى العدوان ولا يميل الى العصيان ولا ينحرف في سلوكه . ان مسؤولية خلق مثل هذا الجو تقع بقسط كبير على عاتق الام ، فهي التي تحب زوجها وتخلص له وترفع من شأنه امام اطفالها وتساعده على تربيتهم وفق منهج تربوي ثابت دون ان تحيد عنه قيد انملة ، وتخلق في المنزل جوا مفعما بالمحبة والسعادة والثقة والاحترام والاطمئنان وتجعل المنزل ملاذا امينا لكل افراد الاسرة يرى راحته وسعادته فيه ، فهي التي تعتز بزوجها وترضى بما حققته لها الحياة الزوجية وتعمل على ارتقائها . فليس اضر على الطفل من بيت هائج ومائج يغور افراده لاتفه الاسباب ، يقول الاستاذ «ايرنستوود» : «ان الحياة العائلية المضطربة والمشاكسات الدائرة بين الوالدين تؤثر تأثيرا بليغا في تكوين ميول الطفل ، وقد تؤدي الى خلق شخصية تنفر من الحياة وتسأمها.»

مصادر البحث:

اسم الكتاب	مؤلفه
اميل او تربية الطفل من المهد الى اللحد	جان جاك روسو
التربية وطرق التدريس جـ٢	صالح عزيز وزميله
مشكلات الآباء والابناء	د. مختار حمزة
روسو وآراؤه في التربية والتعليم	محمد عطية الابراشي
مشكلات الطفولة في المجتمع المدرسي	جليل شكري عجبان
المشاكل الانفعالية للنمو	ترجمة الدكتور السيد محمد خيري
الأم ودورها في الحياة	حامد طه الخشاب وزميله
سايكولوجية المرأة	د. زكريا ابراهيم

CARWAN

المسيرة

Monthly Cultural Magazine Issued in the Kurdish and Arabic Languages by The General Secretariat for Culture and Youth.

نرخی فلسـ

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للادارة الثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

كاروان

نرخی ١٥٠ فلسه

ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی نیشتمانی (٤٨٣/١٩٨٢)ە

طبع [redacted] - بغداد